

UNIVERZITA PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA V KOŠICIACH
Filozofická fakulta
Katedra histórie

MOC V DEJINÁCH ĽUDSKEJ SPOLOČNOSTI
STRETNUTIE MLADÝCH HISTORIKOV XIII.

*Zborník príspevkov z 13. vedeckej konferencie mladých historikov, ktorú zorganizovala Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach v spolupráci so Štátnym archívom v Košiciach a Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV
24. októbra 2023*

Simona Bilecová – Monika Tresová (eds.)

Košice 2024

Moc v dejinách ľudskej spoločnosti **Stretnutie mladých historikov XIII.**

Zborník príspevkov z vedeckej konferencie. Košice, 24. október 2023

Zostavovateľky:

Mgr. Simona Bilecová

Mgr. Monika Tresová

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Recenzenti:

Mgr. Mária Fedorčáková, PhD.

Katedra histórie FF UPJŠ v Košiciach

Mgr. Patrik Kunec, PhD.

Katedra histórie FF UMB v Banskej Bystrici

Mgr. Mikuláš Jančura, PhD.

Katedra histórie FF UPJŠ v Košiciach

PhDr. Vojtěch Kessler, Ph.D.

Historický ústav AV ČR

doc. ThDr. Peter Borza, PhD.

Katedra histórie FF UPJŠ v Košiciach

doc. Mgr. Mgr. Ondrej Podolec, PhD.

ÚPN; Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky PraF UK v Bratislave

Tento text je publikovaný pod licenciou Creative Commons 4.0 – Attribution CC BY NC ND
Creative Commons Attribution –NonCommercial – No-derivates 4.0 („Uveďte pôvod –
Nepoužívajte komerčne – Nespracováajte“)

Za odbornú a jazykovú stránku jednotlivých príspevkov zodpovedajú autori. Rukopis neprešiel jazykovou kontrolou.

Umiestnenie: www.unibook.upjs.sk

Dostupné od: 15.04.2024

DOI: <https://doi.org/10.33542/MDS-0303-6-0>

ISBN 978-80-574-0303-6 (e-publikácia)

OBSAH

Moc ve městě stříbra v éře Jiřího z Poděbrad <i>David Nykodým</i>	4
Správa panstiev v rukách vdovy v 17. storočí (na príklade Judity Balassovej) <i>Sabina Danková</i>	19
Role univerzitního velmistra v monopolizaci vzdělávání za prvního císařství (1808 – 1815) <i>Michael Dudzik</i>	30
Case study: politická moc ako jeden z nástrojov pri kreovaní regionálnej politickej elity v období župného zriadenia v regióne Rožňava <i>Simona Bilecová</i>	42
„Komu patří mandát?“ Moc strany jako ideologický problém Československé národní demokracie <i>Dominik Šípoš</i>	54
Kríz v železničnej dopravnej sieti na južnom území Slovenska po roku 1938 <i>Patrik Beňuš</i>	66
Činnosť katolíckych spolkov v Košiciach a ich zánik pod nátlakom komunistickej moci po roku 1948 <i>Monika Tresová</i>	78
Moc a jej legitimita. Súdne rehabilitácie obetí komunistického režimu na východnom Slovensku (1968 – 1971) <i>Miriama Balvirčáková</i>	99

MOC VE MĚSTĚ STŘÍBRA V ÉŘE JIŘÍHO Z PODĚBRAD

Mgr. David Nykodým

Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové

Abstrakt: *Příspěvek analyzuje městský patriciát a mechanismus městské správy v Kutné Hoře v 60. letech 15. stol. Problematika moci je zkoumána ve dvou rovinách. Za prvé, analýza městské rady s důrazem na její složení a proměny v kontextu druhé pol. 15. stol. a za druhé, její vliv na chod města a její pravomoci sledováním vztahů s královskou mocí. Neméně důležitá je otázka postavení havířského pořádku k městské radě. Cílem příspěvku je prozkoumat strukturu a moc radní vrstvy v konkrétním časovém období na příkladu Kutné Hory.*

Klíčová slova: *Kutná Hora, pozdní středověk, urbánní dějiny, městská rada, cechy, stříbro, Jiří z Poděbrad.*

Abstract: *The article analyzes the urban patriciate and the mechanism of urban administration in Kutná Hora in the 60s of the 15th century. The issue of power is examined on two levels. First, an analysis of the city council with an emphasis on its composition and changes in the context of the second half of the 15th century and secondly, its influence on the running of the city and its powers by monitoring the relations with the royal power in the company of the magistrate and the mint master. No less important is the question of the position of the Hávíř order vis-a-vis the city council. The goal of the article is to examine the structure and power of the councilors in a specific time period using the example of Kutná Hora.*

Keywords: *Kutná Hora, Late Middle Ages, Urban History, City Council, Guilds, Silver, Jiří z Poděbrad.*

Úvod¹

Dějiny Kutné Hory² ve vrcholném a pozdním středověku jsou neodmyslitelně spjaté s těžbou stříbra, která byla natolik významná, že ovlivňovala osudy země i státu.³ Na toto město nelze nahlížet obvyklou optikou, neboť svým významem ostatní města, s výjimkou Prahy, výrazně převyšovala.⁴ Pro panovníky kutnohorská těžba znamenala klíčový zdroj příjmů, a tak je přirozené, že si ji velmi cenili. Stříbro pocházející z výnosu dolů bylo hospodářským základem jejich politiky během 14. i 15. stol. a prosperita Kutné Hory, trvající s různými výkyvy několik století, byla výjimečná.⁵ Bylo totiž obvyklým jevem, že po objevu drahého kovu horečka za několik let pominula, provoz se ustálil a ložiska se postupem času

¹ Tato studie je výsledkem projektu specifického výzkumu Metodologie vybraných výzkumů britských městských elit vrcholného a pozdního středověku podpořeného Filozofickou fakultou Univerzity Hradec Králové v roce 2022.

² Studie využila databázi Czech Medieval Sources online, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018101).

³ HOFFMANN, František. *České město ve středověku*. Praha : Panorama, 1992, s. 222.

⁴ Z právního hlediska je Kutná Hora zmiňována společně se Starým Městem Pražským jako velmi privilegované město. Nikdy neměla být zastavována, či jinak zcizována od české koruny. Této zvláštní výsady se dostalo pouze Kutné Hoře a Praze a později, když Jan Lucemburský udělil toto privilegium také Hradci Králové, tak je Kutná Hora v listině zmíněna jako první před Prahou. Odkaz na pramen: *Codex iuris mmunicipalis regni Bohemiae*, tomus II. privilegia regalium civitatum provincialium. Annorum 1225-1416, vydává Jaroslav Čelakovský, Praha 1886, č. 103, str. 178. Kutná Hora se také vymanila z pravomoci královského podkomořího, což se dále podařilo pouze Chebu. KEJŘ, Jiří. *Právní život v husitské Kutné Hoře*. Praha : ČSAV – Československá akademie věd, 1958, s. 11.

⁵ HOFFMANN, František. *České město ve středověku*. Praha : Panorama, 1992, s. 212.

vyčerpala.⁶ Velikost a hospodářský význam Kutné Hory byly také důvodem, proč si ji čeští panovníci velice často volili za své dočasné sídlo a kde se konala diplomatická jednání a vydávaly důležité státní akty. V této době je bez přehánění nazývána klenotem království, neboť přinášela bohatství a moc a po Praze byla největším a nejdůležitějším centrem státu.⁷

Práce na dějinách tak významného města, jakým Kutná Hora bez pochyb byla, přináší nepopíratelné výhody, ale také značné nevýhody. Jednou z výhod je, že i přes mlčení domácích pramenů v určitých obdobích,⁸ lze díky zahraničnímu obchodu nalézt četné zmínky v zahraničních pramenech, což může být neocenitelné.⁹ Na druhou stranu je ale natolik unikátní, že lze jen stěží, kromě Prahy, vytvářet analogie či komparace s jinými královskými městy.

Studium mocenských struktur ve středověké Kutné Hoře znamená sledovat vztahy rychtáře, mincmistra království českého, radní vrstvy a hornického cechu.¹⁰ Je přirozené, že v předhusitské Kutné Hoře byl významně zastoupený německý patriciát,¹¹ a to již od dob samotného vzniku města na přelomu 13. a 14. stol. K proměně došlo až obsazením města pražany a následných bojích. Následovala významná obměna obyvatelstva a staré rody město opustily.¹² Nově se tvořící patriciát byl již český a plně se realizoval za vlády Jiřího z Poděbrad,¹³ který s Kutnou Horou udržoval kontakty již ve 40. letech. Skutečnost, že Kutná

⁶ Doložené dolování stříbra je také v sousední Čáslavi, kde výnosy exploatace nebyly dostatečně velké na to, aby se těžba vyplatila. To však vedlo dále k objevu pohádkově bohatých ložisek stříbra na místech, kde se později ustanovilo institucionální město Kutná Hora. NYKODÝM, David. *Vznik královského města na příkladu Čáslavi*. Diplomová práce, Hradec Králové 2021, s. 69. Výpověď písemných a archeologických pramenů dává v současné době takový obraz, že těžba a zpracování stříbrné rudy a těžba zlata v okolí Čáslavi zažívaly svůj rozkvět v poměrně krátkém období 13. a 14. století. Sdílela však podobný osud, jako těžba v německobrodském (mnohem starším) těžebním okrsku. Po roce 1300 začala rychle upadat. V tom se shoduje dnešní bádání s výsledky staršího bádání, že příčinou úpadku bylo vyčerpání ložisek „sběh ke kutně“ a také neznalost postupů vyšší metalurgie spojená s neschopností hutnit stříbro vázané na měděné rudy. STARÝ, Jiří – ŠANDEROVÁ, Jolana – TOMÁŠEK, Martin. Čáslavsko – Pozůstatky montánní činnosti, zpráva o stavu výzkumu. In *Kutnohorsko: vlastivědný sborník*. 2004, č. 7, s. 46-51.

⁷ KEJŘ, Jiří. *Právní život v husitské Kutné Hoře*. Praha : ČSAV – Československá akademie věd, 1958, s. 14. Tato situace se nezměnila ani za husitské revoluce, kdy Kutná Hora, a to minimálně v prvních fázích, byla centrem militantních katolíků a protihusitského odporu ČORNEJ, Petr. *Jan Žižka, život a doba husitského válečníka*. Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 2019, s. 172.

⁸ BOROVSÝ, Tomáš. Patriciát nebo radní vrstva? Kutná Hora v předhusitském období. In *Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci. Sborník příspěvků z mezinárodního symposia uspořádaného ve dnech 5. a 6. října 2001 v Příboře*. Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě. Okresní vlastivědné muzeum Nový Jičín, s. 87-101.

⁹ ŽEMLIČKA, Josef. *Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy*. Praha : Lidové noviny, 2014, s. 319.

¹⁰ HOFFMANN, František. *České město ve středověku*. Praha : Panorama, 1992, s. 212.

¹¹ Jako analogii ke Kutné Hoře lze v tomto případě uvést starší horní město Jihlavu. Národnostní problematika ve středověkých horních městech je samozřejmě velmi komplexní a složitá a její zpracování vyžaduje samostatný výzkum. HOFFMANN, František. *Jihlava v Husitské revoluci*, Jihlava : Krajské nakladatelství (Havlíčkův Brod) 1961, s. 10. Praha : Panorama, 1992, s. 212.

¹² Šlo především o odchod elit, katolíků a židů. Dosavadní konšelé zasednout nemohli, neboť v souvislosti s revolučními boji opustili Kutnou Horu a velmi často se usadili v Jihlavě, která po celou dobu trvání hus. revoluce setrvala na katolické straně. HOFFMANN, František. *Jihlava v Husitské revoluci*, Jihlava : Krajské nakladatelství (Havlíčkův Brod) 1961, s. 10. Praha : Panorama, 1992, s. 212; Uprchlí horníci se nechtěli smířit se ztrátou majetku. Mezi starými a novými horníky došlo k dohodě na sněmu 6. února 1437 a staří horníci měli vyplácet domy polovinou odhadní ceny a pokud noví horníci nabyli majetek bezplatně, tak pouze třetinovou cenou. Některé spory se táhly 20 let a byly ukončeny až v roce 1454 mincmistrem Janem Čábelickým ze Soutic, a to ustanovením, že noví horníci si domy mohou podržet za třetinu odhadní ceny, nebo je odevzdat původním majitelům, či jejich dědicům za 2/3 odhadní ceny. V drtivé většině došlo pouze k finančnímu vyrovnání. NUHLÍČEK, Josef. Kutná Hora v době Jiříkově. In *Středočeský sborník historický*, Praha : středočeská pobočka České historické společnosti ve spolupráci se Státním archivem v Praze 4, 1969, s. 54-75.

¹³ BOROVSÝ, Tomáš. Patriciát nebo radní vrstva? Kutná Hora v předhusitském období. In *Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci. Sborník příspěvků z mezinárodního*

Hora tvořila jakousi pokladnici českého království jistě hrála významnou roli. Během své vlády se zasadil o hospodářskou konsolidaci Kutné Hory a ve druhé polovině šedesátých let se přímo podílel na obnově těžby v dolech, ve kterých došlo k útlumu během husitských válek. Zrušil také příslušnost horního soudu v Kutné Hoře k odvolacímu soudu v Jihlavě 10. září 1467.¹⁴ Jiří věnoval kutnohorské obci velkou pozornost za což se králi odměňovala podporou v podobě finančních půjček. Jako příklad může sloužit listina vystavená 3. září 1470, v níž Jiří z Poděbrad zastavil kutnohorské obci platy z vesnic Zibohlav, Újezdce, Křečhoře a Peček za poskytnutí půjčky 600 kop grošů.¹⁵

Na závěr úvodní části lze konstatovat, že za vlády Jiřího z Poděbrad došlo k novému rozkvětu Kutné Hory, což vede k otázce mocenského uspořádání uvnitř města, tedy kým a do jaké míry bylo město ovládáno? Sbor konšelů měl v královských městech obvykle klíčovou roli. Badatelský záměr se soustředí na několik dílčích otázek. Jak se městská rada proměňovala v průběhu let? Lze hovořit o ustáleném vývoji městské rady v pohusitském období města, nebo bylo obsazení městské rady proměnlivé? Neméně důležitou otázkou je role a postavení havířského cechu. S ohledem na to, že hornictví bylo pilířem ekonomiky města, se nabízí hypotéza, že cech měl své vlastní specifické postavení.¹⁶

Pramenná základna a historiografie

Do dnešních dob se zachovala, ač ne v úplnosti, bohatá série městských knih od roku 1426 do 1790. K největším ztrátám v knižním fondu došlo již v období husitské revoluce, což je dáváno do souvislosti s bohatou kořistí, kterou si z Kutné Hory odvezl císař Zikmund.¹⁷ Pro zkoumané období jsou důležité tyto knihy (tzv. trhové): *Liber hereditatum antiquus* z let 1424-1501, *Registrum hereditatum* z let 1442-1478 a památná kniha městské rady *Registrum Rubeum Parvum* z let 1462-1478,¹⁸ která je smíšeného charakteru a obsahuje zápisy informačního, správního rázu a majetkoprávní povahy a především obsahuje jména konšelů a úřadujících šepmistrů.¹⁹ Před rokem 1462 je nutné složení městské rady zrekonstruovat

symposia uspořádaného ve dnech 5. a 6. října 2001 v Příboře. Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě. Okresní vlastivědné muzeum Nový Jičín, s. 87-101.

¹⁴ BOUBLÍK, Jan. Půjčky a věřitelé Jiřího z Poděbrad. In *Acta Musei Nationalis Pragae*, 2004, roč. 61, č. 1-2, s. 47-51. Díky právní příslušnosti pod Jihlavský soud je k dispozici rozsáhlý fond písemností, které jsou nejcecnějším pramenem pro poznání předhusitské Kutné Hory, neboť městské knihy z této doby se nedochovaly. Srov. KEJŘ, Jiří. *Právní život v husitské Kutné Hoře*. Praha : ČSAV – Československá akademie věd, 1958, s. 13.

¹⁵ Listina neobsahuje informaci, do kdy má být dluh splacen, ale je v ní ustanoveno, aby si kutnohorská obec ponechala důchody z vesnic (39,5 kopy pražských grošů ročně) do té doby, než bude dluh ze strany Jiřího, či jeho nástupců vyrovnán. BOUBLÍK, Jan. Půjčky a věřitelé Jiřího z Poděbrad. In *Acta Musei Nationalis Pragae*, 2004, roč. 61, č. 1-2, s. 47-51.

¹⁶ Odpovědi na tyto otázky by měly poskytnout ucelený obraz moci v Kutné Hoře z hlediska správy města. Podrobný výzkum ve vertikální i horizontální rovině, tedy nejenom napříč sociálními vrstvami, ale i uvnitř definované sociální skupiny, v tomto případě radní vrstvy, vyžaduje podrobný prosopografický výzkum, který je společně s personálním propojením všech doložených úřadů ve sledovaném období náplní mé disertační práce. Tato studie představuje její podstatnou a důležitou část, a sice jako základ pro další výzkum uvnitř městské rady, který bude následovat.

¹⁷ KEJŘ, Jiří. *Právní život v husitské Kutné Hoře*. Praha : ČSAV – Československá akademie věd, 1958, s. 48. Srov. Jedná se o městské knihy z předhusitského období. Ke ztrátám v pozdějším období se řadí i čtyři městské knihy z let 1437-1447. KAPAVÍKOVÁ, Marie. Kutnohorské radní knihy z let 1462-1527 a městská správa v tomto období. In *Sborník archivních prací*, 1973, roč. 23, č. 1, s. 106-155.

¹⁸ Podle stylu, čitelnosti a úhlednosti zápisů v památné knize městské rady *Registrum Rubeum Parvum* lze konstatovat, že městská rada si v této době (1462-1478) mohla dovolit zaplatit ty nejlepší písaře.

¹⁹ Všechny tyto knihy jsou uloženy ve Státním okresním archivu Kutná Hora (dále je SOKA KH). Kutnohorská správa byla specifická úřadem tzv. šepmistrů. Šlo o obvykle dva předsedající konšely střídající se zhruba po 4 týdnech. HOFFMANN, František. *České město ve středověku*. Praha : Panorama, 1992, s. 264.

pouze na základě zápisů výše uvedených trhových knih, které se ne vždy doplňují a je proto problematické vytvořit její ucelený obraz.²⁰

Díky poměrně bohaté pramenné základně a atraktivitě tématu byla hospodářským a sociálním dějinám Kutné Hory 15. a 16. stol. věnována velká pozornost.²¹ Zvláště ceněná, především po metodologické stránce, je práce Jiřího Kejře zabývající se právními dějinami Kutné Hory během a po husitské revoluci. Kejř ve své monografii přesáhl rozměr právních dějin a ve své práci poskytl ucelený hospodářský obraz Kutné Hory v prvních dvou třetinách 15. stol. a jeho studie zůstává v mnoha ohledech inspirativní dodnes.²² Eduard Šimek se zabýval hospodářským vývojem Kutné Hory ve 2. pol. 15. stol. Zaměřil se na růst nemovitostí a kupní sílu kutnohorských měšťanů, ale na Jiřího Kejře z pohledu sociálních dějin již nenavázal.²³ Nelze opomenout také jeho jmenovce Josefa Šimka, který zpracoval komplexní dějiny Kutné Hory 15. a 16. stol.²⁴

Z hlediska archivnictví a studií městské správy jsou stěžejní práce Marie Kapavíkové, která provedla mj. diplomatický rozbor městských knih z let 1462-1527.²⁵ V posledních letech se problematice městského patriciátu v předhusitském i pohusitském období věnoval Tomáš Borovský,²⁶ který zmapoval obsazení a vývoj městské rady v letech 1437-1461. Důležité jsou práce Viktora Pohanky, který se dlouhodobě zabývá profesním společenstvím kutnohorských havířů a jejich sociálním statutem.²⁷

Metodologie

Povaha městské správy a celkové postavení města bylo determinováno principy vrchnostenské moci a městské samosprávy. Mezi těmito složkami, ačkoliv oběma nezbytnými, trvalo napětí, které se proměňovalo v závislosti na dobovém kontextu.²⁸ Klíčovým prvkem pro pochopení mocenských poměrů uvnitř města je znalost složení městské rady, její vývoj v čase a pravomoc k jejímu jmenování. Základní hypotézou je předpoklad, že obecní vláda byla dominantní až autoritativní, konsolidovaná a na jejím řízení se primárně podílela skupina prominentních měšťanů, jinak řečeno *patriciát*.²⁹ V tom se starší bádání neshoduje s novějšími výzkumy. Do jisté míry se jedná o mezery v definování samotných pojmů a vysvětlení, co se jimi v té, které době rozumělo. Samotný pojem *patriciát* lze definovat jako uzavřenou skupinu měšťanů, která trvale ovládá městskou radu, disponuje

²⁰ BOROVSÝ, Tomáš. Kutná Hora 1437-1461. In *Časopis národního muzea*, 1998, roč. 167, č. 1-2, s. 17-36.

²¹ Komplettní historiografie Kutné Hory je značně rozsáhlá a pro účely této studie je dostačující zmínit ty články a monografie, které úzce souvisí s tématem a příp. je z nich čerpáno. Nekompletní bibliografie staršího období viz ŠTROBLOVÁ, Helena – ALTOVÁ, Blanka. *Kutná Hora*. Praha : Nakladatelství Lidové Noviny, 2000. 567 s.

²² NYKODÝM, David. Pojetí husitství v historiografii středověkých měst mezi lety 1948-1989. In *XVII. Konference české, slovenské a československé dějiny 20. století*. Uspořádal HRUŠKOVÁ, Kateřina, David NYKODÝM, J. SEINER, V. STŘEDOVÁ. 09.05.2022 - 10.05.2022. Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2022, s. 8.

²³ ŠIMEK, Eduard. Ceny nemovitostí v Kutné Hoře v druhé polovině 15. stol. In *Časopis národního muzea*, 1964, roč. 133, s. 144-159.

²⁴ První vydání vyšlo v roce 1907. ŠIMEK, J. *Kutná Hora v XV. A XVI. Století*. Kutná Hora : Vydavatelství a nakladatelství Martin Bartoš – Kuttna, 2014. 185 s.

²⁵ KAPAVÍKOVÁ, Marie. Kutnohorské radní knihy z let 1462-1527 a městská správa v tomto období. In *Sborník archivních prací*, 1973, roč. 23, č. 1, s. 106-155.

²⁶ Viz seznam literatury.

²⁷ POHANKA, Viktor. K intenzitě dolování v kutnohorském revíru v 60. letech 15. stol. In *Zprávy včely čáslavské*, 2017, č. 2, s. 19-32 a POHANKA, V. Profesní společenství kutnohorských havířů: cech, nebo pořádek?. In *STUDIA MEDIEVALIA BOHEMICA*, 2018, roč. 10, č. 2, s. 241-253.

²⁸ HOFFMANN, František. *České město ve středověku*. Praha : Panorama, 1992, s. 257.

²⁹ SHAW, David. Social Networks and the Foundations of Oligarchy in Medieval Towns. In *Urban History*, 2005, vol. 32, no. 2, pp. 200-222. Pro starší bádání srov. KEJŘ, Jiří. *Právní život v husitské Kutné Hoře*. Praha : ČSAV – Československá akademie věd, 1958, s. 180.

nadprůměrným majetkem a její působení je určitým způsobem právně kodifikováno. Tomáš Borovský dospěl k závěru, že v předhusitské Kutné Hoře nelze konšely označovat jako patriciát, neboť žádný rod nesplňoval základní podmínku o zvláštním, právně ukotveném sociálním postavení. S jistou dávkou tolerance, jak Borovský uvádí, lze jako patriciát označit ty rody, které Kutnou Horu ovládaly v době krátce po jejím vzniku. Pro pozdější období navrhuje použití termínu *radní vrstva*.³⁰

Dlouhodobý trend povahy městské vlády přirozené nelze určit z relativně krátkého období panování Jiřího z Poděbrad (1458 -1471), ale je nutné vycházet i z doby před Jiřího vládou. Výsledná analýza městské rady s přihlédnutím k mechanismu její obnovy, statusu havířského cechu a postavení mincmistra by měla vytvořit obraz o mocenském uspořádání Kutné Hory v 60. letech 15. stol.

Městská správa

Již v 80. letech 13. století došlo k vytvoření základních organizačních struktur – úřadu správce hor *magister montium*, urbureře a určité formy samosprávy, která byla provázána s horní správou.³¹ V městské radě zasedali mincmistři, horní hofmistři a jiní horní úředníci.³² Pro správu města bylo velmi důležité vydání horního zákoníku krále Václava II. *Ius regale montanorum*, který kodifikoval jihlavské právní zvyklosti a kutnohorskou právní praxi. Hlavním cílem vydání zákoníku bylo odstranit nedostatky dřívějšího báňského práva založeného převážně na zvykových normách právního pořádku a zároveň vytvořit vylepšený systém horní správy.³³

Představitel městské samosprávy – sbor konšelů (přísežných, šepmistrů),³⁴ měl původně dvanáct členů, avšak krátce po husitské revoluci se počet členů zvýšil na osmnáct.³⁵ Městské radě předsedal jeden z přísežných, tzv. šepmistr (tento termín se někdy používal pro celý konšelský sbor) a později dvojice šepmistrů. V šepmistrovské funkci se konšelé střídali

³⁰ BOROVSÝ, Tomáš. Patriciát nebo radní vrstva? Kutná Hora v předhusitském období. In *Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci. Sborník příspěvků z mezinárodního symposia uspořádaného ve dnech 5. a 6. října 2001 v Příboře*. Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě. Okresní vlastivědné muzeum Nový Jičín, s. 87–101. K pojmu *Patriciát* srov. MEZNÍK, Jaroslav. Z problematiky středověkého patriciátu. In *Československý časopis historický*, 1963, roč. 61, č. 5, s. 628-637. Kejř blíže k problematice patriciátu in: KEJŘ, Jiří. *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha : Karolinum, 1998, s. 288-289. Ve velkých západoevropských městech některé rody ovládaly městskou správu po několik generací a vytvářely mocenskou kliku většinou tvořenou z obchodníků sdružujících se v gildách. Srov. HOFFMANN, František. *České město ve středověku*. Praha : Panorama, 1992, s. 257. Pro anglosaské prostředí srov. KOWALESKI, Maryanne. The History of Urban Families in Medieval England. In *Journal of Medieval History*, 1988, vol. 14, no. 1, pp. 47-63.

³¹ BOROVSÝ, Tomáš. Patriciát nebo radní vrstva? Kutná Hora v předhusitském období. In *Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci. Sborník příspěvků z mezinárodního symposia uspořádaného ve dnech 5. a 6. října 2001 v Příboře*. Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě. Okresní vlastivědné muzeum Nový Jičín, s. 87-101.

³² KAPAVÍKOVÁ, Marie. Kutnohorské radní knihy z let 1462-1527 a městská správa v tomto období. In *Sborník archivních prací*, 1973, roč. 23, č. 1, s. 106-155.

³³ Hlavní důvod pro vydání zákoníku byl právě rozmach kutnohorského dolování. BÍLEK, Jaroslav. *Ius regale montanorum aneb právo královské horníkuov*. Kutná Hora : Vydavatelství a nakladatelství Martin Baroš – Kuttna, 2000, s. 3-4.

³⁴ Sbor konšelů, přísežných je synonymum pro městskou radu.

³⁵ K navýšení poprvé došlo v roce 1429 jak doložil J. Kejř. KEJŘ, Jiří. *Právní život v husitské Kutné Hoře*. Praha : ČSAV – Československá akademie věd, 1958, s. 182. Tento počet pak již byl obvyklý. SOkA AM KH – knihy, č. 7, fol. 39. Nepodařilo se mi zjistit, proč došlo k navýšení počtu konšelů na osmnáct. Společně s Prahou se jedná o jediná královská města s osmnáctičlenným sborem přísežným. Nabízí se tedy hypotéza, s ohledem na význam Kutné Hory, že šlo o snahu vyrovnat se Praze. Srov. HOFFMANN, František. *Středověké město v Čechách a na Moravě*. Praha : NLN – Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 404.

zpravidla po čtyřech týdnech.³⁶ Původním prvním reprezentantem obce a zástupcem krále v obci býval rychtář, jak bylo obvyklé v královských městech, ale jeho moc postupně slábala. V průběhu 15. stol. byl vytlačován ze sféry vlivu, městská rada zasedala bez něho a jeho pravomoc se omezila na policejní výkony vykonávané rychtářem jakožto městským úředníkem.³⁷

Městská rada bývala obnovována jednou ročně, nejčastěji v lednu či v únoru. Dosazení do úřadu bylo stvrzeno zápisem do městské knihy a přísahou bohu, králi a mincmistru.³⁸ Radní byli do svých funkcí vždy jmenováni z moci panovníka, který však obnovu prováděl jenom výjimečně. Jmenování namísto toho prováděl v zástupu panovníka královský úředník – mincmistr, avšak na obnově rady jménem panovníka městští radní trvali. Zásah samotného mincmistra rázně odmítali.³⁹ Aktuální politická situace království velmi dobře odrážela pravomoc nad Kutnou Horou na základě sledování, kdy a z čí moci byla rada obnovována. V roce 1437 Jan Čábelický ze Soutic jmenuje konšely a rada zůstává beze změn další dva roky. Ve čtyřicátých letech 15. století panuje bezvládní a mincmistr se tak nemůže opřít o neexistující královskou moc. Této situace chytře využili kutnohorští radní, kteří neměli v úmyslu podléhat pouze mincmistrovi. Postavili se jeho moci a zřejmě došlo ke sporu, protože na konci roku 1444 byl ustanoven nový způsob obnovování městské rady, který měl být zachován až do příchodu krále.⁴⁰ Podle dohody s obcí měl až do obsazení královského trůnu mincmistr vybírat nové radní společně se čtyřmi osobami zvolenými z obce, přičemž okruh kandidátů určovala odstupující rada.⁴¹ Až poté měla rada složit slib poslušnosti mincmistrovi. Lze konstatovat, že v tomto období měla rada značný vliv a nutno dodat, že tento způsob volení rady se osvědčil, neboť se opakoval každoročně až do roku 1452.⁴²

S nástupem krále Ladislava na trůn se vytvořily podmínky pro systematické obsazování rady. Ještě v roce 1453 radu jmenoval Jiří z Poděbrad, jako tehdejší zemský

³⁶ SOkA AM KH – knihy, č. 7, fol. 39. Tato praxe byla až na malé výjimky ustálena a žádné větší změny nenastaly ani po husitské revoluci. Srov. KEJŘ, Jiří. *Právní život v husitské Kutné Hoře*. Praha : ČSAV – Československá akademie věd, 1958, s. 182.

³⁷ Tento trend je patrný od začátku 15. stol. ve většině královských měst. Je důležité zmínit, že rychtář předsedal městskému soudu, ale i tato pravomoc postupně přešla na městskou radu. HOFFMANN, František. *České město ve středověku*. Praha : Panorama, 1992, s. 264. Srov. KAPAVÍKOVÁ, Marie. Kutnohorské radní knihy z let 1462-1527 a městská správa v tomto období. In *Sborník archivních prací*, 1973, roč. 23, č. 1, s. 106-155. S osobou rychtáře býval spojen významný majetek v podobě budovy rychty a z ní plynoucími důchody, což bývalo častým sporem mezi rychtářem a radními. V listině z 19. prosince 1459 uznává Jiří z Poděbrad rychtářství v 500 kopách grošů konšelům Kutné Hory a následně jej nechává přepsat na své syny. Archiv Český 1, vydává František Palacký v Praze 1840, s. 298. Srov. „*Jiří z Poděbrad potvrzuje, že jeho synové směnili s kutnohorskými šepmistry tamní rychtu (tak, jak ji kdysi zapsal Karel IV. mincmistru Endrlinovi) výměnou za roční plat 52 těžkých hřiven.*“ Archiv města Kaňk, inv. č. 28, Památná kniha Adama Grantze z let 1698-1702, 1459, s. 50-51.

³⁸ Jednalo se o obvyklou kutnohorskou právní praxi. Srov. HOFFMANN, František. *České město ve středověku*. Praha : Panorama, 1992, s. 264. Znění přísahy sboru přísežných: *Przsiahame a slibujem naprzed panu bohu matcze bozij y wssem swatym a najjasnieyseiemu kniezeti a panu panu Gireziemu krali czeskemu panu nassemu naymilostiwiyssiemu wierne a upzieme poslussenstwie a poddanie a wedle toho urozenému panu panu Zdenkowi Minczmaistru kralowstwie Czeskeho také wedle urzadu jeho wierne a prawe poslussenstwie a wtomto wrzadu nassem Consselskem každému wierne a prawie se zachowati a cziniti ortele a potazy prawie wansseti Syrotkom wdowam sprawedlnost dopomahati y každému chudemu y bohatemu wtim osob neprzijimajicz ani proteru prziezc toho cziniecz ani pro neprziezen ani pro ktere dary Toho nam pan buoh dopomahavy y wssiczni swieti, quorum nominam secuntur, Blaseus magister curie (vlašský dvůr)...*“ Dále následuje seznam nově jmenovaných konšelů. SOkA AM KH – knihy, č. 7, fol. 39.

³⁹ KAPAVÍKOVÁ, Marie. Kutnohorské radní knihy z let 1462-1527 a městská správa v tomto období. In *Sborník archivních prací*, 1973, roč. 23, č. 1, s. 106-155.

⁴⁰ KEJŘ, Jiří. *Právní život v husitské Kutné Hoře*. Praha : ČSAV – Československá akademie věd, 1958, s. 170.

⁴¹ BOROVSÝ, Tomáš. Kutná Hora 1437-1461. In *Časopis národního muzea*, 1998, roč. 167, č. 1-2, s. 17-36.

⁴² KEJŘ, Jiří. *Právní život v husitské Kutné Hoře*. Praha : ČSAV – Československá akademie věd, 1958, s. 170.

správce na základě výběru dosavadní městské rady a mincmistra Jana Čabelického ze Soutic. Od toho roku je rada každoročně obnovována mincmistrem z moci panovníka,⁴³ konšelé si však právo na návrh dalších přísežných udrželi, čímž se podařilo udržet (do jisté míry) neměnný okruh lidí. Nebyli totiž přímo závislí na vůli toho, kdo radu obnovoval. Každý z odstupujících konšelů navrhl dva kandidáty (*vota*), z nichž byl obnovující povinen jednoho vybrat do příštího sboru radních. Následná *vota* byla předána mincmistru předem, takže měl při obnově rady připravený jednotný seznam.⁴⁴

Ze zápisů městských knih je zřejmé, že veškerá správa veřejných záležitostí byla v rukou městské rady. Konšelé rozhodovali ve všech otázkách hospodářského, správně administrativního i policejního charakteru. Veřejná i soukromá majetko-právní jednání probíhala za přítomnosti městské rady. Předsedající šepmistři neměli rovnoprávné postavení. Jeden z nich disponoval větší rozhodovací pravomocí. Ve funkci staršího, tj. prvního šepmistra se střídalo dvanáct konšelů, kteří byli při obnově rady zapsáni na prvních třinácti místech. Konšel, který nastoupil jako první zastával zároveň úřad primátora, mezi jehož povinnosti patří dohled na městským hospodařením a reprezentací města navenek – jednalo se o představeného městské rady. Měl totiž největší zodpovědnost, ale také pravomoc. Důležité je, že úřad primátora byl spojen s funkcí prvního hofmistra, což byl po mincmistrovi druhý nejvyšší horní úředník, šlo tedy o velmi prestižní postavení.⁴⁵

Vedle městské rady se pravidelně střídalo obsazení starších obce, cechmistrů řemesel, rychtářů předměstí a také starších nad havíři. Kompetence jmenovaných se značně lišily, hlavní rozdíl však byl v tom, že zatímco městská rada byla jmenována z moci panovníka, tak členové právních sborů byli jmenováni městskou radou a současně ji podléhali. Počet starších obce, nazývaných také obecní starší nebo *senior civitatis*, nebyl ustálený a ve sledovaném období byl nejnižší – postupně se od 80. let navyšoval. Velmi často se jednalo o konšele z předchozí rady a mezi starší obce patřil také městský rychtář. Není úplně zřejmé, jakou měl sbor starších funkci, ale nabízí se hypotéza, že šlo o podpůrný orgán městské rady. Bývali přítomni vyhlásování závažnějších rozhodnutí a to vždy, když se jednalo o záležitosti spojené s významnými finančními transakcemi.⁴⁶ Sborem přísežných byli jmenováni v počtu čtyř a od roku 1471 v počtu šesti tzv. obecní páni *consules comuni*, ve starším období nazývaní jako obecní konšelé. Byli přibíráni k plné radě konšelů při projednávání hospodářských záležitostí, někdy však zastupovali samotného úřadujícího šepmistra.⁴⁷ Městská rada také jmenovala úředníky, kteří měli dohled na všedními záležitostmi týkající se řemesel a správy města, např. opatrování ohně, rybářství, pekařství, čištění města, oprava města a stavení, obecní míry, obecní vedení aj. Velmi často docházelo ke kumulaci funkcí, protože v mnoha případech byli dozorem nad těmito záležitostmi pověřeni právě členové sboru starších, či přímo sami konšelé.⁴⁸

⁴³ Tamtéž. Ve sledovaném období byl mincmistrem Zdeněk Kostka z Postupic. Zdeněk byl významný kališnický šlechtic a také blízký přítel Jiřího z Poděbrad. Ihned s nástupem Jiřího na trůn převzal kontrolu nad kutnohorskou mincovnou. ŠANDERA, M. Zdeněk Kostka z Postupic – „Alter ego“ husitského krále. Životní osudy předního kališnického šlechtice poděbradské éry. In *Od Jana Žižky k Poděbradům*. Hradec Králové : Lupus, 2006. Acta Universitatis Reginaehradecensis. Facultas studiorum humanorum. Historica; 1, s. 99–117.

⁴⁴ KAPAVÍKOVÁ, Marie. Kutnohorské radní knihy z let 1462-1527 a městská správa v tomto období. In *Sborník archivních prací*, 1973, roč. 23, č. 1, s. 106-155.

⁴⁵ KAPAVÍKOVÁ, Marie. Kutnohorské radní knihy z let 1462-1527 a městská správa v tomto období. In *Sborník archivních prací*, 1973, roč. 23, č. 1, s. 106-155.

⁴⁶ Srov. SOKA AM KH – knihy, č. 7, fol. 91.

⁴⁷ Často byli součástí jmenované městské rady. KAPAVÍKOVÁ, Marie. Kutnohorské radní knihy z let 1462-1527 a městská správa v tomto období. In *Sborník archivních prací*, 1973, roč. 23, č. 1, s. 106-155.

⁴⁸ Příklad srov. Matěj Pokšuch, radní a dozor nad rybářstvím; Jan Mlýnek, radní a dozor na opravou staveb; Bartoš Rozentál, radní a dozor na opatrování ohně. Srov. SOKA AM KH – knihy, č. 7, fol. 482. Detailní analýza sdílení funkcí v rámci radní vrstvy bude řešena jako samostatná kapitola v disertační práci viz pozn. č. 14.

Nelze přehlédnout určitou symboliku, která spočívala v tom, že městská rada byla posvěcena autoritou krále a vykonávala jeho vůli ve správě města. Tím zdůrazňovala centrální vládu panovníka nad městem, ale zároveň propůjčovala městské radě značnou moc.

Složení městské rady a postavení hornického cechu

Seznamy městských rad v pohusitském období dokládají, že konšelé v období husitské revoluce, kdy došlo k téměř kompletní proměně městské rady a do úřadu konšelů byli dosazeni česky mluvící přísežní,⁴⁹ dokázali udržet svá místa v radě i v pozdějším období, a to až do sedmdesátých let 15. stol. K výraznějším obměnám rady nedošlo ani po bitvě u Lipan 1434, ani po převzetí moci na městem zemským správcem. Ačkoliv se v městské radě opakují stejná jména, tak se nejedná o uzavřenou skupinu, protože se v radě vyskytují konšelé, kteří v ní dříve nezasedali. Hlavní linie rady tím však narušena nebyla. V pohusitském období již zřejmě nedošlo k ovládnutí rady mocnými rody, jako v samotných počátcích města, k čemuž mj. scházely hospodářské podmínky. V radě zasedaly příslušníci druhé generace a jen velmi málo příslušníci třetí generace.⁵⁰ Po nástupu Jiřího z Poděbrad nedošlo k zásadnějším změnám a mezi jmény konšelů lze pozorovat jména jako Matěj Melhuzský, Thoma Pezold, Matěj Farář atd., která lze v seznamu přísežných vysledovat až do čtyřicátých let.⁵¹

Pro určení sociální skladby obyvatelstva je důležitá znát zaměstnání konšelů. Podíl profesí, které se podílejí na vlastním provozu dolů i následném zpracování rud je pro Kutnou Horu zcela určující, minimálně polovina obyvatelstva vykonává činnost, která souvisela s těžbou a zpracováním stříbra a měla vlastní zájem na prosperitě dolů.⁵² Není překvapující, že také zaměstnání konšelů jsou často spjata s hornictvím, hutnictvím a ražbou mince. V letech 1424-1436 jsou v městské radě silně zastoupeni rudokupci, mincíři a huťmistři (12). Naproti tomu nejpočetnější profese v Kutné Hoře – havíři, zastoupeni nejsou. Druhým nejčastěji zastoupeným povoláním jsou obchodníci (8) a městští úředníci (7). Další zastoupení je mezi řemeslníky (zpracování kůže, potravinářství atd.).⁵³ V následujících letech 1438–1461 je známo povolání u 137 konšelů z 265 doložených radních. Radních, jejichž povolání nějak souviselo s mincovnou je 41 a řemeslníků 96.⁵⁴ Konšelů činných v důlním

⁴⁹ Srov. Personální složení městské rady ve sledovaném období je uvedeno na konci této studie. Velmi zajímavé je zjištění Jiřího Kejře, že nejen, že se během husitské revoluce nezastavil hospodářský vývoj města, ale že zůstal zachován dosavadní systém právních nástrojů užívaných městskou správou. Stejně tak se nezměnilo užívání majetkového, manželského a správního práva. NYKODÝM, David. Pojetí husitství v historiografii středověkých měst mezi lety 1948-1989. In *XVII. Konference české, slovenské a československé dějiny 20. století*. Uspořádal HRUŠKOVÁ, Kateřina, D. NYKODÝM, J. SEINER, V. STŘEDOVÁ. 09.05.2022 - 10.05.2022. Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2022, s. 8. Z otřesů revolučních let vyšla Kutná Hora proměněná především jazykově stránce, kdy se město zcela počestilo. V městské kanceláři se stala hlavním jazykem čeština. POHANKA, V. K intenzitě dolování v kutnohorském revíru v 60. letech 15. stol. In *Zprávy včely čáslavské*, 2017, č. 2, s. 19-32.

⁵⁰ Většinou se synům bohatých otců nepodařilo udržet rodový majetek, protože je museli rozprodat kvůli zděděným dluhům. Počet nových jmen v radě vůči „starousedlíkům“ nepřesáhl 50 %. BOROVSÝ, Tomáš. Kutná Hora 1437-1461. In *Časopis národního muzea*, 1998, roč. 167, č. 1-2, s. 17-36. Srov. KAPAVÍKOVÁ, Marie. Kutnohorské radní knihy z let 1462-1527 a městská správa v tomto období. In *Sborník archivních prací*, 1973, roč. 23, č. 1, s. 106-155.

⁵¹ Jména přísežných z roku 1462-1471 SOKA AM KH – knihy, č. 7, fol. 39. Pro složení městské rady 1437-1461 srov. BOROVSÝ, Tomáš. Kutná Hora 1437-1461. In *Časopis národního muzea*, 1998, roč. 167, č. 1-2, s. 17-36 a pro poděbradkou eru srov. KAPAVÍKOVÁ, Marie. Kutnohorské radní knihy z let 1462-1527 a městská správa v tomto období. In *Sborník archivních prací*, 1973, roč. 23, č. 1, s. 106-155.

⁵² KEJŘ, Jiří. *Právní život v husitské Kutné Hoře*. Praha : ČSAV – Československá akademie věd, 1958, s. 126.

⁵³ Ze 128 konšelů zasedajících v letech 1424-1437 se podařilo zjistit povolání pouze u poloviny, takže je nutné zjištěná data interpretovat s jistou rezervou, přesto však překládají, byť částečný, náhled za zaměstnání konšelů. KEJŘ, Jiří. *Právní život v husitské Kutné Hoře*. Praha : ČSAV – Československá akademie věd, 1958, s. 186.

⁵⁴ Určit povolání konšelů pouze podle jména je velmi problematické. Pokud jde o tříčlenná jména, tak je pravděpodobnost uvedení skutečného povolání velmi vysoká (např. Matěj Vlček pekař). U dvoučlenných jmen

podnikání není mnoho, ale lze vypočítat zvyšující se trend v polovině 50. let, což pravděpodobně souvisí obnovením práv minciřů a pregérů k podílům (tzv. lůnům)⁵⁵ v mincovně Ladislavem Pohrobkem, který zároveň také potvrdil městská privilegia, která Kutné Hoře udělili Jan Lucemburský, Karel IV. a Václav IV.⁵⁶

V poděbradské éře se poměr řemesel k profesím souvisejícím s hutní činností výrazně neproměnil, ale lze si všimnout poměrně zajímavé věci a sice, že v městské radě se objevují havíři. Nelze s jistotou tvrdit, že v předchozích letech se v radě žádný havíř nenacházel, neboť jak bylo řečeno, tak pro období před rokem 1462 je známa pouze polovina povolání konšelů.⁵⁷ Zvýšení intenzity dolování v 60. letech a navýšení počtu havířů a dalších povolání souvisejících s těžbou a zpracováním stříbra jsou dostatečně dobře doložené.⁵⁸ Nebylo by tedy překvapující, kdyby z těchto důvodů došlo k zastoupení havířů v městské radě, jedná se však o hypotézu.

Vzestup havířského cechu se odráží i na sporu s městskou radou z roku 1467, ve kterém se havíři domáhali, aby nebyli jmenováni městskou radou, ale mincmistrem. Jinak řečeno, aby podléhali přímo královské moci. Městská rada této žádosti nevyhověla a odkázala se přitom na zápis z roku 1443, kdy došlo institucionalizaci havířského cechu.⁵⁹ Na radnici se tehdy dostavili zástupci havířů, aby prosili konšely o ustanovení havířů jako standardního městského cechu. Havíři postoupili městské radě stěžejní kompetence, jako je např. výběr cechovního vedení. Konšelé vyslovili souhlas, ale pod podmínkou zastropování maximální výše platů a řádného plnění směn, což bylo havíři akceptováno.⁶⁰ Městská rada právě tuto dohodu havířům, kteří již vystupovali jako sebevědomá korporace, rozhodla připomenout a zápis z roku 1443 nechala přepsat do památné knihy městské rady. Městská rada dala havířům nekompromisně na srozuměnou, že podmínky, za kterých byla korporace ustanovena, jsou dané a neměnné. Při té příležitosti si rada nechala předvolat zástupce korporace a nechala jim zápis přečíst. Konšelé havířům připomněli podmínky, za kterých byl cech ustanoven a vyzvali je, aby dodržovali úmluvy, které sami navrhli a ke kterým se zavázali.⁶¹ Dlužno dodat, že havíři jednoho ústupku dosáhli. Požádali o zrušení zastropování platů, čemuž konšelé vyhověli.⁶² Z výše uvedeného je zřejmé, že havířská korporace byla již natolik silná, že mohla reálně usilovat o zrušení některých bodů přijatých v úmluvě z roku

je to značně složitější, neboť není jasné, zda se jedná o povolání či přezdívku. Pochopitelně, že v některých případech to lze vysledovat, když Petr řezník skupuje masné krámy... BOROVSÝ, Tomáš. Kutná Hora 1437-1461. In *Časopis národního muzea*, 1998, roč. 167, č. 1-2, s. 17-35.

⁵⁵ Jde o podíly v mincovně, které se daly koupit jako investiční nástroje podobně jako podíl na konkrétním dole. LEMINGER, Emanuel. *Královská mincovna v Kutné Hoře*. Kutná Hora : Kuttna, 2003, s. 67.

⁵⁶ Tím se opět potvrzuje, že aktuální politická situace království situaci v Kutné Hoře velmi ovlivňovala. BOROVSÝ, Tomáš. Kutná Hora 1437-1461. In *Časopis národního muzea*, 1998, roč. 167, č. 1-2, s. 17-35. srov. KEJŘ, Jiří. *Právní život v husitské Kutné Hoře*. Praha : ČSAV – Československá akademie věd, 1958, s. 126.

⁵⁷ KAPAVÍKOVÁ, Marie. Kutnohorské radní knihy z let 1462-1527 a městská správa v tomto období. In *Sborník archivních prací*, 1973, roč. 23, č. 1, s. 106-155.

⁵⁸ Ke zvýšení intenzity dolování srov. POHANKA, Viktor. K intenzitě dolování v kutnohorském revíru v 60. letech 15. stol. In *Zprávy včely čáslavské*, 2017, č. 2, s. 19-32 a BOUBLÍK, J. Půjčky a věřitelé Jiřího z Poděbrad. In *Acta Musei Nationalis Pragae*, 2004, roč. 61, č. 1-2, s. 47-51.

⁵⁹ Za vysvětlení této problematiky děkuji panu Mgr. Viktoru Pohankovi z archivu města Kutná Hora. POHANKA, Viktor. Profesní společenství kutnohorských havířů: cech, nebo pořádek? In *STUDIA MEDIEVALIA BOHEMICA*, 2018, roč. 10, č. 2, s. 241-253.

⁶⁰ Za touto žádostí byla především touha po základní sociální podpory a reprezentace společenství. Havíři příslušeli k nižší společenské vrstvě a tato institucionalizace znamenala atraktivní benefit (akty milosrdenství, místa při bohoslužbě, garance náležitého pohřbu...) POHANKA, Viktor. Profesní společenství kutnohorských havířů: cech, nebo pořádek? In *STUDIA MEDIEVALIA BOHEMICA*, 2018, roč. 10, č. 2, s. 241-253.

⁶¹ POHANKA, Viktor. Profesní společenství kutnohorských havířů: cech, nebo pořádek? In *STUDIA MEDIEVALIA BOHEMICA*, 2018, roč. 10, č. 2, s. 241-253.

⁶² SOKA KH, AM KH – knihy, č.7, fol. 114r.

1443, přičemž její hlavní snahou bylo nepodléhat nadále městské radě a získat pravomoc při volení cechovního vedení. Městská rada si však, opřená o královskou autoritu, dokázala své pravomoci nad stále silnějším havířským cechem udržet.⁶³

Závěr

Aktuální politická situace království odrážela pravomoc nad výběrem a obnovou městské rady. Pokud se mincmistr ve svém jednání neopíral (a v období interregna ani nemohl) o panovníkovu autoritu, tak jeho kompetence nebyly dostatečně veliké na to, aby mohl městskou radu jmenovat bez ohledu na vůli aktuálních radních. Za působení panovníka konšelé ovšem nadále navrhovali své nástupce a dokázali si tak udržet moc nad personálním obsazením městské rady. Analýza složení městské rady od 30. let po 60. léta 15. století ukazuje, že ve vedení města se střídala část privilegovaných měšťanů, ale nejednalo se přitom o uzavřenou skupinu. V kontextu říšských měst, kde mocné rody a obchodnické gildy tvořily striktně uzavřené mocenské kliky, které po několik generací ovládaly města, se nejedná o tradiční patriciát. Přesto však lze hodnověrně prohlásit, že kontinuita městské rady byla ustálená a její členové ve většině případů představovali svébytnou sociální skupinu, v literatuře označovanou jako *radní vrstva*. Jednotný a nekompromisní postup radních v otázce rostoucích požadavků havířského cechu dokazuje, že městská rada si udržovala konstantní moc a reálnou vládu nad městem, což je také podtrženo jejím působením ve všech záležitostech správního a majetko-právního charakteru týkajících se chodu města.

⁶³ POHANKA, Viktor. Profesionální společenství kutnohorských havířů: cech, nebo pořádek? In *STUDIA MEDIEVALIA BOHEMICA*, 2018, roč. 10, č. 2, s. 241-253.

Konšel	1458	1459	1460	1461	1462	1463	1464	1465	1466	1467	1468	1469	1470	1471
Prokop Alder	X		X	X			X	X	X	X	X	X	X	X
Vavřinec Opavský	X		X	X										
Václav Svatba	X	X			X	X			X	X				
Václav Hužvička	X								X					
Vávra	X													
Thoma Pezold	X	X		X	X									
Bartoš	X													
Hertvíček Krejčí	X		X											
Jan Kožka	X	X		X	X									
Filip Krejčí	X													
Mikuláš Zpěvák	X													
Jan Zlatník	X	X	X						X		X			X
Matěj Vlček	X	X	X											
Mikuláš Libák	X													
Jiří Uzdař	X	X		X					X	X				
Matěj Farář		X			X					X	X	X		
Matěj Libák		X												
Matěj Melhuzský		X	X		X		X			X				
Jan Křišťan		X												
Jan Wais		X		X	X			X				X		X
Bartoš z Kúta		X	X	X				X			X	X		X
Petr Krupka		X												
Jan Hofmistr		X	X											
Jošt			X	X										
Jakub Sedlář			X						X	X	X			
Prokop Horuth			X	X		X								
Vávra Šedivý			X											
Matěj Bilejovský			X				X		X		X		X	
Jan Melškrubský			X	X										
Václav z Páchu			X											
Matěj Pekař			X											
Petr Vídlák			X	X										
Petr Maišner			X											
Matěj Pokšuch				X		X		X			X		X	X
Šimon Artopyperista				X		X							X	
Blaseus magister Curie					X									
Diktus Ffararz					X									
Jodocus					X	X	X							
Mikuláš Libák					X	X								
Jan Kucze					X	X								
Petr Widlak					X									
Georgius Ffrenifex					X		X							
Jacobus Sellator					X	X								
Andreas Naczeradsky					X		X	X						
Petrilipus Calni					X									
Laurencius Canis					X									
Petr Těžký					X									
Magister Curie Plebanus						X		X						
Mathias De Vinea Platea						X								
Venczek						X								
Marcus Tonsor						X	X							
Petrus Arcusep						X								
Jan Hertvíček						X								
Burian						X	X	X	X		X			
Franco Sartor						X								
Jan Domašínský						X	X							
Laurencius Opavský						X	X							
Matěj Plebanus							X	X						

Kontinuita personálního obsazení městské rady:

Konšel	1458	1459	1460	1461	1462	1463	1464	1465	1466	1467	1468	1469	1470	1471
Jan Mlýnek							X	X	X	X	X	X		
Martin Wierdunk							X					X	X	
Philip Sartor							X							
Georgius Heseck							X							
Václav Bzenecký							X							
Mikuláš Štolař							X	X						
Martin Hamerník							X		X				X	
Huczek Sartor								X						
Hertviček Sartor								X						
Jan Sudlice								X	X		X	X	X	
Havlík Bielanský								X						
Duchoň								X						
Blažek Hofmistr									X					
Matěj Podar									X					
Petr Střelec									X					
Martin Krajčí									X		X			
Vít Kramář									X					X
Michal Preklov								X	X					X
Jan Kopriva									X					
Šimon Pernikář										X	X			
Šimon Vrabec										X				
Petr Janovský										X			X	
Martin Krajčí Klobása										X				
Jan Postřihač										X		X		
Jan Hertvík										X	X	X		X
Prokop Nápravník										X		X		X
Filip Krajčí										X				
Prokop Zvonař										X				
Marek Postřihač										X				
Mikuláš Krupa										X			X	X
Martin Huczek					X						X		X	
Bartoš Mincíř											X	X		
Jan Udidlo											X			X
Ahnik								X			X			
Mikuláš Hofmistr												X		X
Filípek												X		X
Jan Erckafěř												X		
Jíra Erckafěř												X		
Matěj Poder											X	X		
Matěj Havlikovej												X		
Mikuláš Magister Curie													X	
Bartoš Rozentál													X	
Bartoš d'Angls													X	
Petr Janovský										X		X		
Matěj Hamerník														
Martin Sartor								X						
Janda Emptormine													X	
Laurencius Obočník													X	
Mikuláš Sázaavský													X	X
Georgius Choceňský													X	
Martin Tata Sartor													X	
Vavřinec Obročník														X
Antoš Kovář														X
Martin Vencentuov														X
Hašek Kovář														X

Personální složení městské rady 1458-1471:

1458⁶⁴

Prokop Alder, Vavřinec Opavský, Václav Svatba, Václav Hužvička, Vávra, Thoma Pezold, Bartoš, Hertvíček Krejčí, Jan Kožka, Filip Krejčí, Mikuláš Zpěvák, Jan Zlatník, Matěj Vlček, Mikuláš Libák, Jiří Uzdař

1459

Matěj farář, Matěj Libák, Matěj Melhuzský, Jan Kožka, Jan Křišťan, Jan Zlatník, Matěj Vlček, Jiří Uzdař, Jan Wais, Václav Svatba, Thoma Pezold, Bartoš z Kúta, Petr Krupka, Jan Hofmistr

1460

Prokop Alder, Hertvíček Krejčí, Jošt, Matěj Vlček, Jakub Sedlář, Prokop Horut, Vavřinec Opavský, Vávra Šedivý, Matěj Melhuzský, Bartoš z Kúta, Matěj Bilejovský, Jan Melškrubský, Václav z Páchu, Matěj pekař, Petr Vidlák, Petr Maišner, Jan Zlatník, Jan Hofmistr

1461

Prokop Alder, Jan Wais, Prokop Horut, Bartoš z Kúta, Jošt, Petr Vidlák, Jan Kožka, Jan Melškrubský, Jiří uzdař, Matěj Pokšuch, Thoma Pezold, Vavřinec Opavský, Šimon Artopyperista

1462⁶⁵

Blaseus magister curie (Vlašský dvůr), Diktus Ffararz, Jodocus, Mikuláš Libák, Jan Wais, Jan Kucze, Petr Widlak, Matěj Farář, Georgius Ffrenifex, Jacobus Sellator, Jan Kožka, Matěj Melhuzský, Thoma Pezold, Václav Svatba, Andreas Naczeradsky, Petrilius Calni, Laurencius Canis, Petr Těžký, Martin Huczek

1463

Magister curie plebanus, Mathias De Vinea Platea, Mikuláš Libák, Jodocus, Václav Svatba, Jan Kucze, Jacobus Sellator, Venczek, Matěj Pokšuch, Marcus Tonsor, Petrus Arcusep, Jan Hertvíček, Šimon Artopyperista, Burian, Franco Sartor, Procopius Horuth, Jan Domašínský, Laurencius Opavský

1464

Matěj Plebanus, Prokop Alder, Laurencius Opavský, Jan Domašínský, Jodocus, Marcus Tonsor, Burian, Andreas Naczeradsky, Jan Mlýnek, Martin Wierdunk, Matěj Melhuzský, Gerogius Ffrenifex, Philip Sartor, Matěj Bilejovský, Georgius Heseck, Václav Bzenecký, Mikuláš Štolár, Martin Hamerník

1465

Magister curie plebanus, Matěj plebanus, Prokop Alder, Jan Mlýnek, Andreas Naczeradsky, Burian, Mikuláš Štolár, Ahnik, Jan Wais, Huczek Sartor, Hertvíček Sartor, Jan Sudlice, Matěj Pokšuch, Bartošek z Kúta, Michael Preklonis, Havlík Bielanský, Martin Sartor, Duchoň

1466

Blažek hofmistr, Jan Sudlice, Prokop Alder, Jíra Uzdař, Jan Mlýnek, Jan Zlatník, Václav Svatba, Martin Hamerník, Burian, Matěj Bilejovský, Václav Hužvička, Matěj Podar, Jakub Sedlář, Petr Střelec, Martin Krajčí, Vít Kramář, Michal Preklov, Jan Kopřiva

⁶⁴ Pro složení městské rady 1458-1461 BOROVSKEJ, Tomáš. Kutná Hora 1437-1461. In *Časopis národního muzea*, 1998, roč. 167, č. 1-2, s. 17-36.

⁶⁵ Pro složení městské rady 1462-1471 postupně jak jde jmenování městské rady v jednotlivých letech za sebou: SOkA AM KH – knihy, č. 7, fol 39, fol. 91, fol. 133, fol. 201, fol. 237, fol. 293, fol. 324, fol. 346, fol. 376, fol. 399.

1467

Prokop Alder, Šimon Perníkař, Matěj Farář, Jíra Uzdař, Jan Mlýnek, Matěj Melhuzský, Václav Svatba, Šimon Vrabc, Jakub Sedlář, Petr Janovský, Martin Krajčí Klobása, Jan Postřiháč, Jan Hertvík, Prokop Nápravník, Filip Krajčí, Prokop Zvonař, Marek Postřiháč, Mikuláš Krupa

1468

Prokop Alder, Šimon Perníkař, Matěj Farář, Jan Zlatník, Jan Mlýnek, Matěj Poder, Jakub Sedlář, Martin Huczek, Burian, Matěj Pokšuch, Martin Krajčí, Matěj Bílejovský, Jan Hertvík, Bartoš mincíř, Jan Sudlice, Jan Udidlo, Bartoš z Kúta, Ahník

1469

Mikuláš hofmistr, Filípek, Prokop Alder, Martin Wierdunk, Jan Mlýnek, Jan Hertvík, Bartoš z Kúta, Bartoš mincíř, Matěj Farář, Prokop Nápravník, Jan Wais, Janda Erckafěř, Jan Sudlice, Jíra Erckafěř, Matěj Poder, Jan Postřiháč, Petr Janovský, Matěj Havlikovej

1470

Mikuláš Magister Curie, Matěj Bílejovský, Prokop Alder, Martin Wierdunk, Jan Sudlice, Bartoš Rozentál, Bartoš d'Angls, Šimon Artopyperista, Petr Janovský, Matěj Pokšuch, Matěj Hamerník, Martin Huczek, Janda Emptormine, Mikuláš Krúpa, Laurencius Obočník, Mikuláš Sázavský, Georgius Chocoňský, Martin Tata Sartor

1471

Mikuláš Hofmistr, Jan Hertvík, Prokop Alder, Prokop Nápravník, Bartoš z Kúta, Jan Zlatník, Vavřinec Obročník, Vít Kramář, Matěj Pokšuch, Jan Udidlo, Filípek, Antoř Kovář, Mikuláš Krúpa, Michal Preklov, Jan Wais, Martin Vecentuov, Mikuláš Sázavský, Hašek Kovář

PRAMENY A EDICE PRAMENŮ

Archiv Český čili staré písemné památky české i moravské 1, Zápisy knížat Minstenberských v Olešnici r. 1459, vydává František Palacký v Praze roku 1840.

Archiv města Kaňk, inv. č. 28, Památná kniha Adama Grantze z let 1698-1702, 1459.

Codex iuris municipalis regni Bohemiae, tomus II., privilegia regalium civitatum provincialium. Annorum 1225–1419, vydává Jaroslav Čelakovský, Praeae 1886.

Státní okresní archiv Kutná Hora. Archiv města Kutná Hora. Fond 4. Kniha památná městské rady – *Registrum Rubeum Parvum*, kniha č. 7, 1462-1478.

LITERATURA:

BÍLEK, Jaroslav. *Ius regale montanorum aneb právo královské horníkuov*. Kutná Hora : Vydavatelství a nakladatelství Martin Baroš – Kuttna, 2000. 88 s. ISBN 80-86406-06-7.

BOROVSKÝ, Tomáš. Kutná Hora 1437-1461. In *Časopis národního muzea*, 1998, roč. 167, č. 1-2, s. 17-36.

BOROVSKÝ, Tomáš. Patriciát nebo radní vrstva? Kutná Hora v předhusitském období. In *Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci. Sborník příspěvků z mezinárodního symposia uspořádaného ve dnech 5. a 6. října 2001 v Příboře*. Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě. Okresní vlastivědné muzeum Nový Jičín, s. 87-101.

BOUBLÍK, Jan. Půjčky a věřitelé Jiřího z Poděbrad. In *Acta Musei Nationalis Praeae*, 2004, roč. 61, č. 1-2, s. 47-51.

ČORNEJ, Petr. *Jan Žižka, život a doba husitského válečníka*. Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 2019. 856 s. ISBN 978-80-7432-990-6.

HOFFMANN, František. *České město ve středověku*. Praha : Panorama, 1992. 453 s. ISBN 80-7038-182-5.

- HOFFMANN, František. *Jihlava v Husitské revoluci*, Jihlava : Krajské nakladatelství (Havlíčkův Brod). 1961. 251 s.
- HOFFMANN, František. *Středověké město v Čechách a na Moravě*. Praha : NLN – Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 713 s. ISBN 978-80-7106-543-2.
- KAPAVÍKOVÁ, Marie. Kutnohorské radní knihy z let 1462-1527 a městská správa v tomto období. In *Sborník archivních prací*, 1973, roč. 23, č. 1, s. 106-155.
- KEJŘ, Jiří. *Právní život v husitské Kutné Hoře*. Praha : ČSAV – Československá akademie věd, 1958. 257 s. ISBN 8086406210.
- KEJŘ, Jiří. *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha : Karolinum, 1998. 343 s. ISBN: 80-7184-515-9.
- KOWALESKI, Maryanne. The History of Urban Families in Medieval England. In *Journal of Medieval History*, 1988, Vol. 14, no. 1, pp. 47-63.
- LEMINGER, Emanuel. *Královská Mincovna v Kutné Hoře*, Kutná Hora : Kuttna, 2003. Vyd. 2. 82 s. ISBN 80-86406-29-6.
- MEZNÍK, Jaroslav. Z problematiky středověkého patriciátu. In *Československý časopis historický*, 1963, roč. 61, č. 5, s. 628-637.
- NUHLÍČEK, Josef. Kutná Hora v době Jiříkově. In *Středočeský sborník historický*, Praha: středočeská pobočka České historické společnosti ve spolupráci se Státním archivem v Praze 4, 1969. 54-75 s.
- NYKODÝM, David. Pojetí husitství v historiografii středověkých měst mezi lety 1948-1989. In *XVII. Konference české, slovenské a československé dějiny 20. století*. Uspořádal K. HRUŠKOVÁ, D. NYKODÝM, J. SEINER, V. STŘEDOVÁ. 09.05.2022 - 10.05.2022. Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2022.
- POHANKA, Viktor. K intenzitě dolování v kutnohorském revíru v 60. letech 15. stol. In *Zprávy včely čáslavské*, 2017, č. 2, s. 19-32.
- POHANKA, Viktor. Profesionální společenství kutnohorských havířů: cech, nebo pořádek? In *STUDIA MEDIEVALIA BOHEMICA*, 2018, roč. 10, č. 2, s. 241-253.
- SHAW, David, Gary, Social Networks and the Foundations of Oligarchy in Medieval Towns. In: *Urban History*, 2005, vol. 32, no. 2, pp. 200-222.
- STARÝ, Jiří. – ŠANDEROVÁ, Jolana. – TOMÁŠEK, Martin. Čáslavsko – Pozůstatky montánní činnosti, zpráva o stavu výzkumu. In *Kutnohorsko: vlastivědný sborník*. 2004, č. 7, s. 46-51.
- ŠANDERA, Martin. Zdeněk Kostka z Postupic – „Alter ego“ husitského krále. Životní osudy předního kališnického šlechtice poděbradské éry. In *Od Jana Žižky k Poděbradům*. Hradec Králové : Lupus, 2006. Acta Universitatis Reginaehradecensis. Facultas studiorum humanorum. Historica; 1, s. 99-117. ISBN 80-903509-5-X.
- ŠIMEK, Eduard. Ceny nemovitostí v Kutné Hoře v druhé polovině 15. stol. In *Časopis národního muzea*, 1964, roč. 133, s. 144-159.
- ŠIMEK, Josef. *Kutná Hora v XV. A XVI. Století*. Kutná Hora : Vydavatelství a nakladatelství Martin Bartoš – Kuttna, 2014. 185 s. ISBN 978-80-86406-71-8.
- ŠTROBLOVÁ, Helena – ALTOVÁ, Blanka. *Kutná Hora*. Praha : Nakladatelství Lidové Noviny, 2000. 567 s. ISBN 80-7106-186-7.
- ŽEMLIČKA, Josef. *Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy*. Praha : Lidové noviny, 2014. 671 s. ISBN 978-80-7422-333-4.

NEPUBLIKOVANÉ PRÁCE:

- NYKODÝM, David. *Vznik královského města na příkladu Čáslavi*, diplomová práce, Hradec Králové 2021.

SPRÁVA PANSTIEV V RUKÁCH VDOVY V 17. STOROČÍ (NA PRÍKLADE JUDITY BALASSOVEJ)

Mgr. Sabína Danková

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Abstrakt: *Judita Balassová (cca 1630 – cca 1685) bola druhou manželkou Štefana I. Koháryho. Po manželovej tragickej smrti v roku 1664 sa už druhýkrát nevydala. Ako vdove pripadla okrem iného aj náročná úloha spravovania panstiev v zložitých pomeroch ranonovovekého Uhorska. Štúdia na základe súkromnej korešpondencie sleduje postavenie Judity Balassovej ako vdovy v 17. storočí, problémy súvisiace s riadením majetkov a spôsob, akým sa k nim stavala pri ich riešení. Štúdia sa predovšetkým zameria na otázku samostatného rozhodovania a vystupovania, miery rešpektu zo strany služobníctva a poddaných voči osobe ženy (vdovy), a mieru podpory zo strany mužských príbuzných.*

Kľúčové slová: *správa majetkov, vdovstvo, rola žien, korešpondencia.*

Abstract: *Judit Balassa (c. 1630 – c. 1685) was the second wife of Stephen Koháry I. After her husband's tragic death in 1664 she did not marry again. Among other things, as a widow, she had the demanding task of administering the estates under the complex conditions of early modern Hungary. Based on private correspondence, the study traces Judit Balassa's position as a widow in the 17th century, the problems associated with the management of estates and the way she approached and solved them. In particular, the study focuses on the question of independent decision-making and agency, the level of respect from servants and subjects for a woman (widow), and the extent of support from male relatives.*

Keywords: *administration of estates, widowhood, the role of women, correspondence.*

Úvod

Život ranonovovekej ženy bol určovaný jej biologickým a sociálnym stavom, ktorými boli panenstvo, manželstvo a vdovstvo. Vo všeobecnom ponímaní bola úlohou žien starostlivosť o domácnosť, rodinu a deti. Uhorské šľachtičné boli okolnosťami nútené podieľať sa aj na správe rodových majetkov, keďže sa muži kvôli vojensko-politickej situácii často zdržiavali mimo domova. Tieto činnosti zahŕňali hospodárenie, ochraňovanie majetku, či starostlivosť o poddaných. Manželky, zastupujúce svojich mužov, skôr len dozerali na chod a činnosť úradníkov a zamestnancov. Avšak v prípade vdov, ktoré sa už opätovne nevydávali, sa vyžadovala väčšia iniciatíva, keďže prosperita panstiev závisela vo veľkej miere od ich schopností panstvo riadiť a od rešpektu zo strany personálu. Vdovstvo navyše prinášalo možnosť disponovať právomocami, ktoré pôvodne prislúchali manželovi. V praxi sa to prejavilo väčšou slobodou pri konaní a rozhodovaní v záležitostiach týkajúcich sa vdov samotných a ich detí. Ak mali neplnoleté deti, mohli sa stať ich zákonnými zástupkyňami a spolu s určenými poručníkmi spravovať majetky.¹

¹ Ohľadom hospodárenia žien v ranom novoveku: LENGYELOVÁ, Tünde. Panstvo v rukách ženy : (na príklade dvoch šľachtičien zo 17. storočia). In *Otázky zemepánskeho hospodárenia a správy v novoveku*. Trnava : Katedra histórie Filozofická fakulta Trnavská univerzita, 2019, s. 87-103; VÁRKONYI, Gábor. Hospodárenie - netradičná úloha aristokratických žien v ranonovovekom Uhorsku. In *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2004, s. 177-183. K postaveniu a role žien (a mužov) v ranom novoveku: LENGYELOVÁ, Tünde. *Život na šľachtickom dvore*. Bratislava : Slovart, 2016, s. 23-36; LENGYELOVÁ, Tünde. Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti. In DUCHOŇOVÁ, Diana – HANULA, Matej et al. *Človek raného novoveku*. Bratislava : VEDA, 2020, s. 342-371; KRÁL, Pavel. Vdovy ve šlechtické společnosti raného novověku. In *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2004, s. 142-151. K majetkovoprávnym otázkam: LACLAVÍKOVÁ, Miriam – ŠVECOVÁ, Adriana. Dlhá cesta k právnej emancipácii ženy v rodinných a majetkových vzťahoch. In

Príspevok sa na základe zachovanej korešpondencie zameriava na osobu Judity Balassovej (cca 1630 – cca 1685), druhej manželky Štefana I. Koháryho. Po manželovej náhlej smrti dňa 19. júla 1664 sa už druhýkrát nevydala. Ako vdova sa musela postarať o šesť detí a o nadobudnutý majetok. Pôvodnými majetkami boli panstvá Čabrad' a Sitno v Hontianskej stolici, od ktorých pochádza aj prídomok rodu Koháryovcov. Príslušníci rodu postupne zveľad'ovali a získavali majetok aj v iných stolicích, v čom vynikal najmä Štefan II. Koháry.²

V období neutíchajúcich vojenských konfliktov a neustáleho osmanského ohrozenia boli vojenské zásluhy jedným zo spôsobov, akým bolo možné dosiahnuť magnátsky stav. Medzi rody, ktorým sa podarilo presadiť sa vďaka službe vo vojsku, patrili Koháryovci.³ Prvé údaje o ich pôsobení v Hontianskej stolici ako príslušníkov zemianskeho stavu sú známe od polovice 16. storočia.⁴ V rode Koháryovcov sa pestovala tradícia aktívnej účasti na protitureckých bojoch a v časoch protihabsburských povstaní zachovávali vernosť panovníkovi. V období raného novoveku zastávali členovia rodu vojenské a politické posty, čo si však vyžiadalo svoje obete. Stávalo sa, že padli do zajatia, utrpeli vážne zranenia, a neraz prišli aj o vlastný život. Vďaka svojej odvahe a vernosti Habsburgovcom sa im podarilo získať slávu, majetok a postavenie. V roku 1616 udelil panovník Matej II. Petrovi Kohárymu titul baróna. Jeho vnuci Štefan II., Farkaš (Wolfgang) a Ján I. boli za svoje zásluhy v roku 1685 povýšení Leopoldom I. do dedičného grófskeho stavu.⁵

Rod Balassovcov taktiež zohral v dejinách Uhorska významnú úlohu. Príslušníci tohto rozvetveného rodu zastávali významné funkcie v politicko-správnom systéme, vykonávali vojenskú službu, a zároveň sa podieľali na rozvoji kultúry v Uhorsku obzvlášť v oblastiach vedy a literatúry. Pôvodné majetky Balassovcov sa nachádzali v Novohradskej a Hontianskej stolici. Vzostup rodu, prebiehajúci od druhej polovice 15. storočia predovšetkým vďaka zásluhám či sobášnej politike, bol spätý s postupným rozširovaním vlastníctva aj v iných oblastiach Uhorska.⁶ Svoje postavenie sa im podarilo zachovať aj počas zmien v štruktúre spoločenských elít, ktorá sa odohrala v období raného novoveku.⁷

Korešpondencia je druhom písomnosti, ktoré nesie svedectvo o jej autorovi a jeho blízkych, o spoločnosti v čase, v ktorej žil (ako prameň k sociálnym a kultúrnym dejinám), súčasne vypovedá o dobovom spôsobe písania a mieste korešpondencie v živote jednotlivca

Historický časopis : vedecký časopis o dejinách Slovenska a strednej Európy. Bratislava : Historický ústav SAV, roč. 66, č. 4, 2018, s. 599-627; LACLAVÍKOVÁ, Miriam – ŠVECOVÁ, Adriana. *Žena v stredovekom a novovekom Uhorsku. Právne postavenie šľachtickej.* Praha : Leges, 2022, 223 s.

² HRIČOVCOVÁ, Ingrid. Koháryovské majetky na území súčasného Maďarska, Rakúska a Slovenska. In „*Za Boha, kráľa a vlasť!*“ Koháryovci v uhorských dejinách. „*Istenért, királyért, hazáért!*“ A Koháry család a történelmi Magyarország viszonylatában. Zvolen : Národné lesnícke centrum vo Zvolene pre Múzeum vo Svätom Antone, 2016. s. 178-189; OTRUBA, Štefan et al. *Štátny archív v Banskej Bystrici. Spríevodca po archívnych fondoch II.* Bratislava : Slovenská archívna správa, 1969, s. 7-8.

³ PÁLFFY, Géza: *Hungary between Two Empires 1526 – 1711.* Bloomington : Indiana University Press, 2021, s. 174.

⁴ OTRUBA, Š. *Štátny archív v Banskej Bystrici...*, s. 7.

⁵ KOZICZ, János. A török elleni harcok vitézi hagyományja a Koháry családban. In. *Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium alapításának 300. évfordulójára.* Budapest – Kecskemét : Piarista Rend Magyar Tartományja, 2015, s. 28, 44.

⁶ BORSA, Iván. *A Balassa család levéltára 1193-1526.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1990, s. 5; KOVÁCS, Krisztián. A gyarmati és kékkői Balassa család a magyar kultúrában. In *Balassagyarmati Honismereti Híradó - A Madách Imre Városi Könyvtár Évkönyve*, 2019, s. 20; ŠUJANSKÁ, Anna. Sídla Balašovcov v Považskej Bystrici a v okolí. In *Rod Balašovcov v 13. až 19. storočí : zborník z medzinárodnej konferencie, Modrý Kameň, jún 2012.* Modrý Kameň : SNM – Múzeum bábkarských kultúr a hračiek, 2013, s. 265-299.

⁷ PÁLFFY, G. *Hungary between Two Empires 1526 – 1711...*, s. 174.

a spoločnosti (ako prameň k dejinám mentalít).⁸ Listy, podobne ako osobné a cestopisné denníky, memoáre, autobiografie, či testamenty, patria do skupiny prameňov, pre ktorý sa v západoeurópskych spoločenských vedách ujal názov „egodokument“. Ide o pramene osobnej povahy, v ktorých sa ego zámerne alebo neúmyselne odhaľuje alebo skrýva.⁹ Tieto dokumenty nevznikli v dôsledku vedomej činnosti profesionálnych spisovateľov, ale sú odzrkadlením aktu písania svojej doby na individuálnej aj spoločenskej úrovni.¹⁰ Hoci majú pramene osobnej povahy svoje nedostatky (napr. subjektivita, štylizácia, autoštylizácia, cenzúra, autocenzúra, aluzívnosť, diskontinuita, spoločenská asymetrickosť, selektívnosť pamäti a pod.), poskytujú nemalé množstvo informácií o pisateľovi a jeho prostredí.

Korešpondencia je v prvom rade prostriedkom spoločenskej komunikácie. Listy sa posielali z dôvodu neprítomnosti s účelom navodiť absentujúci pocit „prítomnosti“. Ako pramene historického výskumu odhaľujú informácie o dobe a spoločnosti, v ktorej vznikali, taktiež však o svojich autoroch a príjemcoch. Pre ranonovovekú korešpondenciu je príznačné, že deliaca línia medzi súkromnou a verejnou sférou nie je úplne jednoznačne badateľná. Listy súkromných osôb v sebe zahŕňajú takmer všetky oblasti spoločenského života: politiku, náboženstvo, morálne a kultúrne javy, otvorené a sporné otázky, ale aj problémy rodinného života či hospodárske záležitosti.¹¹

Listy sú vynikajúcim zdrojom pre poznanie „malých“ dejín, avšak poukazujú na omnoho viac než len na to, čo ostalo skryté pod „veľkými“ dejinami. Dôležitou vlastnosťou korešpondencie je nielen jej obsahová rovina, ale aj vzťahová. Listy neboli len prostriedkom výmeny informácií, ale je aj nástrojom na vyvolanie určitej odozvy, emócií, či správania. Sú síce prejavom svojho autora, pritom však odhaľujú aj vzťah medzi komunikujúcimi partnermi, ich postoje, názory, myslenie, životné hodnoty, či prežívanie. Korešpondencia je zároveň aj prameňom vypovedajúcim o dejinách písomnej komunikácie, jej zásadách, normách, a štruktúre v danom období.¹² Nie je teda prekvapujúce, že pre historický výskum prameňov osobnej povahy je potrebná určitá miera interdisciplinarít, predovšetkým z oblastí literárnej vedy, jazykovedy, sociológie, etnografie, či psychológie.

V prípade historickej korešpondencie platí, že súčasný čitateľ nie je pôvodným adresátom, dôverne vedomým kontextu. Z tohto dôvodu hrozí možnosť dezinterpretácie informácií, keďže nielen spoločnosť, ale aj jej jazyk sa postupom času mení a vyvíja.¹³ Je teda namieste zdôrazniť, že ak chceme interpretovať konanie v minulosti, je nutné v čo najväčšej možnej miere pochopiť význam, ktorý mal pre aktéra a pre jeho okolie.

Štúdia sa na základe zachovaných listov zameriava na spôsob, akým sa vdova Judita Balassová realizovala v oblasti spravovania rodových majetkov. Prostredníctvom listov sa sledujú postoje, ktoré zastávala, jej konanie a postupovanie v jednotlivých prípadoch a stratégie, ktorými sa riadila pri riešení problémov. Na tento účel bola zvolená korešpondencia s jej švagrom Tomášom Baranyaym, ktorý bol jej najväčšou oporou, a jej najstarším synom Štefanom II. Kohárom.

⁸ LENDEROVÁ, Milena. Chvála deníkú a dopisů. In *Osobní deník a korespondence – snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?*. LENDEROVÁ, Milena – KUBEŠ, Jiří (eds.). Pardubice : Univerzita Pardubice, 2004, s. 25.

⁹ Rudolf Dekker cit. Jacquesa Pressera: DEKKER, Rudolf. Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History. In *Memoria y Civilización* 5, 2002, s. 14.

¹⁰ PAPP, Kinga (ed.). *Tollforgató Kálnokiak. Családi iráshasználat a 17–18. századi Erdélyben*. Kolozsvár : Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2015, s. 15.

¹¹ FUNDÁRKOVÁ, Anna. Listy ako médium symbolickej komunikácie v aristokratickom prostredí. In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského : Historica*, roč. 48, 2014, s. 75; SCHULTE, Regina – Von TIPPELSKIRCH, Xenia (eds.). *Reading, Interpreting and Historicizing: Letters as Historical Sources*. Florence : European University Institute, 2004, s. 6.

¹² LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana – BOROVIČKOVÁ, Martina. *Důvěrné stránky: obrazy z 19. století v pramenech osobní povahy*. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2015, s. 7-33.

¹³ LENDEROVÁ, M. – STRÁNÍKOVÁ, J. – BOROVIČKOVÁ, M. *Důvěrné stránky...*, s. 22-23.

Korešpondencia s Tomášom Baranyaym

V júli 1664, kedy Judita Balassová ovdovela, mala približne tridsať rokov. Po manželovej smrti nachádzala najväčšiu podporu ako matka šiestich detí vo veku od 5 do 15 rokov¹⁴ v osobe ich tútora, Tomáša Baranyayho. Baranyay bol manželom Magdalény Koháryovej, sestry Štefana I. Koháryho. Po smrti svojej jedinej dcéry Márie Baranyayovej sa venoval výchove jej detí, ktorých otcom bol Štefan Zichy. Hoci samotný Baranyay nepôsobil v žiadnej funkcii, disponoval značnými majetkami a v rozsiahlej miere poznal politickú realitu a jej využiteľné nedostatky, a zároveň si bol vedomý aj dôležitosti kontaktov pri presadzovaní vlastných záujmov.¹⁵ Z tohto dôvodu bol veľmi významným prívržencom Judity Balassovej, keďže nielen dohliadal na vzdelávanie jej detí a napomáhal v ich kariérom vzostupe, ale usiloval sa aj o zabezpečenie rodových majetkov pre ne ako zákonných dedičov. Rodina nachádzala podporu aj v osobe Baranyayho zaťa Štefana Zichyho, ktorý pôsobil v Uhorskej komore.

Juditu Balassovú zastihla smrť manžela v neľahkom období. V septembri roku 1664 písala Baranyaymu z Čabrade, že sa tam nahrnulo mnoho Osmanov, kvôli čomu bolo náročné zabezpečiť zber plodín čo i len z polovice, a škody boli tým pádom veľké.¹⁶ Navyše sa vdovy v tomto období mnohokrát stávali objektom útokov rôznych ľudí, ktorí sa chceli obohatiť na ich úkor. Tomuto osudu sa nevyhla ani Judita Balassová. V tom istom liste sa zmienila o svojom služobníkovi Ambrózovi Soósovi, ktorý ju obťažoval s tým, že si nárokoval na 100 zlatých, pšenicu a ovos, pričom mu údajne Juditin nebohy manžel sľúbil aj 1000 zlatých.¹⁷ Judita si túto situáciu vysvetľovala práve tým, že boli príjmy nižšie a niektorí služobníci sa s tým neuspokojili, a chceli si všetko prisvojiť, čo len mohli.¹⁸ Vyhovieť vydieraniu však nehodlala a spoliehala sa na Baranyayho, že zakročí a situáciu vyrieši. Zrejme si uvedomovala svoju zraniteľnosť a potrebu mať okolo seba spoľahlivých a rozhladených ľudí. Jej odmietavý postoj voči Soósovmu správaniu nesúvisel len s jeho neprimeranou požadovačnosťou, ale aj s obavou, že svojím vystupovaním by mohol od nej odcudziť iných ľudí, ktorí by jej mohli slúžiť v súdnych sporoch a iných záležitostiach, v ktorých sa Soós nevyznanal.¹⁹ Svoju pozíciu a vôľu spravovať majetok jednoznačne vyjadrila slovami: „(Ambróz Soós) sa považuje za kapitána, a chcel by mi vziať takmer všetko z rúk, veď ja som tu doma, aj sama si môžem kapitánčiť v terajších časoch,...“²⁰

Ambróz Soós nebol jediným problematickým služobníkom, ktorý spôsoboval mladej vdove nepríjemnosti. Niekoľko služobníkov, spomedzi ktorých sa najčastejšie spomína meno Michala Gyürkyho, sa neprávom obohatilo na jej úkor, za čo sa odmietali zodpovedať. Štefan Zichy jej v tejto záležitosti radil, aby v prípade, že by sa tieto osoby dobrovoľne nechceli zodpovedať, mala ich k tomu donútiť právnymi prostriedkami, obzvlášť, ak nedisponovali

¹⁴ Štefan II. (1649 – 1731), Judita (1650 – 1718), Imrich (1652 – ?), Farkaš (1654 – 1704), Ján I. (1657 – 1696) a Gabriel (1659 – ?).

¹⁵ HAJZER-MÓDLI, Éva. *Szerepek és imázsépítés: Koháry István, egy XVII. századi főúr társadalmi reprezentációs szerepe és gondolkodásmódja*. Dizertačná práca. Budapest : ELTE, 2018, s. 54.

¹⁶ Štátny archív v Banskej Bystrici (ŠA BB), fond (f.): rodový archív Koháry-Coburg (KC) V., no. 15824. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 09. 09. 1664, Čabrad.

¹⁷ LENGYELOVÁ, Tünde. „Ja potrebujem peniaze viac, ako tvoja milosť“. Korešpondencia Judity Balassovej so synom Štefanom II. Kohárom. In *„Za Boha, kráľa a vlasť!“ Koháryovci v uhorských dejinách*. „Istenért, királyért, hazáért!“ A Koháry család a történelmi Magyarország viszonylatában. Zvolen : Národné lesnícke centrum vo Zvolene pre Múzeum vo Svätom Antone, 2016, s. 12-13.

¹⁸ *Az jövedelem valóban megh vékonyodot, azzal penighlen némelj szolgaim megh nem eligednek, az ki az eő igaz szolgálatjok volna, ha nem mindenemet magokiva kivanjak tennie, ha tehetnik, ...* ŠA BB, f. KC V., no. 15824. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 09. 09. 1664, Čabrad.

¹⁹ ŠA BB, f. KC V., no. 15824. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 09. 09. 1664, Čabrad.

²⁰ *Kapitannak tartya magat, és tsak nem mindent kezemből ki akarna venni, hiszen ithon vagjok én, magamis el kapitankodhatom mostani időben,...* ŠA BB, f. KC V., no. 15824. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 09. 09. 1664, Čabrad.

nejakým dokladom, ktorým by sa mohli obhájiť.²¹ Dlžoba Juditíných služobníkov musela byť značná, Baranyay sa v jednom liste pohoršoval nad ich protivným správaním: „*Títo sa v tom hrabali ako nejaké zvery, užívali si, neverím, že by mali tolko peňazí, kolko tisíc zlatých ostali dlžní...*“.²² Odporúčal jej, ak by jej služobníci neboli ochotní upustiť zo svojej tvrdošijnosti, mala im dať zabrať majetok.²³

Judita zjavne postupovala podľa týchto rád. Michal Gyürky ani ďalší služobník Pavol Németh však na stanovené termíny nereagovali, pričom sa Gyürky preukazoval falošnými dokladmi, ktoré sám vytvoril, k čomu sa aj priznal, keď Judita preukázala ich nepravosť.²⁴ Gyürky nielenže nechcel svoju vinu priznať a dlžobu vyplatiť, ale sa ešte Judite Balassovej vyhrážal. V situácii, keď sa jej „ťažko žilo na jednom hrade so svojim nepriateľom“, nevidela iné východisko, než dať páchatel'ovi odňať majetok, a pri tomto kroku sa spoliehala na odobrenie a usmernenie od Baranyayho. Či Gyürkyho počínanie pociťovala ako urážku na osobnej úrovni, alebo skôr ako okrádanie jej detí, nie je jednoznačné. „Okrádanie sirôt“ mohla v liste zdôrazniť aj z toho dôvodu, aby tým u Baranyayho ako tútora vyvolala silnejšiu odozvu. V každom prípade však bol jej pocit rozhorčenia dosť silný na to, aby chcela potrestať nielen Gyürkyho, ale aj jeho potomkov.²⁵ Baranyayho reakcia však už bola odlišná. Po približne polroku jej už radil, aby sa s Gyürkym radšej dohodla, pretože by to bolo pre ňu aj lacnejšie.²⁶

Vzhľadom na tieto prípady nie je prekvapujúce, že Judita Balassová nemala vysokú dôveru v služobníkov. Tento postoj zastávala už aj predtým, po ovdovení sa to len prehĺbilo: „*aby som každému nepovedala o mojich veciach je veľmi čestným varovaním, veru ani predtým som nehovorievala, teraz o to viac...*“²⁷ V období po smrti manžela za ňou prichádzali ľudia, ktorí u nej predtým slúžili, ale sami odišli, pričom sa chceli opäť nechať najat' do služby. Judita už mala s týmito osobami skúsenosti, nechcela ich prijať, aby opäť nebol taký neporiadok ako predtým. Aj počet úradníkov na Čabradi považovala za príliš vysoký. Riadenie chodu nechcela prenechávať inej osobe, keďže sama sídlila na tomto hrade a trúfala si ho aj spravovať.²⁸

V ranom novoveku nebolo neobvyklým javom, aby správu majetkov vykonávala žena. Avšak ak za ženou nestála postava „silného“ muža, mohla byť akokoľvek kompetentná, vzdelaná a ambiciózná, bolo pre ňu problematické vydobyť si uznanie, ako to ilustruje príklad Alžbety Rákócziovej (1654 – 1707).²⁹ Hoci bola Judita Balassová vzdelanou a gramotnou ženou, bolo pre ňu veľmi dôležité, aby si udržala podporu svojich mužských príbuzných, obzvlášť poručníka Tomáša Baranyayho a neskôr aj syna Štefana II. Koháryho, ktorý sa mal stať hlavou rodiny a mohla sa preto opierať o jeho autoritu. Sú však známe aj prípady žien, ktoré sa kvôli nízkemu veku alebo slabšiemu duševnému stavu spravovania nezúčastňovali vôbec, alebo len v minimálnej miere.

²¹ *Mindazáltal ha az Kegd tisztviselői joval nem akarnak szamot adni, törvéniessenis kényszeríteti őket az számadásra, leg főképpen ha olj quietantiaiok nincsen, melliel njlván menthessék magokat...* ŠA BB, f. KC IV., no. 1023. Štefan Zichy Judite Balassovej, 26. 01. 1665, Prešporok.

²² ŠA BB, f. KC IV., no. 1080. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 08. 04. 1665, Prešporok.

²³ ŠA BB, f. KC IV., no. 1025. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 01. 05. 1665, Prešporok.

²⁴ Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) – Országos Levéltár (OL) Budapest, P 707 Zichy család zsélyi levéltára (1527-1946), XXXII. sorozat, no. 51. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 07. 05. 1665, Čabrad'.

²⁵ MNL – OL, P 707, XXXII., no. 52. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 10. 06. 1665, Čabrad'.

²⁶ ŠA BB, f. KC IV., no. 1027. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 26. 12. 1665, Prešporok.

²⁷ *...hogj minden emberel ne közelyem dolgaimot, igen beöcsületes intés, bizony az eleőt sem közlettem, most anal inkab nem...* MNL – OL, P 707, XXXII., no. 52. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 10. 06. 1665, Čabrad'.

²⁸ MNL – OL, P 707, XXXII., no. 52. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 10. 06. 1665, Čabrad'.

²⁹ LENGYELOVÁ, T. Panstvo v rukách ženy..., s. 87-102; VÁRKONYI, G. Hospodárenie - netradičná úloha aristokratických žien..., s. 179-183.

Dôležitým krokom pri zabezpečovaní majetku bolo jeho vykúpenie zo zálohu. V roku 1665 písala Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, že má v úmysle vykúpiť nejaké dediny. Záujem mala hlavne o hrad Sitno, pretože bol strediskom panstva, spolu s dedinkou Krnišov, ktorá však nemala ani taký príjem, aby z neho vyplatila hradných hajdúchov, pretože bola vypálená pravdepodobne Osmanmi.³⁰ Z tohto pohľadu sa oveľa výhodnejšími javili dediny Štefultov a Svätý Anton, takisto prislúchajúce k Sitnianskemu panstvu, ktoré však disponovali krčmami a potenciálom produkovať znateľný príjem. Niet teda divu, že kvôli získaniu týchto majetkov bola Judita Balassová ochotná si peniaze aj požičať.³¹

Na to, aby mohla Judita Balassová Štefultov a Svätý Anton vykúpiť zo zálohy, potrebovala zameniť groše a polturáky za hodnotnejšie zlaté mince. Vo všeobecnosti by s takýmto úkonom problém nebol, lenže v tomto prípade išlo o zálohované dediny, ktoré mali v rukách Nemci. Judita Balassová vysvetľovala túto situáciu Tomášovi Baranyaymu: „*títo Nemci, čo držia moje dediny, sú všetci medzi sebou príbuzní, s niektorými patriacimi do komory,*³² *už len preto si navzájom povedia, aby mi nikto (peniaze) nedal, aby som si nemohla vykúpiť moje dediny.*“³³ Z tohto dôvodu chcela, aby Štefan Zichy, ktorý bol predsedom Uhorskej komory, napísal „pekny list“ úradníkom panovníka do Banskej Štiavnice, Kremnice a Banskej Bystrice, aby jej požadované finančné prostriedky poskytl, prípadne by sa o tom mohol porozprávať aj s komorským grófom.

Baranyay mal skutočne veľmi dobrý prehľad o dianí a rozumel súvislostiam, ktoré z toho vyplynuli. V deň vyhlásenia vašvárskeho mieru napísal Judite Balassovej list, v ktorom ju prosil, aby sa držala jeho odporúčania. Varoval ju, aby nikomu, či už pánovi alebo služobníkovi, neverila ani slovo, ak by ju uistovali o mieri. Práve naopak, Baranyay očakával zhoršenie situácie: „*nie že by mal byť mier, ale budú väčšie vojny a boje, nie je vtipom, že Turek je vo (Veľkom) Varadíne a v Nových Zámkoch, kto rozumie (tomu), čo to znamená, veru mier neočakáva,*...“³⁴ Vašvársky mier garantoval Osmanom územné zisky, z ktorých naďalej ohrozovali bezpečnosť uhorského obyvateľstva. Prehliadanie záujmov Uhorska pri jeho podpísaní vyvolalo v spoločnosti rozhorčenie a vlnu nespokojnosti voči politike vedenej Leopoldom I. Túto napätú situáciu vnímal aj Baranyay, ktorý si bol vedomý toho, že mier je v tomto prípade neudržateľný.

Tomáš Baranyay bol triezvo uvažujúcim, rozvážnym mužom pokojnej povahy,³⁵ ktorý zohral významnú rolu v živote Judity Balassovej a jej detí. Obzvlášť v prvých rokoch svojho vdovstva sa na neho Judita s dôverou obracala kvôli svojim záležitostiam. V roku 1665 ukončila svoj list slovami: „*mnohým Tvoju milosť zaťažujem, ale nemám komu po Bohu dôverovať, som k tomu nútená,*...“³⁶ Uistovala ho, že bude naďalej konať podľa jeho rád,

³⁰ MNL – OL, P 707, XXXII., no. 51. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 07. 05. 1665, Čabraď.

³¹ MNL – OL, P 707, XXXII., no. 52. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 10. 06. 1665, Čabraď.

³² Nie je jednoznačné o ktorú komoru ide.

³³ *...ezek az Némethek kik faluimot birjak, mind Atyafiasok egj másal, nemely Kamora beliekel, tsák azértis egj masnak megh mondgjak, hogj ne adgjon senki, hogj faluimot ki ne valthasam...* MNL – OL, P 707, XXXII., no. 52. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 10. 06. 1665, Čabraď.

³⁴ *...mert nem hogi bekesegh lenne de nagioh haboruk s hadak követköznek, mi nem trefa az hogj Varadban lakik az Török es Vyarban, az ki erti mi tesen az, bizoni nem remenli az bekeseget,*... ŠA BB, f. KC IV., no. 1022. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 27. 09. 1664, Prešporok. Baranyay v tomto výroku narážal na stratu Veľkého Varadína v roku 1660, ktorá otriasla celým kresťanským svetom. Osmani tu zriadili vijálet, pričom sa dostali do nebezpečnej blízkosti Horného Uhorska. Nové Zámky získali Turci v roku 1663. Vašvársky mier staval Uhorsko do veľmi nevýhodnej pozície. Osmani si mohli tieto dobyté územia ponechať, pričom v Nových Zámkoch zriadili svoj najsevernejší vijálet, ktorý predstavoval obrovskú hrozbu pre príľahlé územia Uhorska. KONYA, Peter et al. *Dejiny Uhorska (1000 – 1918)*. Bratislava : Citadella, 2014, s. 286, 295-297; PÁLFFY, G. *Hungary between Two Empires 1526 – 1711...*, s. 133-140.

³⁵ HAJZER-MÓDLI, É. *Szerepek és imázsépítés...*, s. 70.

³⁶ *Sokal törhelem Kgdet, de nincs kihez biznom In utan, kintelen vagjok vele.* MNL – OL, P 707, XXXII., no. 52. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 10. 06. 1665, Čabraď.

pretože jej radil dobre.³⁷ Dokonca ho ubezpečovala, že ak by bolo možné, vykonala by nielen jeho príkazy, ale aj myšlienky, pretože ho nepovažovala za príbuzného, ale za otca.³⁸ Zdá sa však, že tieto frázy slúžili skôr na zabezpečenie Baranyayho náklonnosti. Korešpondencia naznačuje, že sa Judita Balassová nie vždy riadila jeho dobre mienenými radami,³⁹ v niektorých prípadoch dokázala svoje názory a stanovisko tvrdošijne obhajovať, aj keď tým vyvolala Baranyayho nevôľu. Nezhody v ich vzťahu sa vyostrovali od leta roku 1667.⁴⁰ V tom čase nastúpil jej syn Štefan II. Koháry na post hlavného fil'akovského kapitána.

Korešpondencia so Štefanom II. Kohárom

Aj vďaka Baranyayho úsiliu mohol Štefan II. Koháry uplatniť svoj dedičný nárok na post hlavného kapitána Fil'akova, kde nastúpil po ukončení svojho štúdia vo Viedni. Judita Balassová od svojho syna požadovala, aby jej ako hlava rodiny pomáhal v záležitostiach ich majetkov. Mladý, len 18 ročný Štefan však spočiatku uprednostňoval svoje kapitánske povinnosti, čo mu matka zazlievala,⁴¹ pretože tak celé bremeno spravovania majetkov spočinulo na jej pleciach.

Hospodársku agendu panstiev držala v plnej miere vo svojich rukách. Organizovala priebeh prác počas žatvy či pri výbere dežmy, dohliadala na uloženie a rozdelenie desiatku a posielala podaných vykonávať jednotlivé činnosti (žať, mlátiť obilie, a pod.), alebo úradníkov, aby robili nad nimi dohľad. V roku 1678 svojmu synovi napísala: „...*keďže si to nechaj na mňa, nech je tak, ako ja chcem.*“⁴² Tento výrok sa síce vzťahoval na výber dežmy, vo všeobecnosti však charakterizuje spôsob, akým bola riešená hospodárska agenda koháryovských panstiev v tomto období.

Rodina získavala príjmy aj z krčiem, ktoré sprevádzkovali vo Fil'akove, Štefultove a Svätom Antone. Bolo preto potrebné zabezpečiť, aby mali dostatok vína. Zásobovať krčmy nebolo jednoduché a stávalo sa, že niektorá ostala niekoľko dní bez vína. V roku 1680, keď mali na sklade už len tri sudy, mala Judita Balassová v zámere kúpiť 200 okovov⁴³ vína v Trnave.⁴⁴ Z tohto množstva mohli krčmy čapovať nejaký čas, nie však dlhšiu dobu, keďže spotreba vína bola vysoká. Len vo Svätom Antone a v Štefultove sa ročne predalo niekoľko stoviek okovov vína.⁴⁵ Judita vyslala poddaných, aby našli dodávateľa, a keď dostala ponuku z okolia Trnavy, rozhodla sa túto príležitosť využiť. Na rozdiel od Gyöngyösu, odkiaľ pravdepodobne pochádzali ich doterajšie zásoby, sa víno z okolia Trnavy prevážalo ľahšie,

³⁷ ...*en mint az Kt Tanaczabul tseleketem mindeneket jolis tanaczlot Kt ezutani a teveö teszek az mit Kt Parantsol...* MNL – OL, P 707, XXXII., no. 51. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 07. 05. 1665, Čabrad'.

³⁸ ...*Kgldek nem hogj paranzolattyat de gondolattyath megh czelekednem ha lehetne, mert en Kgldek nem ugj mjnt attyamfjat, hanem mjnt edes attyamot tartom...* MNL – OL, P 707, XXXII., no. 53. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 25. 11. 1665.

³⁹ V jednom prípade jej to vyčítal aj samotný Baranyay: *Valoban nagy uetek eset az dologhban hogy nem enged Kd az en Irasomnak ...* ŠA BB, f. KC IV., no. 1019. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 04. 03. 1665, Trnava.

⁴⁰ HAJZER-MÓDLI, É. *Szerepek és imázsépítés...*, s. 70-74.

⁴¹ Éva Hajzer-Módlí v tejto súvislosti zdôraznila, že sa Štefan v prvých rokoch vojenskej služby potreboval naplno sústrediť na svoju hodnosť, aby preukázal svoju kompetentnosť. Musel sa učiť, nabráť skúsenosti a vybojovať si rešpekt, pre čo jeho matka nemusela mať úplné pochopenie. HAJZER-MÓDLI, É. *Szerepek és imázsépítés...*, s. 71-73.

⁴² ...*mint hogy ram biztad, legyen ugy a mint én akarom.* ŠA BB, f. KC IV., no. 1575. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 01. 08. 1678, Sitno.

⁴³ Okov (maď. akó) bola miera objemu používaná na víno, predstavujúca približne 50 litrov. Trnavský okov sa rovnal 49,66 litrom, gyöngyöšský 50,48 litrom. Z nášho pohľadu by bol zaujímavý aj hontiansky alebo novohradský okov, tie však boli regionálnymi mierami a ich presné hodnoty nie sú známe. BOGDÁN, István. *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig (Magyar Országos Levéltár kiadványai IV., Levéltár és történeti forrástudományok 7)*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1991, s. 132-155.

⁴⁴ ŠA BB, f. KC IV., no. 2292. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 11. 08. 1680, Sitno.

⁴⁵ *Steffoltoy es Antalj korczman esztendő által ket részre teöb szaz akonal el kél.* ŠA BB, f. KC IV., no. 2292. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 11. 08. 1680, Sitno.

keďže po ceste bolo menej kopcov a dolín, a navyše nebolo potrebné platiť ani turecký tridsiatok.⁴⁶ Aj keď Judite odporúčali inú možnosť, vedela sama zhodnotiť situáciu, zvážiť rôzne riešenia a rozhodnúť sa pre to, ktoré sa jej zdalo byť schodnejšie, pričom svojho syna len dodatočne informovala.

Judita Balassová riadila chod panstiev pevnou rukou. V roku 1670 písala synovi z Čabrade, že sitnianskemu kastelánovi často odkazovala a písala mu jeden list za druhým, „ohňom a železom“ mu prikazujúc, aby na hrade nedošlo k nejakej škode, pretože by zaplatil svojou kožou.⁴⁷ Od služobníkov mala jasné očakávania. Bola náročná, pretože od ich výkonu závisel riadny chod panstiev. Pri najímaní nových služobníkov síce rozhodovali spolu so synom, ale stávalo sa, Judita už mala rozhodnuté a od syna očakávala, že vyberie toho „správneho“ kandidáta. V liste z roku 1672 mu písala: „*nechala som na Tvojej vôli, že ktorého z troch chceš, toho prijmi, ale neprijímaj proti mojej vôli toho, ktorého som dávno neschvaľovala, veru ani nechcem, pretože by si ma tým znechutil.*“⁴⁸ Vo vlastnoručnom dodatku, aby o tom jej pisár nevedel, vysvetľovala, prečo boli pre ňu dvaja z nich nevyhovujúci. Štefan teda už vedel, ktorého kandidáta preferovala jeho matka, a toho mal prijať do služby.

Judita Balassová musela majetok, ktorý spravovala, aj ochrániť. V tom čase predstavovali hrozbu pre poddaných nielen Osmani či rôzne potulujúce sa skupiny, ale aj samotná cisárska armáda. Začiatkom 70. rokov 17. storočia bolo nutné pomôcť poddaným z dedín Beluj a Devičie, spadajúcich do Sitnianskeho panstva. Levické vojsko zrejme ukoristilo dobytok z Devičia, pričom sa levický vicekapitán Ondrej Liptay vyhrážal aj obyvateľom Beluje, že ich postihne podobný osud.⁴⁹ Navyše, do Devičia následne zavítali aj krupinskí vojaci, aby si vzali seno, keďže tam už nemali dobytok a preto im už nebolo potrebné. Judita Balassová povolila svojim poddaným, aby sa bránili, keď sa však objavili vojaci, potýčka medzi nimi prerástla do fyzického násillia.⁵⁰

Hoci Judita požadovala aj náhradu škôd, v prvom rade bolo potrebné zabrániť vojakom posádok, aby naďalej obťažovali poddaných. V tejto situácii sa spoliehala nielen na vlastné sily, ale aj na svojho syna a jeho známosti, ktoré mal vďaka vojenskej službe. Žiadala od neho, aby zastavil vyčíňanie vojakov príkazom svojich nadradených, teda od generála alebo vicegenerála.⁵¹ Sama napísala podžupanovi Hontianskej stolice Pavlovi Gerhardovi ohľadom vyhrážok Ondreja Liptayho a žiadala ochranu poddaných z Beluje a Devičia. Vdova sa zjavne nenechala odradiť ani zastrašovaním, keď jej tvrdili, že Liptayovci takisto disponovali listinou od panovníka, čomu však ona neverila.⁵²

I keď sa v potrebných chvíľach Judita Balassová svojich poddaných zastala, jej vzťah k nim by sa vo všeobecnosti mohol charakterizovať ako nedôverčivý. Jej postoj evidentne pramenil z jej vlastných skúseností: „*nevedela som, čo som im mala prikázať [...], pretože*

⁴⁶ *...a mint eszre veszem Nagy Szombat tájáról keönyeöbben essik bort ide hozni, hogy sem mint Gyeöngyeösröl, nem lévén any hegy veölgy, mint ha Gyeöngyeösröl ide hoznak, Teöreök harminczadot sem keöl füzetni.* ŠA BB, f. KC IV., no. 2308. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 27. 08. 1680, Sitno.

⁴⁷ *Az Szitnjai Porkolabnak eleget irok s üzengettek, tüzelt s vassal parancsolvan néki, egy levél masikat éri [...] mert ha valami kar[...] varba eö miatta keövetkezik, beörivel füzet.* ŠA BB, f. KC IV., no. 1457. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 30. 04. 1670, Čabrad.

⁴⁸ *...én akarotdra hadtam a három keözül a mellyiket akarod, azt fogad megh, csak nékem kedvem ellen azt megh ne fogadgyad, a kit réghen ellenzettem, ugyan csak nemis akarom, mert bizonj el kedvetlenétenél magadhoz.* ŠA BB, f. KC IV., no. 1476. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 29. 03. 1672, Čabrad.

⁴⁹ *...mivel fenegeti Belujaiakot, hogy ugy jarnak mint a Devicse, Devicse penigh Levaj seregh miat jart igy.* ŠA BB, f. KC IV., no. 1451. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 23. 04. 1670, Čabrad.

⁵⁰ ŠA BB, f. KC IV., no. 1457. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 30. 04. 1670, Čabrad.

⁵¹ ŠA BB, f. KC IV., no. 1457. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 30. 04. 1670, Čabrad.

⁵² ŠA BB, f. KC IV., no. 1464. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 11. 05. 1671, Čabrad.

*slovu sedliaka, aj keby bolo pravdivé, neverím, vedit, že nehovori vo všetkom pravdu.*⁵³ Vo svojich listoch sa zmieňovala aj o svojich skúsenostiach s neposlušnosťou poddaných, ktorú nebola ochotná znášať. Od svojich poddaných vyžadovala plnenie povinností, a v prípade porušenia ich trestala. Začiatkom roku 1670 poslala svojho človeka za poddanými z Beluje, aby odniesli seno do Banskej Štiavnice, ale oni sa vyhovárali, že im poslali už spomínaní Liptayovci list, v ktorom stálo, aby ju nepočúvali. Keď za ňou prichádzali s tým listom, dala ich zavrieť do žalára.⁵⁴ Takúto formu trestu považovala za prijateľnú, pretože to slúžilo na poučenie a do budúca odrádzalo od nevhodného konania.⁵⁵

V prípade, že ju poddaní neposlúchali, nebola ochotná sa im ďalej venovať. V liste svojmu synovi ohľadom ľudí z Čeloviec⁵⁶ napísala: „...teraz za mnou behajú, prepustila som ich s tým, že ani vtedy nekonali to, čo som im prikázala, sú múdrejší než ja, už sa k tomu nikdy viac nevyjadrim, nech idú za Tebou.“⁵⁷ V tejto veci svoje stanovisko najvýstižnejšie vyjadrila sama v tom istom liste: „ak poddaní chcú, aby zemepán stál na ich strane, nech konajú to, čo im prikáže.“⁵⁸ Jej prísny a požadovačný postoj vychádzal zo zámeru zabezpečiť poriadny chod panstiev. Považovala za dôležité, aby sa záležitosti neriešili nedbanlivo, pretože: „nie je ťažšia vec od nápravy zlej, neporiadnej veci.“⁵⁹

Záver

Účasť žien na spravovaní panstiev nebol zriedkavým javom v ranonovovekom Uhorsku. Miera ich angažovanosti bola odlišná a závisela od rozličných faktorov, akým bolo vzdelanie, vek, prejavovaný záujem, kompetentnosť, charakter vzťahov s (predovšetkým mužskými) príbuznými a pod. Korešpondencia Judity Balassovej odhaľuje obraz schopnej ženy, ktorá po svojom ovdovení vynaložila veľa úsilia na zabezpečenie rodových majetkov. Vo svojich listoch vyjadrovala svoje názory a postoje, dokázala sa ohradiť voči vydieraniu a neadekvátnym požiadavkám. Potrpela si na poriadok a poslušnosť, ale keď bolo potrebné, bola ochotná riešiť problémy svojich poddaných. Vo všeobecnosti však nemala veľkú dôveru v služobníctvo či poddaných, k čomu dospela na základe svojich skúseností. V mnohých záležitostiach sa rozhodovala podľa svojho uváženia, na syna sa obracala, keď si už nevedela dať rady alebo potrebovala od neho pomoc. S podporou mužských príbuzných sa podieľala na zveľadovaní koháryovských majetkov.

ZOZNAM PRAMEŇOV

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) – Országos Levéltár (OL) Budapest, P 707 Zichy család zseléyi levéltára (1527-1946), XXXII. sorozat, no. 51, 52, 53.

Štátny archív v Banskej Bystrici (ŠA BB), rodový archív Koháry-Coburg (f. KC) IV., no. 1019, 1022, 1023, 1025, 1027, 1080, 1447, 1451, 1457, 1464, 1476, 1575, 1577, 2292, 2308, 2310, 2328.

⁵³ *...nem tudtam nekik mit parancsolni, az el hajtot marha feleöl, mert az paraszt ember szavát már ha igazat mond is nem hiszem, tudván [...]hogy nem mindenben mond igazat.* ŠA BB, f. KC IV., no. 2310. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 03. 04. 1672, Čabrad.

⁵⁴ ŠA BB, f. KC IV., no. 1447. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 23. 01. 1670, Čabrad.

⁵⁵ ŠA BB, f. KC IV., no. 1577. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 07. 08. 1678, Sitno.

⁵⁶ Dedina patriaca k Čabradskému panstvu.

⁵⁷ *... immar most ide fut karoznak hozzam, aval bocsatotam eöket, hogy eök akor sem tselekedtik azt a mint hadtam, okosabbak lévén, eök nalomnal, én immar ahoz soha teöbet nem szolok, hanem menjenek hozad.* ŠA BB, f. KC IV., no. 2310. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 03. 04. 1672, Čabrad.

⁵⁸ *A jobbagy ha azt akarja, hogy ura partjat foghja, eö is azt tselekedgye, a mit ura parancsol,...* ŠA BB, f. KC IV., no. 2310. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 03. 04. 1672, Čabrad.

⁵⁹ *... nincz nehezeb dologh, mint a rosz rendetlen dolgot, jó rendben venni.* ŠA BB, f. KC IV., no. 2328. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 19. 01. 1680, Sitno.

Štátny archív v Banskej Bystrici (ŠA BB), rodový archív Koháry-Coburg (f. KC) V., no. 15824.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- BOGDÁN, István. *Magyarországi úr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig (Magyar Országos Levéltár kiadványai IV., Levéltartan és történeti forrástudományok 7)*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1991, 764 s.
- BORSA, Iván. *A Balassa család levéltára 1193-1526*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1990. 273 s.
- DEKKER, Rudolf. Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History. In *Memoria y Civilización*, roč. 5, 2002, č. 1, s. 13-37.
- FUNDÁRKOVÁ, Anna. Listy ako médium symbolickej komunikácie v aristokratickom prostredí. In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského : Historica*, roč. 48, 2014, s. 67-77.
- HAJZER-MÓDLI, Éva. *Szerepek és imázsépítés: Koháry István, egy XVII. századi főúr társadalmi reprezentációs szerepe és gondolkodásmódja*. Dizertačná práca. Budapest : ELTE, 2018. 210 s.
- HRIČOVCOVÁ, Ingrid. Koháryovské majetky na území súčasného Maďarska, Rakúska a Slovenska. In ĎURIANOVÁ, Mária (ed.). *„Za Boha, kráľ a vlasť!“ Koháryovci v uhorských dejinách. „Istenért, királyért, hazáért!“ A Koháry család a történelmi Magyarország viszonylatában*. Zvolen : Národné lesnícke centrum vo Zvolene pre Múzeum vo Svätom Antone, 2016. s. 178-189.
- KÓNYA, Peter et al. *Dejiny Uhorska (1000 – 1918)*. Bratislava : Citadella, 2014. 788 s.
- KOVÁCS, Krisztián. A gyarmati és kékkői Balassa család a magyar kultúrában. In ÁCS, Zsuzsanna (ed.). *Balassagyarmati Honismereti Híradó - A Madách Imre Városi Könyvtár Évkönyve*. Balázské Ďarmoty : Madách Imre Városi Könyvtár, 2019, s. 20-31.
- KOZICZ, János. A török elleni harcok vitézi hagyománya a Koháry családban. In KOZICZ, János – KOLTAI, András. *Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium alapításának 300. évfordulójára*. Budapest – Kecskemét : Piarista Rend Magyar Tartománya, 2015, s. 19-54.
- KRÁL, Pavel. Vdovy ve šlechtické společnosti raného novověku. In LENGYELOVÁ, Tünde (ed.). *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2004, s. 142-151.
- LACLAVÍKOVÁ, Miriam – ŠVECOVÁ, Adriana. Dlhá cesta k právnej emancipácii ženy v rodinných a majetkových vzťahoch. In *Historický časopis : vedecký časopis o dejinách Slovenska a strednej Európy*, roč. 66, 2018, č. 4, s. 599-627.
- LACLAVÍKOVÁ, Miriam – ŠVECOVÁ, Adriana. *Žena v stredovekom a novovekom Uhorsku. Právne postavenie šľachtickej*. Praha : Leges, 2022. 223 s.
- LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana – BOROVIČKOVÁ, Martina. *Důvěrné stránky: obrazy z 19. století v pramenech osobní povahy*. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2015. 137 s.
- LENDEROVÁ, Milena. Chvála deníků a dopisů. In LENDEROVÁ, Milena – KUBEŠ, Jiří (eds.). *Osobní deník a korespondence – snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?*. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2004, s. 21-31.
- LENGYELOVÁ, Tünde. „Ja potrebujem peniaze viac, ako tvoja milosť“. Korešpondencia Judity Balassovej so synom Štefanom II. Kohárom. In ĎURIANOVÁ, Mária (ed.). *„Za Boha, kráľ a vlasť!“ Koháryovci v uhorských dejinách. „Istenért, királyért, hazáért!“ A Koháry család a történelmi Magyarország viszonylatában*. Zvolen : Národné lesnícke centrum vo Zvolene pre Múzeum vo Svätom Antone, 2016, s. 9-19.

- LENGYELOVÁ, Tünde. Panstvo v rukách ženy : (na príklade dvoch šľachtičien zo 17. storočia). In LOPATKOVÁ, Zuzana (ed.). *Otázky zemepánskeho hospodárenia a správy v novoveku*. Trnava : Katedra histórie Filozofická fakulta Trnavská univerzita, 2019, s. 87-103.
- LENGYELOVÁ, Tünde. Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti. In DUCHOŇOVÁ, Diana – HANULA, Matej et al. *Človek raného novoveku*. Bratislava : VEDA, 2020, s. 342-371.
- LENGYELOVÁ, Tünde. *Život na šľachtickom dvore*. Bratislava : Slovart, 2016. 250 s.
- OTRUBA, Štefan et al. *Štátny archív v Banskej Bystrici. Sprievodca po archívnych fondoch II*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1969. 284 s.
- PÁLFFY, Géza. *Hungary between Two Empires 1526 – 1711*. Bloomington : Indiana University Press, 2021. 284 s.
- PAPP, Kinga (ed.). *Tollforgató Kálnokiak. Családi iráshasználat a 17–18. századi Erdélyben*. Kolozsvár : Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2015. 293 s.
- SCHULTE, Regina – Von TIPPELSKIRCH, Xenia (eds.). *Reading, Interpreting and Historicizing: Letters as Historical Sources*. Florence : European University Institute, 2004. 202 s.
- ŠUJANSKÁ, Anna. Sídla Balašovcov v Považskej Bystrici a v okolí. In FERENCOVÁ, Helena – ANTOLOVÁ, Erika (eds.). *Rod Balašovcov v 13. až 19. storočí : zborník z medzinárodnej konferencie, Modrý Kameň, jún 2012*. Modrý Kameň : SNM – Múzeum bábkarských kultúr a hračiek, 2013, s. 265-322.
- VÁRKONYI, Gábor. Hospodárenie - netradičná úloha aristokratických žien v ranonovovekom Uhorsku. In LENGYELOVÁ, Tünde. *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2004, s. 177-183.

ROLE UNIVERZITNÍHO VELMISTRA V MONOPOLIZACI VZDĚLÁVÁNÍ ZA PRVNÍHO CÍSAŘSTVÍ (1808 – 1815)

Mgr. et Mgr. Michael Dudzik

Ústav hospodářských a sociálních dějin, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Abstrakt: *Císařství Napoleona Bonaparta zasáhlo všechny sféry francouzského společenského života, školství nevyjímaje. Nutnost usměrnit výchovu občanů pro potřeby státu vedla císaře v květnu 1806 k založení Císařské univerzity, jejíž dominanci ve státním vzdělávání zakotvila reforma z března 1808. Na pozici ředitele byl jmenován takzvaný velmistr, který disponoval pravomocemi v oblasti organizace vzdělávacích institucí, jmenování personálu univerzity a škol, stanovování rozpočtů či kontroly výuky ve všech stupních vzdělávání. Velmistr ze své funkce ovlivnil formování nové generace pod dohledem ústřední moci, jejíž kolaps v roce 1815 znamenal i zánik pozice, kterou posléze nahradil ministr školství.*

Klíčová slova: *Francie, 19. století, školství, velmistr, Louis de Fontanes, dějiny vzdělanosti.*

Abstract: *The Empire of Napoleon Bonaparte affected all areas of French social life, including education. The need to streamline the education of citizens for the needs of the state led the Emperor to found the Imperial University in May 1806, whose dominance in state education was anchored by the March 1808 reform. A so-called grandmaster was appointed to the position of director with powers in the field of organizing educational institutions, University and school staff appointment, budget setting and teaching control in all levels of education. From his position, the Grand Master influenced the formation of a new generation under the supervision of the central power, whose collapse in 1815 meant the end of the position, which was later replaced by the Minister of Education.*

Keywords: *France, 19th century, education system, Grandmaster, Louis de Fontanes, history of education.*

Úvod

Kontrola školství představuje již po staletí nejlepší způsob, jak vychovat vzdělanou občanskou společnost a přizpůsobit si ji k obrazu svému. Této možnosti využila v 19. století i Francie, jejíž potřeba formovat občany vyvstala především po skončení revoluce, kdy se republika ocitla bez dostatečného počtu technicky a humanitně vzdělaných lidí. Největší nedostatek panoval v počtu vojenských důstojníků, již by odpovídali potřebě reprezentovat ústřední moc v regionech. Kvůli – nebo spíše díky – odstranění předrevolučního školského systému dostaly Direktorium a konzulát příležitost k nastolení vlastního režimu, který by posílil státní centralizaci.

Centrální vlády se opíraly hlavně o střední školy, jež představovaly nejlepší nástroj k formování občanstva. Instituce obou režimů se však potýkaly s nedostatečným počtem studentů, což císař Napoleon I. Bonaparte (1769 – 1821) zvrátil reorganizací školství a následnými centralizačními kroky vedoucími k podřízení vzdělání ústřední vládě, reprezentované velmistrem dohlížejícím na celou hierarchii. Příspěvek se zaměří na to, jakými pravomocemi vládl, jak fungovala celá struktura a v neposlední řadě osvětlí i důsledky katolického charakteru Univerzity na vzdělání.

Příčiny reformy musíme hledat o takřka půlstoletí zpět. Po zákazu jezuitů v roce 1762 vyvstala otázka, zda by se stát neměl chopit zanechaných škol a výuku nereformovat. Jedni pojali státem řízené vzdělání jako nástroj ke snížení nerovnosti mezi lidmi, druzí naopak jako možnost vychovávat občany podle potřeb státu. Ve svém příspěvku sleduje zásahy státu do

vzdělávání Wilfred Halls¹ a jednotlivé návrhy na jeho proměnu Elena Brambilla² s Philippem Savoie.³ Na konečné podobě školství zkoumá Charles Gillispie⁴ politické a sociální přesahy všech reforem, o vědecký rozměr se zajímá naopak Pearce Williams.⁵

Symbolem napoleonských školských reforem, lycei, se zabývá Savoie,⁶ jenž navazuje na vývoj středoškolského stupně od Philippa Marchanda.⁷ Založení samotné Císařské univerzity nemůže být zprostředkováno jinak než originálním zřizovacím dekretem z března 1808. Jean-Baptiste Duvergier⁸ poukazuje v celkem 19 hlavách a 144 člancích na to, jak důmyslně nechal Napoleon Bonaparte reorganizovat vzdělávací systém od rozčlenění a popis škol přes jejich personál až po ustanovení o radách a titulech.

Velmistrova působnost a vliv na podřízené školy zapadají do dějin vzdělanosti, v rámci nichž článek demonstruje organizaci a fungování vybraných vzdělávacích institucí, vývoj Univerzity a prostředky k udržení moci nad vzděláním v zemi, jež vyplývaly z moderních politických dějin reagujících na poptávku státu po oddaných úřednících. Všechny náležitosti týkající se centrální instituce jsou zkoumány přímou metodou i metodou indukce a zároveň vztahovány na zásahy státu do usměrňování vyučování a boje s nezávislými školami od svého založení v roce 1808 až do pádu režimu v roce 1815 v rámci diachronního přístupu za pomoci progresivní metody.

Skomírající monopol centrální Univerzity

Napoleonským školským reformám předcházela rozvinutý vzdělávací systém, který byl založen především od 40. let 18. století na inženýrských školách. Rozmanité potřeby státu vyžadovaly existenci specializovaných složek, proto se monarchie uchýlila k zakládání vysokých škol, kde se formovali námořní (1741), kartografičtí (1744), mostní a silniční (1747), vojenští (1748) a bánštití (1783) inženýři.⁹ Kritika chabého teoretického základu i urozeného původu studentů škol vedla během revoluce k jejich reorganizaci, kdy některé instituce zanikly a jiné se spojily a staly profesními školami, kde se studenti mohli vyučit v jednotlivých inženýrských oborech poté, co absolvovali jednotné teoretické a praktické vzdělání na pařížské polytechnice (1795).¹⁰

¹ HALLS, Wilfred Douglas. *Education, Culture and Politics in Modern France*. Oxford: Pergamon Press, 1976. 276 s.

² BRAMBILLA, Elena. Lycées et Université impériale. Innovations éducatives en France et influence sur l'instruction des élites en Italie (1789 – 1814). In *Rives Méditerranéennes* [online]. 2009, roč. 32–33, s. 97–119 [cit. 2023-08-09]. Dostupné na internetu: <<https://journals.openedition.org/rives/2949>>.

³ SAVOIE, Philippe. *La construction de l'enseignement secondaire (1802 – 1914)* [online]. Lyon : ENS Éditions, 2013 [cit. 2023-08-09]. Dostupné na internetu: <<https://books.openedition.org/enseditions/5044>>.

⁴ GILLISPIE, Charles Coulston. *Science and Polity in France: The Revolutionary and Napoleonic Years*. Princeton : Princeton University Press, 2004. 751 s.

⁵ WILLIAMS, L. Pearce. Science, Education and Napoleon I. In *History of Science Society*, 1956, roč. 47, č. 4, s. 369-382.

⁶ SAVOIE, Philippe. Construire un système d'instruction publique: De la création des lycées au monopole renforcé (1802 – 1814). In BOUDON, Jacques-Olivier (ed.). *Napoléon et les lycées. Enseignement et société en Europe au début du XXe siècle*. Paris : Nouveau Monde Éditions, 2004, s. 39-53.

⁷ MARCHAND, Philippe. Naissance et affirmation de l'État enseignant 1802 – 1815. In *Napoleonica. La revue*, 2021, roč. 3, č. 41, s. 10-21.

⁸ DUVERGIER, Jean-Baptiste. *Collection complète des lois, décrets, ordonnances, réglemens, et avis du Conseil-d'État*. Tome seizième. Paris : A. Guyot et Scribe, 1826, s. 263-274.

⁹ ARTZ, Frederick Binkerd. L'éducation technique en France au XVIIIe siècle (1700 – 1789). In *Revue d'Histoire Moderne & Contemporaine*, 1938, roč. 13, č. 35, s. 361-407, 381-385, 395-401; GRELON, André. L'organisation de la formation des ingénieurs en France. Note historique. In *Artefact*, 2020, roč. 13, s. 49-75, 52–56; PICON, Antoine. De l'ingénieur-artiste au technologue: procédures de sélections et notation des élèves à l'École des ponts et chaussées 1747 – 1851. In *Paedagogica Historica*, 1994, roč. 30, č. 1, s. 412.

¹⁰ BELHOSTE, Bruno. *La formation d'une technocratie. L'École polytechnique et ses élèves de la Révolution au Second Empire*. Paris : Éditions Belin, 2003, s. 40, 67-72.

Pozornost na zbylé dva stupně zaměřilo po revoluci Direktorium, které je učinilo bezplatnými. Důraz přitom kladlo na střední školství, jež bylo od února 1795 reprezentováno takzvanými centrálními školami (*écoles centrales*),¹¹ kde se vyučovaly jazyky a exaktní věda. Nastupující konzulát nicméně seznal, že stávající školství je neutěšitelné a jal se jej reformovat. Jako první se po brumairovském převratu začal proměnou vzdělávání zabývat budoucí ministr vnitra Jean-Antoine Chaptal (1756 – 1832), do jehož gesce školství spadalo. V listopadu 1800 představil své výtky k tehdejšímu stavu vzdělávání v zemi: „*Základní školy téměř vůbec neexistují. [...] Skoro všude jsou centrální školy opuštěné, což je způsobeno zavedeným vyučováním. [...] Známkování je zde zmatečné, výuka bez dozoru, žáci nepodléhají žádné striktní disciplíně, přednášky pro ně nejsou prospěšné a jsou vedeny pouze podle pohodlnosti učitelů. Z toho vyplývá, že vyučování nemá řád ani výsledky.*“¹²

Řešením mělo být ustavení třístupňového vzdělávacího systému sestávajícího z obecních škol pro základní, komunálních škol pro střední a speciálních škol pro profesní vzdělávání.¹³ Návrh přepracoval Antoine-François Fourcroy (1755 – 1809), po jehož schválení vznikl 1. května 1802 čtyřstupňový systém škol: vedle základních a středních škol se namísto centrálních škol zřídila lycea (*lycées*), po nichž absolventi nastoupili na profesní školy. Ani tento plán nebyl bez chyby, neb lyceím konkurovaly střední veřejné, soukromé i církevní školy bez státem nařízené výuky.¹⁴

Zlom nastal za čtyři roky, kdy se císař Napoleon I. rozhodl, že svévolné výuce na vzdělávacích institucích, vyjma *grandes écoles*,¹⁵ učiní přítrž. Inspiroval se Chaptalovou zmínkou o „*běžném stavu bdělosti a omezení*“¹⁶ státu nad školami, proto 10. května 1806¹⁷ vydal zákon oznamující založení Císařské univerzity (*Université impériale*),¹⁸ jejíž fungování stanovovalo nařízení ze 17. března 1808. Nová centralistická instituce však ve skutečnosti nebyla „*žádnou univerzitou v tradičním či moderním slova smyslu, ale spíše udržovacím a tituly udílejícím úřadem*“.¹⁹

¹¹ Vedle centrálních škol existovala i pařížská Normální škola (*École normale*), kde se formovali učitelé středních škol a lyceí. GILLISPIE, Ch. C. *Science...*, s. 500-502; GREEN, Andy. *Education and State Formation. The Rise of Education Systems in England, France and the USA*. New York : Palgrave Macmillan, 1990, s. 144; HALLS, W. D. *Education...*, s. 4; SAVOIE, P. *Construire...*, s. 42; WILLIAMS, L. P. *Science...*, s. 370.

¹² CHAPTAL, Jean-Antoine. *Rapport et projet de loi sur l'instruction publique*. Paris : L'Imprimerie de Crapelet, 1800, s. 12, 16-17.

¹³ Tamtéž, s. 55-102.

¹⁴ Ze středoškolských lyceí studenti mohli nastoupit na vysokoškolské profesní školy specializující se na vojenské, civilní, či jiné inženýrství. GILLISPIE, Ch. C. *Science...*, s. 617-621; GRAB, Alexander. *Napoleon and the Transformation of Europe*. New York : Palgrave Macmillan, 2003, s. 57; GREEN, A. *Education...*, s. 152; HALLS, W. D. *Education...*, s. 4; LÉON, Antoine. Promesses et ambiguïtés de l'œuvre d'enseignement technique en France, de 1800 á 1815. In *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 1970, roč. 17, č. 3, s. 852; LYONS, Martyn. *Napoleon Bonaparte and the Legacy of the French Revolution*. New York : St. Martin's Press, 1994, s. 105-107; MARCHAND, Philippe. Histoire et commémoration: le bicentenaire des lycées (1802-2002). In *Histoire de l'éducation*, 2006, roč. 109, s. 81-82; SAVOIE, P. *Construire...*, s. 40-42; WILLIAMS, L. P. *Science...*, s. 371.

¹⁵ Jedná se o instituce poskytující specializované vysokoškolské vzdělání, kde studenti získávají odbornou přípravu na pozice ve státní sféře. Spadala sem Francouzská kolej (*Collège de France*), Přírodopisné muzeum (*Muséum d'histoire naturelle*), Kancelář pro délky (*Bureau des longitudes*), Polytechnická škola (*École polytechnique*), profesní inženýrské školy a vojenské školy. GILLISPIE, Ch. C. *Science...*, s. 621-622.

¹⁶ CHAPTAL, J.-A. *Rapport...*, s. 32.

¹⁷ DUVERGIER, Jean-Baptiste. *Collection complète des lois, décrets, ordonnances, réglemens, et avis du Conseil-d'État*. Tome quinzième. Paris : A. Guyot et Scribe, 1826, s. 441.

¹⁸ GILLISPIE, Ch. C. *Science...*, s. 621-622; GRAB, A. *Napoleon...*, s. 57; GREEN, A. *Education...*, s. 150; HALLS, W. D. *Education...*, s. 4; LYONS, M. *Napoleon...*, s. 107-108; MARCHAND, P. *Naissance...*, s. 13; SAVOIE, P. *Construire...*, s. 45; WILLIAMS, L. P. *Science...*, s. 373.

¹⁹ GILLISPIE, Ch. C. *Science...*, s. 621.

Císařská univerzita si zakládala na důsledné hierarchii jak vzdělávacích institucí, tak i personálu věrného pouze jí, a tedy i císaři. Svou moc uplatňovala napříč celou Francií v sedmadvaceti akademiích,²⁰ což byly oblasti spravované rektory. Ti se podřizovali v pařížské akademii sídlícímu vrchnímu rektorovi přezdívanému velmistr (*grand-maître*), jenž zde zodpovídal za dohled nad školami a ústavy a byl zároveň nejvyšším představitelem celé Univerzity. Funkce vznikla v den, kdy instituce získala své stanovy, a byl do ní dosazen jediný muž řídící vzdělání až do konce císařství: básník Louis de Fontanes (1757 – 1821),²¹ pozdější ministr veřejného vzdělávání, senátor a markýz.

De Fontanesovo jmenování bylo překvapivé, neboť neměl pro takto klíčovou roli téměř žádné předpoklady a jeho přesvědčení neodpovídalo revolučním

Obrázek 1: Velmistr Louis de Fontanes.

zásadám – jednalo se o roajalistu a zároveň katolíka. Jak mohl obsadit tak významnou pozici s tak protichůdným smýšlením? Vysvětlení hledějme v jeho vztahu s Napoleonem. Básník se vrátil po brumairovském převratu kvůli obdivu k prvnímu konzulovi, stal se poradcem jeho bratra Luciena (1775 – 1840) a údajně i milencem jeho sestry Élisy (1777 – 1820). Politickou kariéru začal coby člen Zákonnodárného sboru, jemuž mezi lety 1804 – 1810 předsedal, ale hlavně se stal pojícím článkem mezi občany a katolickou vírou, jež musely za nového režimu najít shodu.²²

V instituci byly přijaty články, podle nichž měla Univerzita postupovat. Předně se stanovilo, že „veřejné vzdělávání v celém císařství je od 1. ledna 1809 svěřeno výhradně Univerzitě“,²³ což navazovalo na nové rozvržení systému institucí, kdy „žádná škola ani jakýkoliv jiný vzdělávací ústav nemůže být vytvořen mimo Univerzitu a bez schválení jejího ředitele“.²⁴ Prakticky se tak všechny školy dostaly do područí Univerzity, z níž se stal nejvyšší pedagogicko-administrativní orgán určující budoucí směřování francouzského školství.²⁵

²⁰ Rektori dohlíželi v jim svěřených akademiích na jmenování učitelů a dalšího personálu i na provádění inspekci ve všech stupních vzdělání. CONDETTE, Jean-François. Les recteurs d'académie en France de 1809 à 1940: évolution d'une fonction administrative. In *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 2004, roč. 1, č. 51-1, s. 64-69; GILLISPIE, Ch C. *Science...*, s. 622; HALLS, W. D. *Education...*, s. 5.

²¹ Obrázek 1: Louis de Fontanes, poète et grand maître de l'Université impériale. *FranceArchives* [online]. [cit. 2023-08-02]. Dostupné na internetu: <https://francearchives.gouv.fr/fr/pages_histoire/39427>.

²² Jean Pierre Louis de Fontanes. *Napoleon-monuments* [online]. [cit. 2023-08-03]. Dostupné na internetu: <<http://napoleon-monuments.eu/ACMN/Fontanes.htm>>. De Fontanesovi se dostalo jansenistického vzdělání. Roku 1777 přesídlil do Paříže, kde se věnoval kariéře básníka. Během revoluce se skrýval v Lyonu, v roce 1797 uprchl do Británie, odkud se vrátil o dva roky později. Fontanes. *INRP* [online]. [cit. 2023-08-03]. Dostupné na internetu: <<http://www.inrp.fr/edition-electronique/lodel/dictionnaire-ferdinand-buisson/document.php?id=2738>>.

²³ DUVERGIER, J.-B. *Collection...*, t. 16, s. 264.

²⁴ Tamtéž, s. 264.

²⁵ SAVOIE, Philippe. Création et réinventions des lycées (1802 – 1902). In *Bibliothèque de l'Histoire de l'Éducation*, 2005, roč. 28, s. 64.

	škola/instituce	obsah výuky / význam instituce
1.	vysokoškolské fakulty	vědecká výuka a udělování vysokoškolských titulů
2.	Lycea	jazyky, historie, rétorika, logika, matematika a fyzika
3.	učiliště a střední školy	základy antických jazyků a dějin vědy
4.	soukromé školy a ústavy	obsah výuky podobný učilištím
5.	soukromé internátní školy	nevědecká a jednodušší výuka
6.	školky a základní školy	čtení, psaní a základy počítání

Tabulka 1: Schéma francouzského vzdělávacího systému v roce 1808.²⁶

Napoleon opovrhoval příliš liberálními centrálními školami, jež „šířily ideologii podřívající morálku a úctu k zákonům,“²⁷ proto rozhodl, že pokud měla Francie nadále „uznávat existenci [nástupnických] soukromých středních škol, jejich zaměstnanci se měli stát součástí univerzitní společnosti“.²⁸ Po složení přísahy velmistři byli přinuceni buď absolvovat znovuotevřenou Normální školu (1808),²⁹ kde se naučili *správným* metodám výuky na středních školách, složit závěrečnou zkoušku, aby mohli působit na třech nejnižších stupních (maturita), nebo získat titul pro učení na středních školách a lyceích (magistr) či na fakultách (doktoři).³⁰

V důsledku nařízení, že „nikdo nemohl vyučovat bez toho, aniž by byl členem Univerzity,“³¹ se zřídilo pět fakult,³² jež udělovaly maturitu a výše uvedené tituly po absolvování jedné z nich anebo zpětně za odučené roky předcházející vydání dekretu. Ve výsledku ale v rozdělování titulů pohořely a „představovaly byrokratická pracoviště bez užitečné funkce“,³³ poněvadž zatímco počet maturantů narůstal od jednatřiceti (1809) až po sedmáct set (1813), magistrů a doktorů bylo mezi lety 1809 – 1815 jen čtyřicet, respektive deset.³⁴

Pro kontrolu učitelů, které si Univerzita připoutala udělením maturity či titulů, vznikl seznam mužů stojících v čele jim svěřených vzdělávacích ústavů. Nejvýše stáli velmistr a kancléř, pak pokladník, doživotní a řádní poradci a inspektoři. Opírali se o každoročně obměňovanou radu složenou ze třiceti lidí včetně děkanů a profesorů fakult i ředitelů lyceí. Společně rozhodovali o stavu a zlepšování studia, správě a pořádku na školách, účetnictví a dalších náležitostech, jako byly návrhy o rozpočtech či přezkum stížností, námitek a knih přijatých do knihovny.³⁵

Druzí nejvýznamnější představitelé univerzitní společnosti byli rektori a inspektoři v oblastních akademiích. Prvně jmenovaní byli přítomni u zkoušek a promocií, jelikož vydávali absolventům diplomy, a druzí naopak zkoumali správu, disciplínu a šetřivost škol v akademii. Na dalších vedoucích pozicích se se stejnými povinnostmi – kontrola výuky,

²⁶ DUVERGIER, J.-B. *Collection...*, t. 16, s. 264.

²⁷ Napoleon nestrpěl, aby jeho poddaní neuznávali autority a zákony, které určují chod společnosti. CRONIN, Vincent. *Napoleón Bonaparte: una biografía íntima*. New York : HarperCollins, 2017, s. 214.

²⁸ MARCHAND, P. *Histoire...*, s. 83.

²⁹ GILLISPIE, Ch. C. *Science...*, s. 494-520; SAVOIE, P. *Construire...*, s. 48. Podle Greena šlo o „centrum oficiální pedagogické ortodoxie šířící schválené vzdělávací metody“. GREEN, A. *Education...*, s. 151.

³⁰ BRAMBILLA, E. *Lycées...* [online]; GREEN, A. *Education...*, s. 150; GRELON, A. *L'organisation...*, s. 56; HALLS, W. D. *Education...*, s. 5; MARCHAND, P. *Histoire...*, s. 83; SAVOIE, P. *Construire...*, s. 49.

³¹ DUVERGIER, J.-B. *Collection...*, t. 16, s. 264.

³² Jednalo se o fakulty teologické, právnícké, lékařské, vědecké (matematických a fyzikálních věd) a filosofické. DUVERGIER, J.-B. *Collection...*, t. 16, s. 264. Zatímco filosofické a vědecké fakulty vytvářely učitele lyceí a učilišť, teologické a lékařské připravovaly studenty na roli ministra a doktora, proto je stát chtěl mít pod kontrolou, aby „mohl vychovat poslušné a režimu sloužící občany“. WILLIAMS, L. P. *Science...*, s. 373.

³³ WILLIAMS, L. P. *Science...*, s. 374.

³⁴ BRAMBILLA, E. *Lycées...* [online]; GRAB, A. *Napoleon...*, s. 57; WILLIAMS, L. P. *Science...*, s. 374.

³⁵ Podobně fungovaly i akademické rady v každé oblastní akademii složené z deseti členů zaměstnanců univerzity. DUVERGIER, J.-B. *Collection...*, t. 16, s. 266, 269-270.

zachovávání řádu a dodržování stanovených rozpočtů – umístili fakulní děkani a profesoři, ředitelé a dozorcí lyceí, ředitelé, pomocní asistenti a radové učilišť a nakonec vedoucí ústavů, internátů a seminářů.³⁶

vedení Univerzity	velmistr	kancléř	pokladník	doživotní a řádní poradci	inspektoři
oblastní akademie	rektoři			inspektoři	
fakulty	děkani			profesoři	
lycea	ředitelé			dozorcí	
učiliště	ředitel	pomocní asistenti		správní radové	
ostatní	vedoucí ústavů	ředitelé internátů		vedoucí seminářů	

Tabulka 2: Hierarchizace pozic ve francouzském vzdělávacím systému od roku 1808.³⁷

Císař vkládal do velmistra velké naděje, neboť záměrem bylo, „*aby měl patřičnou pozornost,*“³⁸ tedy možnost vykonávat svou funkci bez zbytečných třenic a dle jednotných a stálých pravidel. De Fontanesovu moc stavěl na roveň ministrům a přizpůsobil tomu i rozsah jeho pravomocí v rámci celé Univerzity, která díky tomu připomínala stát ve státě s panovníkem-ředitelem coby všeobjímající postavou, jakési další ministerstvo. Velmistr mohl díky nařízení „*jmenovat, povýšit, sesadit či propustit profesory, děkany, rektory akademií a úředníky škol, povolovat zřizování vlastních ústavů, předkládat osnovy a disciplinární řády pro jednotlivé školy spolu s přehledem příjmů a výdajů vzdělávacích institucí, svolávat univerzitní radu, cenzurovat, vydávat nařízení, důtky a různé návrhy, a potvrzovat či zamítnat udělení titulů.*“³⁹

De Fontanes častokrát využíval své pravomoci jmenovat učitele i ostatní členy škol a institucí. Ve zprávě zasláné v únoru 1809 zřizovatelům základních škol v jihovýchodním departementu Puy-de-Dôme se psalo, že jejich učitelé „*trpí hrubou neznalostí činící je nehodnými pro toto povolání, proto velmistr navrhuje jmenovat pouze muže bezúhonného chování s neposkrvrněnou morálkou a dobrou pověstí.*“⁴⁰ Na de Fontanese se rovněž obraceli vedoucí jednotlivých ústavů s prosbou o schválení jejich kandidátů na profesory, jako v případě montpelliérské filozofické fakulty,⁴¹ lycea v regionu Bretaň anebo střední školy v departementu Charente.⁴² Velmistřova rozhodnutí však nebyla vždy příznivá a objevily se i případy, kdy návrh odmítnul.⁴³

I přes takřka absolutní moc nemohl velmistr ovlivnit neblahou finanční situaci, s níž se školství potýkalo již od roku 1802. Rozpočet Univerzity v celkové výši 400 000 franků (1 574 511 €) doplňovaly příjmy z poplatků na fakultách, z předávání diplomů, povolení k zakládání ústavů, dobrovolných darů i peníze od středoškoláků. Naopak výdaje značně přesahovaly příjmy, kdy zdaleka největší položku představovaly platy pro stávající nebo

³⁶ DUVERGIER, J.-B. *Collection...*, t. 16, s. 266-267, 270-271; SAVOIE, P. *La construction...* [online].

³⁷ DUVERGIER, J.-B. *Collection...*, t. 16, s. 266.

³⁸ DUMAINE, J. – PLON, H. (eds.). *Correspondance de Napoléon Ier*. Tome vingtième. Paris : Imprimerie Impériale, 1866, s. 191-192.

³⁹ DUVERGIER, J.-B. *Collection...*, t. 16, s. 264, 268.

⁴⁰ BOUDET, Jonathan. L'enseignement dans le département du Puy-de-Dôme: les projets napoléoniens au crible des réalités locales (1799 – 1815). In *Annales historiques de la Révolution française*, 2011, roč. 2, č. 364, s. 147-148.

⁴¹ PÉLISSIER, Léon-Gabriel (ed.). *Documents sur la Faculté des lettres de Montpellier*. Montpellier : Ricard Frères, 1892, s. 5-11, 13, 15-16.

⁴² CUER, Georges. Le recteur de Sèze et la naissance de l'académie de Bordeaux. In *Revue historique de Bordeaux et du département de la Gironde*, 2016, roč. 22, s. 229.

⁴³ „*Vyjadřujete mi přání, pane Basse, získat místo profesora na katedře historie, kterou v současnosti zastává na Filozofické fakultě v Montpellieru pan Picault. Této žádosti nemohu vyhovět, i kdyby byl tento profesor povolán do jiných funkcí, neboť volná místa na fakultě nemám k dispozici.*“ PÉLISSIER, L.-G. *Documents...*, s. 26-27.

vysloužilé zaměstnance, údržba institucí či investice přesahující 300 000 franků (1 180 883 €), nemluvě o fondu ve stejné výši.⁴⁴

Problémy pocítovala i lycea, jež stejně jako jejich předchůdkyně trpěla nedostatkem studentů platících za kurzy. Nařízení z 15. listopadu 1811 přikazovalo posílat žáky soukromých škol a internátů na středoškolské přednášky do lyceí, což nejenže zaplnilo prázdné třídy, ale přineslo též nezanedbatelné finance. Přesun studentů mělo zajistit i omezení počtu církevních škol na jednu v každém departementu. Pokud se výuka podobala té na lyceích, musely se jí vzdát, stejně jako stipendistů, již byli původně připuštěni na církevní školy a následně přeposláni do lyceí.⁴⁵

Těmito kroky si Univerzita došlápla na konkurenci „bránící rozvoji lyceí a učilišť“,“⁴⁶ nicméně v důsledku nastalé tíživé finanční situace byla od listopadu 1811 nucena „zříct se národního financování a centralizované organizace“⁴⁷ základních škol, jejichž provoz a kontrolu rozpočtů přenechala obcím. Ponechala si sice financování středních škol, omezila však počet a výši všech vyplácených sociálních stipendií.⁴⁸ Odpor k přísnějším pravidlům na školách se Napoleon I. snažil aspoň částečně mírnit zavedením křesťanské morálky, jež měla středoškolákům předávat nová sorta učitelů – duchovní.

Výchovně-náboženský rozměr instituce

Přes všechnu de Fontanesovu moc nad řízením vzdělání v zemi se nelze nepozastavit nad jeho katolickou vírou, která nepochybně ovlivňovala jeho rozhodnutí při jmenování duchovních do vedoucích funkcí. Jak velký vliv mělo katolictví na chod instituce? A šlo o pozitivní, nebo spíše negativní dopady na formování občanů? Ačkoliv měl Bonaparte na paměti, že za žádnou cenu nesmí porušit revoluční zásadu umožnit náboženství ovlivňovat státní záležitosti, uvedení velmistra do úřadu mělo náboženský charakter, protože se odehrávalo v kapli a přísaha se měla skládat do císařových rukou v tomto znění: „*Pane, před Bohem přísahám Vašemu Veličenstvu, že budu vykonávat všechny povinnosti, jež mi jsou předepsány, že budu využívat mně svěřenou pravomoc formovat občany připoutané k jejich víře, vladaři, vlasti a rodičům, že budu podporovat všemi prostředky, které budou v mé moci, osvícenský pokrok, dobrá studia a dobré mravy a udržovat je pro slávu Vašeho rodu, pro štěstí potomků a pro klid otců.*“⁴⁹

Hrozil návrat katolicismu do nejvyšších míst politiky? Pro císaře to spíš znamenalo symbolické propojení sekulární a duchovní oblasti a jakási úlitba pro katolickou obec, s níž v roce 1801⁵⁰ uzavřel konkordát. Ani jmenování arcibiskupů a biskupů do učitelských funkcí neznamenal ohrožení principů revoluce, jelikož duchovní do škol a ústavů nastupovali kvůli „*nedostatku kvalifikovaných učitelů*“.⁵¹ Řídili i základní školy, museli se však řídit předepsaným studijním plánem, podvolit se kontrole úředníků a odpřísáhnout věrnost velmistrovi.⁵²

⁴⁴ Z fondu se vypláceli učitelé a financovala výuka jejich tří set budoucích kolegů. DUVERGIER, J.-B. *Collection...*, t. 16, s. 273-274; MARCHAND, P. *Naissance...*, s. 17-18; SAVOIE, P. *Construire...*, s. 47, 51.

⁴⁵ Na venkově byly církevní školy zrušeny. MARCHAND, P. *Histoire...*, s. 83; SAVOIE, P. *Construire...*, s. 49-50.

⁴⁶ SAVOIE, P. *Construire...*, s. 50.

⁴⁷ MARCHAND, P. *Naissance...*, s. 12.

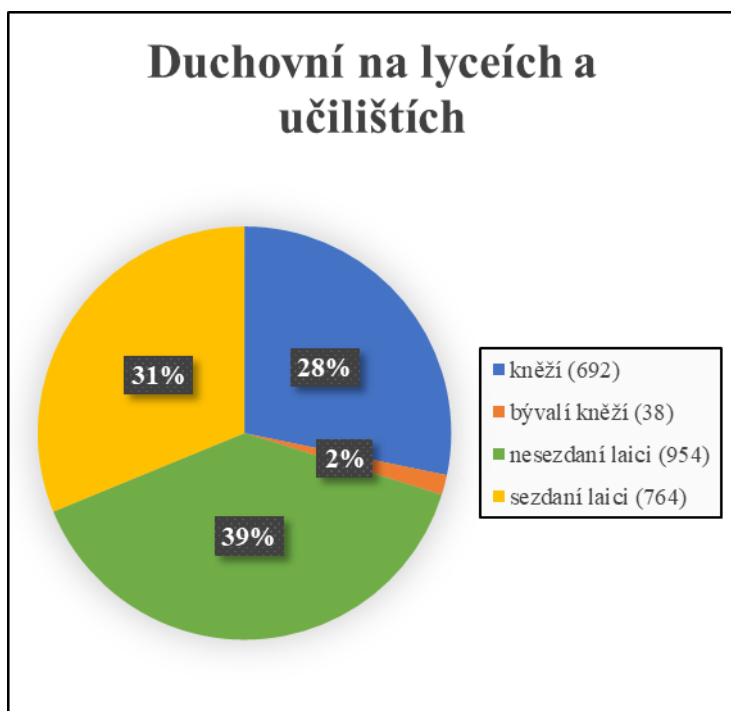
⁴⁸ BRAMBILLA, E. *Lycées...* [online]; MARCHAND, P. *Naissance...*, s. 18.

⁴⁹ DUVERGIER, J.-B. *Collection...*, t. 16, s. 343.

⁵⁰ KAROLA, Petr. Francie jako laický stát, vývoj a aktuální stav. In *Acta Universitatis Carolinae Iuridica*, 2021, roč. 67, č. 3, s. 77.

⁵¹ GRAB, A. *Napoleon...*, s. 57-58.

⁵² DUVERGIER, J.-B. *Collection...*, t. 16, s. 267, 344; GREEN, A. *Education...*, s. 151.

Graf 1: Působení katolických učitelů na středních školách.

Katoličtí učitelé měli silnou pozici ve francouzských školách, neboť jen církevní školy tvořily v roce 1811 asi polovinu všech vzdělávacích institucí. Silný vliv měli v lyceích, kde vláda podmiňováním celibátu zvýhodňovala představitele různých náboženských řádů,⁵³ již se uchytili ve většině těchto škol.⁵⁴ Univerzita se ale postarala o to, aby jí soukromé střední školy již nekonkurovaly: zavedení poplatku za každého žáka zaručovalo, že se studující nahnali do státem kontrolovaných lyceí.⁵⁵

Bonaparte se o katolické učitele opíral z jednoho prostého důvodu: duchovní zastávali pevné morální hodnoty, které císař po žácích vyžadoval a které měly být

doplňené o jednotnost výuky napříč impériem i poslušnost a oddanost vůči panovníkovi.⁵⁶ Všechny subjekty Univerzity měly být vlivem indoktrinace „zárukou proti zhoubným a podvrtným teoriím společenského řádu [...] a obránci morálky a státních principů“⁵⁷ ať už z niterného přesvědčení anebo hlášením všech porušení doktrín a zásad, v jejichž důsledku mohl velmistř danou instituci nechat zavřít.⁵⁸

De Fontanes v určitých situacích nejenže zavíral školská zařízení, ale zamítal také návrhy na jejich zakládání. Starostovi města Fontenay-le-Comte v departementu Vendée na západě napsal, že „ohledně zřízení lycea zatím nemohu vědět, jaké budou záměry Jeho Veličenstva císaře, ale když dojde na stavbu nových lyceí, budu je se zájmem sledovat“.⁵⁹ Stejně vyhýbavě se stavěl v červnu 1814, za první restaurace Bourbonů, k ideji založit v Paříži střední školu zaměřenou na výuku anglického jazyka s odůvodněním, že „ještě neznám královy případné úmysly v tomto ohledu, ale [...] vaše pocity budou brány velmi vážně“.⁶⁰

⁵³ Graf 1: LYONS, M. *Napoleon...*, s. 108.

⁵⁴ GREEN, A. *Education...*, s. 151. Z pětačtyřiceti lyceí učili katolíci na třiceti z nich, a to dvanáct oratoriánů, pět benediktnů, šest doktrinářů, šest mužů z jiných řádů, a dokonce i jeden jezuita. Třicet sedm dalších pracovníků lyceí byli taktéž duchovními. LYONS, M. *Napoleon...*, s. 108.

⁵⁵ GREEN, A. *Education...*, s. 151; MARCHAND, P. *Histoire...*, s. 83.

⁵⁶ HALLS, W. D. *Education...*, s. 5; ZAMOYSKI, Adam. *Napoleon. A Life*. New York : Basic Books, 2018, s. 403. „Do srdcí dětí“ měli být vyryti nejdřív Bůh a hned po něm císař, jak to de Fontanes 15. ledna 1810 napsal ve svém oběžníku adresovaném rektorům. V oběžníku ze 4. dubna 1811 zase psal o tom, že „Univerzita císaři dluží věrné a oddané poddané“. Fontanes... [online].

⁵⁷ HALLS, W. D. *Education...*, s. 4-5.

⁵⁸ DUVERGIER, J.-B. *Collection...*, t. 16, s. 267, 271.

⁵⁹ FILLON, Benjamin (ed.). *Archives historiques de la ville de Fontenay-le-Comte*. Tome IX. Fontenay-le-Comte. New York : Columbia University, 1872, s. 55.

⁶⁰ ARMSTRONG, Henry. A Note on a Proposal to Establish a College for the Study of English in the Paris of 1814. In *The Modern Language Review*, 1947, roč. 42, č. 1, s. 126.

S ohledem na náplň výuky institucí bylo známo, že se velmistr „na úkor technických předmětů zasazoval o rozvoj humanitních věd,“⁶¹ pro něž se zdáli nejvhodnější právě katoličtí kněží.⁶² Podobně de Fontanes prosazoval dosazení katolíků do funkcí rektorů⁶³ a doživotních poradců, jež Bonaparte odmítl jmenovat, protože šlo o muže příliš spjaté s církví a měl jim být vyplácen plat. De Fontanes na konci února 1809 císaři napsal, že „pouze skrze rektora mohou být všechny změny provedené velmistrem oznámeny všem členům [Univerzity] a všechny strasti sděleny orgánům státní správy“.⁶⁴ Císař nakonec ustoupil, poradce schválil a přiznal jim vysoký plat.⁶⁵

De Fontanesova moc nicméně postupně upadala a on sám čelil stále větší kritice: „Velmistr je nepřístupný, neviditelný, nikdy nereaguje, jeho práce a postavení ho nudí, [...] nijak nezasahuje do administrativy, o níž prohlašuje, že je mu úplně cizí.“⁶⁶ Nevoli vzbudil též u ministra vnitra, který mu řekl, „aby odvolal bývalého ředitele střední školy v Quimperu, abbého de Calonne, jenž se považuje za fanatika“.⁶⁷ Pronikání katolictví do výuky se velmistroví dařilo prosazovat do té míry, že přijetí zmiňovaného zákona z poloviny listopadu 1811 zdržoval, ale již nemohl zvrátit nutné omezování výuky náboženství, rušení některých seminářů, podřizování církevních škol státní ideologii a povolení prefektům navštěvovat a dohlížet na základní školy.⁶⁸

Ač se zpočátku mohlo zdát, že instituce pod de Fontanesem připomínala „skoro hierarchický náboženský řád osobně oddaný císaři,“⁶⁹ opak byl pravdou, protože ustavení Univerzity mělo být naopak světským protipólem růstu vlivu katolických škol po přijetí konkordátu.⁷⁰ I když se císař vyjádřil, že „raději uvidím vesnické děti v rukou mnicha, jenž nezná nic jiného než svůj katechismus a jehož zásady znám, než v rukou polovzdělance bez mravního základu,“⁷¹ názor na pronikání náboženství do státní správy nezměnil – pro něj byla výuka druhořadou záležitostí, protože na prvním místě stálo formování občanů v souladu s potřebami státu.⁷²

Většina historiků se shoduje, že Univerzita představovala instituci stojící za centralizovanou a hierarchizovanou kontrolou nad tuzemským i v satelitech zavedeným vzděláváním, které se vyznačovalo jednotností a ideologičností plynoucí ze stejnorodé

⁶¹ LENTZ, Thierry. Roederer, Fourcroy et Fontanes, les « hommes » de l'Instruction publique sous le Consulat et l'Empire. In *Napoleonica. La revue*, 2021, roč. 3, č. 41, s. 9.

⁶² „Výuka předávaná studentům je na tomto lyceu mnohem lepší než na jiných školách v departementu, [proto] preferujeme střední školu v Montferrandu, jejíž učitelé jsou výhradně kněží.“ BOUDET, J. *L'enseignement...*, s. 151.

⁶³ Rektori se odvozovali od představitelů jezuitských kolejí. FERTÉ, Patrick. L'origine du « rectorat d'académie » de Napoléon Ier. Les idées reçues et la piste de Genève. In FOUCAULT, Didier (ed.). *Les recteurs et le rectorat de l'académie de Toulouse (1808 – 2008)* [online]. Toulouse : Presses universitaires du Midi, 2010 [cit. 2023-12-29]. Dostupné na internetu: <<https://books.openedition.org/pumi/32691>>.

⁶⁴ NIQUE, Christian. Napoléon et la création des recteurs ou la double légitimité de la fonction rectorale. In CONDETTE, Jean-François. (ed.). *Les recteurs. Deux siècles d'engagements pour l'École (1808–2008)* [online]. Rennes : Presses universitaires de Rennes, 2009 [cit. 29.12.2023]. Dostupné na internetu: <https://books.openedition.org/ur/121851>.

⁶⁵ Seznam poradců, jimž bylo vypláceno 6 000 franků (28 052 €) ročně, předkládá: VAUTHIER, Gabriel. Fontanes et les nominations universitaires. In *Annales révolutionnaires*, 1911, roč. 4, č. 5, s. 641-644. Částky se vypočítaly prostřednictvím webových stránek: Historical Currency Converter. *Historical Statistics* [online]. [cit. 2023-12-29]. Dostupné na internetu: <<https://www.historicalstatistics.org/Currencyconverter.html>>.

⁶⁶ VAUTHIER, G. *Fontanes...*, s. 646.

⁶⁷ Tamtéž, s. 650.

⁶⁸ CONDETTE, Jean-François. *Les recteurs d'académie en France de 1808 à 1940*. Tome I. Paris : Institut national de recherche pédagogique, 2006, s. 61-62; LENTZ, T. *Roederer...*, s. 9.

⁶⁹ HALLS, W. D. *Education...*, s. 4.

⁷⁰ WOOLF, Stuart. *Napoleon's Integration of Europe*. New York : Routledge, 1991, s. 223. Svým způsobem se jednalo o „laickou vyučující kongregaci“. BRAMBILLA, E. *Lycées...* [online]; SAVOIE, P. *Construire...*, s. 45.

⁷¹ ZAMOYSKI, A. *Napoleon...*, s. 403-404.

⁷² GREEN, A. *Education...*, s. 150; SAVOIE, P. *Construire...*, s. 46.

výchovy učitelů skládajících věrnostní přísahu, což mělo Univerzitě zaručit monopol na poli výuky a formování občanů. Narazila ovšem na problémy spojené s pomalým zřizováním lyceí a nedostatkem financí, kvůli nimž se proces monopolizace nezdařil podle plánu a jeho efektivita byla nakonec pouze dílčí.⁷³

Restaurovaná monarchie se po pádu císařství rozhodla ponechat Univerzitě a také lyceím jejich původní podobu i fungování, jen s malými změnami. Dekret ze 17. února 1815 rozměnil moc Univerzity rozdělením na sedmnáct regionálních částí, čemuž zabránilo stodenní císařství. Po Napoleonově definitivní porážce se v srpnu 1815 rozhodlo, že velmistra nahradí pětičlenná vzdělávací komise vybavená stejnými pravomocemi a že se lycea přejmenují na královské koleje.⁷⁴ Zůstává ale faktem, že Univerzita nakonec přestála zub času a coby významný nástroj pro kontrolu fungování škol přežila ve víceméně nezměněné podobě až do poloviny 19. století.

Závěr

Francouzský vzdělávací systém, symbolizovaný především vysokými inženýrskými školami, čelil bezprostředně po revoluci centralizačním tendencím zaměřeným na všechny tři školské stupně. Hlavní příčinou byl nedostatek státních úředníků schopných posilovat moc ústředních vlád během Direktorია a konzulátu. Snaha kontrolovat výchovu nových generací již od útlého věku přišla vniveč kvůli nedostatečným financím a malé návštěvnosti středních škol, nemluvě o konkurenci ze strany soukromých a církevních škol unikajících dozoru státní moci.

Ucelenou podobu školskému systému vdechlo císařství, jež pro svůj plán standardizovat výuku napříč celým impériem zřídilo Císařskou univerzitu. Hlavní náplní centralizační instituce bylo dohlížet od března 1808 na hierarchizovanou strukturu vysokých, středních a základních škol ve sféře administrativní, pedagogické, kázeňské i finanční. Univerzita předně získala monopol na vzdělávání, jehož podobu určoval stát, přinucovala pedagogické sbory přejít pod její správu a v neposlední řadě omezovala zakládání nových škol mimo její dohled.

Instituce se opírala především o fakulty, jejichž hlavním cílem bylo uznávat maturitu a udělovat vysokoškolské tituly, bez nichž neměli učitelé šanci vyučovat. Prostřednictvím Normální školy formovala pedagogy, již následně působili v lyceích, středobodu napoleonské školské reformy, kde studentům vštěpovali občanské hodnoty a lásku k panovníkovi i vlasti. Ostatně i katolické vyznání velmistra de Fontanese, ředitele instituce, vyhovovalo císařovým zájmům učit lidským ctnostem, oddanosti a víře ve vyšší smysl, jakým služba státu bezpochyby byla.

Finanční a personální faktor ale zabránily Univerzitě naplnit svůj idealizovaný cíl, totiž vlastnit monopol nad vzděláním v zemi i celém císařství. Instituce se brzy potýkala s nedostatečnými peněžními prostředky a začala se postupně vzdávat svých privilegií. Dodatečné dekrety snažící se nahnat studenty do lyceí a ty finančně podporovat se minula účinkem, stejně jako vytvořit vlastní skupinu učitelů, kterých byl nedostatek. Z tohoto důvodu je museli zastoupit katoličtí kněží učící ne vždy podle státních nařízení.

Hierarchicky členěný moloch s jasně danými pravidly a funkcemi, jakým Císařská univerzita bezesporu byla, stavěl na výchově generace přizpůsobené potřebám státu. Převážně politické události doby ale tyto potřeby činily čím dál naléhavějšími a Univerzita na ně nemohla kvůli striktním pravidlům pružně reagovat, a proto její vliv přímou úměrou s nedostatkem studentů stále více upadal. Po pádu režimu ale instituce zcela nepozbyla

⁷³ BRAMBILLA, E. *Lycées...* [online]; CONDETTE, J.-F. *Les recteurs...*, s. 66; GRAB, A. *Napoleon...*, s. 57; GREEN, A. *Education...*, s. 151; MARCHAND, P. *Naissance...*, s. 13-14; SAVOIE, P. *Construire...*, s. 45, 48, 52.

⁷⁴ CONDETTE, J.-F. *Les recteurs...*, s. 70; MARCHAND, P. *Naissance...*, s. 19-20; SAVOIE, P. *Construire...*, s. 53.

významu a v okleštěné formě fungovala dál ještě pár desetiletí, nemluvě o velmistrovi, z nějž se stal ministr školství – další z příkladů, který jen potvrzuje nadčasovost a invenci napoleonské doby trvající dodnes.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- ARMSTRONG, Henry. A Note on a Proposal to Establish a College for the Study of English in the Paris of 1814. In *The Modern Language Review*, 1947, ro. 42, č. 1, s. 125-126.
- ARTZ, Frederick Binkerd. L'éducation technique en France au XVIIIe siècle (1700–1789). In *Revue d'Histoire Moderne & Contemporaine*, 1938, roč. 13, č. 35, s. 361-407.
- BELHOSTE, Bruno. *La formation d'une technocratie. L'École polytechnique et ses élèves de la Révolution au Second Empire*. Paris : Éditions Belin, 2003. 507 s.
- BOUDET, Jonathan. L'enseignement dans le département du Puy-de-Dôme: les projets napoléoniens au crible des réalités locales (1799–1815). In *Annales historiques de la Révolution française*, 2011, roč. 2, č. 364, s. 137-161.
- CONDETTE, Jean-François. Les recteurs d'académie en France de 1809 à 1940: évolution d'une fonction administrative. In *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 2004, roč. 1, č. 51-1, s. 62-93.
- CONDETTE, Jean-François. *Les recteurs d'académie en France de 1808 à 1940*. Tome I. Paris : Institut national de recherche pédagogique, 2006. 256 s.
- CRONIN, Vincent. *Napoléon Bonaparte: una biografía íntima*. New York : HarperCollins, 2017. 540 s.
- CUER, Georges. Le recteur de Sèze et la naissance de l'académie de Bordeaux. In *Revue historique de Bordeaux et du département de la Gironde*, 2016, roč. 82, č. 22, s. 217-235.
- DUMAINE, J. – PLON, Henri. (eds.). *Correspondance de Napoléon Ier*. Tome vingtième. Paris : Imprimerie Impériale, 1866. 560 s.
- DUVERGIER, Jean-Baptiste. *Collection complète des lois, décrets, ordonnances, réglemens, et avis du Conseil-d'État*. Tome quinzisième. Paris : A. Guyot et Scribe, 1826. 476 s.
- DUVERGIER, Jean-Baptiste. *Collection complète des lois, décrets, ordonnances, réglemens, et avis du Conseil-d'État*. Tome seizième. Paris : A. Guyot et Scribe, 1826. 506 s.
- FILLON, Benjamin. (ed.). *Archives historiques de la ville de Fontenay-le-Comte*. Tome IX. Fontenay-le-Comte. New York : Columbia University, 1872. 481 s.
- GILLISPIE, Charles Coulston. *Science and Polity in France: The Revolutionary and Napoleonic Years*. Princeton : Princeton University Press, 2004. 751 s.
- GRAB, Alexander. *Napoleon and the Transformation of Europe*. New York : Palgrave Macmillan, 2003. 249 s.
- GREEN, Andy. *Education and State Formation. The Rise of Education Systems in England, France and the USA*. New York : Palgrave Macmillan, 1990. 353 s.
- GRELON, André. L'organisation de la formation des ingénieurs en France. Note historique. In *Artefact*, 2020, roč. 13, s. 49-75.
- HALLS, Wilfred Douglas. *Education, Culture and Politics in Modern France*. Oxford : Pergamon Press, 1976. 276 s.
- CHAPTAL, Jean-Antoine. *Rapport et projet de loi sur l'instruction publique*. Paris : L'Imprimerie de Crapelet, 1800. 134 s.
- KAROLA, Petr. Francie jako laický stát, vývoj a aktuální stav. In *Acta Universitatis Carolinae Iuridica*, 2021, roč. 67, č. 3, s. 71-96.
- LENTZ, Thierry. Roederer, Fourcroy et Fontanes, les « hommes » de l'Instruction publique sous le Consulat et l'Empire. In *Napoleonica. La revue*, 2021, roč. 3, č. 41, s. 2-9.
- LÉON, Antoine. Promesses et ambiguïtés de l'œuvre d'enseignement technique en France, de 1800 à 1815. In *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 1970, roč. 17, č. 3, s. 846-859.

- LYONS, Martyn. *Napoleon Bonaparte and the Legacy of the French Revolution*. New York : St. Martin's Press, 1994. 344 s.
- MARCHAND, Philippe. Histoire et commémoration: le bicentenaire des lycées (1802 – 2002). In *Histoire de l'éducation*, 2006, roč. 109, s. 75-117.
- MARCHAND, Philippe. Naissance et affirmation de l'État enseignant 1802 – 1815. In *Napoleonica. La revue*, 2021, roč. 3, č. 41, s. 10-21.
- PÉLISSIER, Léon-Gabriel (ed.). *Documents sur la Faculté des lettres de Montpellier*. Montpellier : Ricard Frères, 1892. 50 s.
- PICON, Antoine. De l'ingénieur-artiste au technologue: procédures de sélections et notation des élèves à l'École des ponts et chaussées 1747 – 1851. In *Paedagogica Historica*, 1994, roč. 30, č. 1, s. 411-452.
- SAVOIE, Philippe. Construire un système d'instruction publique: De la création des lycées au monopole renforcé (1802 – 1814). In BOUDON, Jacques-Olivier (ed.). *Napoléon et les lycées. Enseignement et société en Europe au début du XXe siècle*. Paris : Nouveau Monde Éditions, 2004, s. 39-53.
- SAVOIE, Philippe. Création et réinventions des lycées (1802–1902). In *Bibliothèque de l'Histoire de l'Éducation*, 2005, roč. 28, s. 59-71.
- VAUTHIER, Gabriel. Fontanes et les nominations universitaires. In *Annales révolutionnaires*, 1911, roč. 4, č. 5, s. 638-653.
- WILLIAMS, L. Pearce. Science, Education and Napoleon I. In *History of Science Society*, 1956, roč. 47, č. 4, s. 369-382.
- WOOLF, Stuart. *Napoleon's Integration of Europe*. New York : Routledge, 1991. 319 s.
- ZAMOYSKI, Adam. *Napoleon. A Life*. New York : Basic Books, 2018. 818 s.

WEBOVÉ ODKAZY

- BRAMBILLA, Elena. Lycées et Université impériale. Innovations éducatives en France et influence sur l'instruction des élites en Italie (1789 – 1814). In *Rives Méditerranéennes* [online]. 2009, roč. 32-33, s. 97-119 [cit. 2023-08-09]. Dostupné na internetu: <<https://journals.openedition.org/rives/2949>>.
- FERTÉ, Patrick. L'origine du « rectorat d'académie » de Napoléon Ier. Les idées reçues et la piste de Genève. In FOUCAULT, Didier (ed.). *Les recteurs et le rectorat de l'académie de Toulouse (1808 – 2008)* [online]. Toulouse : Presses universitaires du Midi, 2010 [cit. 2023-12-29]. Dostupné na internetu: <<https://books.openedition.org/pumi/32691>>.
- Fontanes. *INRP* [online]. [cit. 2023-08-03]. Dostupné na internetu: <http://www.inrp.fr/edition-electronique/lodel/dictionnaire-ferdinand-buisson/document.php?id=2738>>.
- Historical Currency Converter. *Historical Statistics* [online]. [cit. 2023-12-29]. Dostupné na internetu: <<https://www.historicalstatistics.org/Currencyconverter.html>>.
- Jean Pierre Louis de Fontanes. *Napoleon-monuments* [online]. [cit. 2023-08-03]. Dostupné na internetu: <<http://napoleon-monuments.eu/ACMN/Fontanes.htm>>.
- Louis de Fontanes, poète et grand maître de l'Université impériale. *FranceArchives* [online]. [cit. 2023-08-02]. Dostupné na internetu: <https://francearchives.gouv.fr/fr/pages_histoire/39427>.
- NIQUE, Christian. Napoléon et la création des recteurs ou la double légitimité de la fonction rectorale. In CONDETTE, Jean-François. (ed.). *Les recteurs. Deux siècles d'engagements pour l'École (1808 – 2008)* [online]. Rennes : Presses universitaires de Rennes, 2009 [cit. 2023-12-29]. Dostupné na internetu: <<https://books.openedition.org/pur/121851>>.
- SAVOIE, Philippe. *La construction de l'enseignement secondaire (1802 – 1914)* [online]. Lyon: ENS Éditions, 2013 [cit. 2023-08-09]. Dostupné na internetu: <<https://books.openedition.org/enseditions/5044>>.

CASE STUDY: POLITICKÁ MOC AKO JEDEN Z NÁSTROJOV PRI KREOVANÍ REGIONÁLNEJ POLITICKEJ ELITY V OBDOBÍ ŽUPNÉHO ZRIADENIA V REGIÓNE ROŽŇAVA

Mgr. Simona Bilecová

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Abstrakt: *Vznik 1. ČSR a následná reorganizácia územia roku 1923, viedli k zmenám v zložení regionálnych politických elít. Pri nazeraní a analýze kreovania regionálnej politickej elity v meste je potrebné prihliadať na tri významné atribúty vybraného regiónu – národnostné zloženie, početné skupiny robotníctva¹ a v neposlednom rade brať na vedomie faktor importovaných elít z Čiech a Moravy, a to so zreteľom na aspekt politickej moci. Cieľom príspevku je zodpovedať nasledujúce otázky, ktoré boli doteraz málo diskutované: Kto tvoril regionálnu politickú elitu? Aká bola diplomatická história novej politickej elity v meste Rožňava? Príspevok poukazuje na výraznú personálnu kontinuitu pred rokom 1923. Súčasne analyzuje súperenie medzi členmi regionálne politickej elity, ktoré prirodzenie vyplývalo z ich politickej príslušnosti, ale mnohokrát aj etnicity.*

Kľúčové slová: *Rožňava, župné zriadenie, región, regionálna politická elita, politická moc.*

Abstract: *The establishment of the 1st Czechoslovak Republic and the subsequent reorganization of the territory in 1923 led to changes in the composition of the regional political elites. When looking at and analysing the creation of the regional political elite in the city, it is necessary to take into account three significant attributes of the selected region - the national composition, the numerous groups of the working class and, last but not least, to take into account the factor of imported elites from Bohemia and Moravia, with regard to the aspect of political power. The aim of the paper is to answer the following questions, which have been little discussed so far: who constituted the regional political elite? What was the diplomatic history of the new political elite in Rožňava? At the same time, it analyses the rivalry between the members of the regional political elite, which naturally stemmed from their political affiliation, but often also from their ethnicity.*

Keywords: *Rožňava, county system, region, regional political elite, political power.*

Teoreticko-metodologické východiská

V predloženej štúdií analyzujem proces kreovania regionálnej politickej elity s prihliadnutím na aspekt politickej moci ako nástroja, ktorý zohral dôležitú úlohu v personálnom zložení politickej elity² so zreteľom na región Rožňava vo vybraných rokoch 1923 – 1928, t. j. v období tzv. župného zriadenia. Daná problematika v súvislosti s regiónom Rožňava v slovenskej historiografii absentuje. Súčasne hľadám odpovede na päť primárnych a východiskových otázok, ktoré rámcovo dotvárajú elementárny cieľ.

Predovšetkým, kto tvoril regionálnu politickú elitu v meste? Akou diplomatickou minulosťou jednotliví členovia elity disponovali? Z akého sociálneho prostredia, respektíve sociálnej skupiny pochádzali? V neposlednom rade, do akej miery môžeme hovoriť o politickej kontinuite v rámci elity, a teda či došlo ku komplexnej rekonštrukcii vo vedení mesta? Odzrkadlil sa počet importovaných elít z Čiech a Moravy v štruktúrach politických elít? Vzhľadom k obsahovej komplexnosti, rozsahu témy a súčasnej fáze výskumu, stanovené

¹ Ako sociálnu zložku spoločnosti.

² Na základe prebiehajúceho výskumu je zrejme, že všetci jednotlivci, ktorých definujem v príspevku ako regionálnu politickú elitu, disponovali politickou mocou, predovšetkým v miestnych štruktúrach politických strán.

parciálne ciele sú aplikované na vybranú personálnu vzorku regionálnej politickej elity, konkrétne 32 popredných funkcionárov vo verejno-správnom priestore mesta.

Štúdia je rozčlenená a zároveň ohraničená základnými premisami, ktoré určujú následnú štruktúru práce v konotácii s teoretickými východiskami. Po obsahovej stránke je rozčlenená na dve základné časti: teoreticko-metodologickú a empirickú.

Teoreticko-metodologická časť predostiera vymedzenie termínu „politická moc“ ako kľúčového elementu pri kreovaní regionálnych politických elít. Pracuje s epistemologickým pojmom *región* ako základnej stavebnej jednotky pri definícii hraníc skúmaného objektu. Súčasne kooperuje s terminológiou vo vzťahu k regionálnej politickej elite a jej charakteristikami, ktoré zohľadňujú špecifiká, ako aj základné atribúty zvoleného regiónu.³ Kvalifikuje udalosti vo vzťahu k reorganizácii verejnej správy v rámci 1. ČSR, explicitne zameraných na vymedzené geopolitické územie okresu Rožňava.

Ohraničenie pojmu politická moc je komplexnou problematikou na platforme interdisciplinarity a kľúčovou kategóriou k následnej analýze politických procesov a vzťahov, ktoré nie je možné kvantifikovať. Z tohto dôvodu je nevyhnutné jej pojmové vymedzenie na pôde empirického a teoreticko-metodologického prístupu.⁴

Politická moc je v štruktúrach ľudskej spoločnosti prítomná už od jej vzniku. V počiatočnom štádiu bola účastná skôr v latentnej forme, no s neustále sa rozvíjajúcimi spoločenskými štruktúrami a zároveň ich globalizáciou, zohráva neodmysliteľnú a kľúčovú úlohu na poli fungovania vyspelých spoločenských vzťahov.⁵

Fakt, že otázky dotýkajúce sa explicitne moci boli od 19. storočia čoraz častejšie prítomné na poli vedeckého diskurzu, ovplyvnilo viacero primárnych faktorov ako atomizácia vied o človeku a spoločnosti, hypertrofia zákonodarstva, ako aj hospodárske a procesné zmeny vo vnútri štátu.⁶ Na význame politickej moci pridáva predovšetkým rýchlo rastúci rozvoj medzinárodných vzťahov a ich integrácia v mocenských štruktúrach, ktoré majú vlastné modely, formy a princípy v štátnych zariadeniach. Uvedené faktory boli prítomné v prostredí medzivojnového Československa, už v počiatočnom štádiu, t. j. pri zániku tradičnej monarchie a postupného konštituovania nového štátneho zariadenia – nástupníckeho štátu.

Vidíme, že politická moc je teda východiskovou kategóriou, k pochopeniu postupného nárastu úlohy politiky v etape vývoja vyspelej spoločnosti a zohráva neodmysliteľnú úlohu pri kreovaní regionálnej politickej elity, ktorá bola naviazaná na miestne stranícke štruktúry. Základnou problematikou – ako vyššie uvádzam – je vymedzenie pojmu „politická moc“, aby nedochádzalo k jeho obsahovému kríženiu a synonymickým zámienam s pojmami ako autorita⁷, sila, elita, panstvo⁸ a inými termínmi, ktoré je možné použiť v kontexte politickej

³ Národnostné zloženie regiónu, početné skupiny robotníctva, počet a vplyv importovaných elít z Čiech a Moravy, v neposlednom rade konfesionálna orientácia obyvateľstva.

⁴ Problematický je už samotný termín moc v sémantickom význame, nakoľko pokrýva celú sústavu modalít.

⁵ Do popredia sa otázka politickej moci dostáva až začiatkom 20. storočia, súvisí to predovšetkým s postupným rozširovaním socialistických ideí, v spojitosti najmä s filozofiou K. Marxa a F. Engelsa. Pozri bližšie: WEBER, Max. *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen : Paul Siebeck, 1999, s. 50.

⁶ PLESSNER, Helmuth. *Moc a ľudská povaha, Emancipácia moci*. Bratislava : Copyright, 2015, s. 145-173.

⁷ Problematiku autorít v procese zmien, ku ktorým dochádzalo naprieč jednotlivými historickými epochami, podrobne rozpracovala Hannah Arendtová v práci *Kríze kultury*. ARENTOVÁ, Hannah. *Kríze kultury*. Praha : Mladá fronta, 1994, s. 160.

⁸ Uvedené subjekty v štúdiu považujem za nositeľov politickej moci, súčasne jej vykonávateľov v kontexte regiónu Rožňava.

moci, no nie ako synonymá.⁹ So zreteľom na zložitost', mnohostrannost', diferencovanost', v neposlednom rade komplexnost' politickej moci je typický metodologický pluralizmus.¹⁰

V predloženej štúdií som vychádzala predovšetkým zo štyroch koncepcií teoretického vymedzenia obsahu politickej moci, a to nemeckého sociológa Maxa Webera, ktorý politickú moc definoval ako schopnosť politických subjektov prezentovať svoju vôľu, uplatniť jej primát bez ohľadu na kladený odpor podriadeného subjektu.¹¹

Ide de facto o pretavenie politickej moci do stavu legitímneho panstva – teda vymedzenie politickej moci, ako vzťahu medzi subjektmi koexistujúcimi v ľudskej spoločnosti, kde jeden zo subjektov¹² je vykonávateľom politickej moci a druhý jeho prijímateľom, ktorý súčasne rešpektuje autoritu moci.¹³

Prirodzene vo vzťahu k rôznym historickým epochám definícia termínu „*politická moc*“, prešla mnohými zmenami a obmenami, ktoré priamo súviseli s premenami vo vnútri štruktúry ľudskej spoločnosti. Politická moc je v konečnom dôsledku konštanta, ktorá zastrešuje viaceré premenné ako autorita, vplyv, sila moci a v neposlednom rade legitimita.¹⁴ Rovnako z koncepcie amerického sociológa a predstaviteľa funkcionalistickej školy v sociológii Talcotta Parsonsa, ktorý vo svojej štúdií *On the Concept of Political Power*, definuje moc v rámci politického systému, ako médium, ktoré cirkuluje a umožňuje dosahovať kolektívne ciele autorít¹⁵ so súhlasom jednotlivcov v spoločnosti. Do popredia teda kladie legitimitu moci a zároveň nelegitímnu moc považuje za kontraindikáciu.¹⁶

Podobnou optikou nazerá na problematiku politickej moci, Ludwig von Mises, ktorý ju vykresľuje v súlade s ideológiou ako nástrojom, prostredníctvom, ktorého sa z rádového občana stáva vodca/autorita. Nevníma moc ako fyzickú veličinu, ale chápe ju ako istý mravný a duševný jav. V konečnom dôsledku, ak stráca na sile ideológia dominujúca v štátnom zriadení, politická moc v rukách elít slabne a fungujúci mechanizmus sa rozpadá.¹⁷

S vyváženosťou vo vzťahu k pochopeniu moci a jej alternatívneho poňatiu prišla Hannah Arendtová, ktorá hľadala odpoveď v konceptuálnom koreni problému, a to u pôvodného významu pojmu moc. Moc podľa Hannah Arendtovej odpovedá ľudskej schopnosti konať *to act in concert*.¹⁸

Ak o niekom hovoríme, že disponuje mocou, poukazujeme nato, že bol oprávnený, aby konal v záujme určitého množstva ľudí.¹⁹ V konečnom dôsledku je moc zakotvená hlboko vo vnútri politických štruktúr, ktoré zároveň drží pokope. Navonok je však ovplyvňovaná a ohraničovaná inými mocenskými skupinami.²⁰ V prenesenom význame so zreteľom na

⁹ BOCHIN, Michal – FABIANOVÁ, Diana. *Politická moc teoretická analýza. Štruktúra, mechanizmy a rovnováha jej fungovania*. Prešov : Krupa print, 2008, s. 7-25.

¹⁰ Pozri bližšie: BOCHIN, M. – FABIANOVÁ, D. *Politická moc teoretická analýza...*, s. 7-25. Autori v práci, vychádzajú z tézy, že v otázke teórie politickej moci neexistuje obecné platný a záväzný súbor metód a teórií.

¹¹ WEBER, M. *Wirtschaft und Gesellschaft...*, s. 50.

¹² V predloženej štúdií sú ako subjekty politickej moci definovaní jednotliví členovia regionálnej politickej elity, ktorí boli jej vykonávateľmi na vymedzenom území. Zároveň politická moc ako samostatná konštanta do veľkej miery ovplyvňovala proces kreovania regionálnej politickej elity.

¹³ WEBER, Max. *K metodológii sociálnych vied*. Bratislava : Pravda, 1983, s. 283-397.

¹⁴ Pozri bližšie: WEBER, Max. *Politika ako povolanie*. Bratislava : Spektrum, 1990, s. 11-17.

¹⁵ V predloženej štúdií pretavujem pojem autorita a vodca do termínu regionálna politická elita.

¹⁶ PARSONS, Talcott. *On the Concept of Political Power*. In *Proceedings of the American Philosophical Society*, 1963 číslo 3, s. 232-262.

¹⁷ MISES, Ludwig von. *Lidské jednání, pojednání o ekonomii*. Praha : Liberální institut, 2006, s. 169-170.

¹⁸ Pozri bližšie: ARENDTOVA, Hannah. *O násilí*. Praha : Oikoymenth, 1995, s. 34-38.

¹⁹ HOBLÍK, Jiří. *Pojem moci vzhledem k náboženským pramenům*. In MUSIL, Jan a kol. *Reflexe moci a moc reflexe*. Ústí nad Labem : Copyright, 2020, s. 41-43.

²⁰ KROUPA, Daniel. *Moc: dějinný přehled*. In KROUPA, Daniel a kol. *Současné teorie moci*. Ústí nad Labem : Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně, 2010, s. 26.

kontext predloženej štúdie sú mocenské skupiny regionálne politické elity, pri kreovaní ktorých zohrala politická moc kľúčovú úlohu.

Identicky, ako pri problematike politickej moci, v posledných desaťročiach štúdie pojednávajúce o politických elitách v ľudskej spoločnosti, tvoria jednu komplexnú a rozsiahlu problematiku v rámci spoločenských a sociálnych vied s interdisciplinárnym presahom. Teória elit, niekedy označovaná terminologicky ako elitológia, zastáva dôležitú úlohu na pôde historických a politických vedných disciplín. V rámci jednotlivých vedných odborov vznikajú rôzne definície, teórie a metódy, ktorými je možno skúmať elity, čerpajúce z prác klasických teoretikov elit.²¹ Vzhľadom na široké spektrum elit a ich povahu (politické, kultúrne, náboženské, intelektuálne...), je takmer nemožné dospieť k ich univerzálnej definícii. Je potrebné zvoliť kontextuálny prístup,²² ktorý je založený na skúmaní praktík elit a ich miestnych a regionálnych špecifik vlastných pre danú historickú epochu. Na elementárnej úrovni je možné pod označením *regionálna politická elita* s prihliadnutím na región Rožňava, rozumieť malú skupinu osôb, politickú minoritu, ktorá sa podieľala na aplikovaní politickej moci v rámci regiónu a zároveň ňou do veľkej miery disponovala.

Ak sa pristavíme pri mieste, v ktorom skúmaný subjekt koexistuje – t. j. región, je dôležité nastolenie otázky zaoberajúcej sa definíciou a unifikáciou terminológie. Lingvistický termín región primárne označuje územie, ktoré je spravidla menšie ako štát, nie je však neživým organizmom. Charakterizuje ho predovšetkým existencia spoločenských vzťahov, ktoré prirodzene vyplývajú zo spolužitia jednotlivcov na konkrétnom teritóriu. Región v žiadnom prípade nesmie byť zamieňaný alebo nahrádzaný termínom politicko-správnym. Ten môže kopírovať hranice regiónu, no v kontexte regionálnych dejín ich explicitne nevytvára. Ako teda stanoviť hranice regiónu? Dôležité je sledovať vnútorný vývoj v regióne a zohľadniť historicko-geografické hranice,²³ spoločensko-sociálne väzby, jazykové a kultúrne javy, tradície a zvyky, národnostné, sociologické, behaviorálne a iné špecifiká ako spoločný, resp. segregáčny faktor. Územné ohraničenie regiónu je predovšetkým výsledkom cieleného historického výskumu a množina jednotlivých vyššie uvedených súborov. Pre definíciu územného ohraničenia skúmaného objektu, má historik možnosť zvoliť ako kritérium množinu viacerých jednotlivých súborov,²⁴ alebo pri výskume problematiky vo vnútri regiónu môže historik zvoliť ako kritérium práve územno-správne členenie, ktoré som zároveň zvolila ako základný atribút pri koncipovaní štúdie.

²¹ V. Pareto, G. Mosca a R. Michels, spoločnou premennou v ich teóriách je určitá dávka skepsy voči demokracii, presvedčenie, že elity vládnu nezávisle na historickej epoche, forme vlády a v neposlednom rade forme štátneho zriadenia. Explicitnou príčinnou prečo dochádza k cirkulácii elit je podľa klasických teoretikov ich materiálna a intelektuálna prevaha. V závislosti na tendencii doby, v počiatkoch klasických teórií elit, prevládajú predovšetkým politické elity. V opozícii voči koncepciám funkcionálnych elit sa kritický vymedzujú sociologické teórie W. Millsa a P. Bourdieuho, založené predovšetkým na základnom vzťahu medzi elitami a spoločenskými triedami. Pozri: TUČEK, Milan a kol., *České elity po patnácti letech transformace*, Praha 2006, s. 10-18.

²² O využívaní termínu elita viac pojednávajú LÁNSKY, Ondrej - SOCHOR, Lubomír. *Materiály k teorii elit a její kritice svazek II*. Praha : Copyright, 2018, s. 22-6. V práci prezentujú názor, že termín elita je používaný prevažne v dvoch príbuzných konotáciách. Za prvé označuje špecifickú sociálnu skupinu ľudí, ktorá disponuje nadriadeným intelektuálnym alebo ekonomickým statusom. Rovnako pre označenie jednotlivca s najlepšimi výkonmi v príslušnej oblasti. Elita je teda možné vnímať ako opak masy. Uvedené tvrdenie v mnohých aspektoch korešponduje s teóriou elit Vilfreda Pareta.

²³ K teoretickým otázkam týkajúcich sa konceptu regionálnych dejín pozri: PEKÁR, Martin. Stav a problémy výskumu regionálnych dejín na Slovensku v rokoch 1989 – 2005. In ČELKO, Vojtech a kol. *Česko-slovenská historická ročenka 2006*, Brno : Vydavatelství Masarykovy univerzity v Brně, 2006, s. 89.

²⁴ Spoločensko-sociálne väzby, jazykové a kultúrne javy, tradície a zvyky.

Stav spracovania skúmanej problematiky v regionálnej historiografii

Neodmysliteľnou súčasťou pri výskume regionálnych politických elít vo vybranom regióne je poznanie miestnej historiografie. Výskum politických elít v rámci regiónu Rožňava v období župného zriadenia je pomerne málo spracovanou témou. V kontexte medzivojnovvej Československej republiky ide predovšetkým o publikácie, v ktorých je citeľný pozitivistický prístup a zároveň propagandistický ráz. Historici sa tejto časti územia venujú predovšetkým v súvislosti s maďarskou menšinou²⁵, maďarskou iredentou, t. j. v rámci menšinovej problematiky, ale tiež v kontexte hospodárskych dejín.²⁶ Deficity v historickej spisbe vo vzťahu k vybranému dejinnému obdobiu, sú z môjho pohľadu limitované jedným primárnym aspektom. Ide o problematiku samotného skúmaného obdobia rokov 1923-1928, kedy bolo do praxe zavádzané spomínané zriadenie na území Slovenska v rámci Československa.²⁷

V prácach historikov a politológov je predmetné zriadenie analyzované v prevažnej miere ako župná reforma s dopadom na verejno-správnú reorganizáciu územia ako neživého organizmu. Z môjho pohľadu je zjavná absencia poznatkov v prevažnej miere vo vzťahu k personálnym subjektom politickej moci.²⁸ Paleta prác regionálnej historiografie explicitne analyzujúcej prostredie horného Gemera od konca prvej svetovej vojny do vzniku a následnej existencie nového štátneho útvaru vo všeobecnosti je pomerne pestrá a rozsiahla. Najobsiahlejším dielom, ktoré ma ambíciu zhodnotiť politicko-spoločenské pomery v regióne sú *Dejiny Rožňavy*²⁹ od Ladislava Tajtáka

Významnú úlohu v tom zohral vznik Gemerskej vlastivednej spoločnosti³⁰ na čele s Júliusom Bolfikom. Pod jej patronátom bol od roku 1970 vydávaný časopis *Obzor Gemera*³¹, ktorý je aj v súčasnosti zaujímavým zdrojom prínosných informácií. Knižná produkcia uvedenej spoločnosti je rozsiahla. Primárne historické práce tvoria zhruba tri pätiny celkovej produkcie. V priebehu 20. rokov, vydala dovedna viac ako 90 publikácií. Všeobecné monografie popisného charakteru, v ktorých sú spracované dejiny jednotlivých obcí okresu Rožňava starších dát, vznikali najmä z iniciatívy miestnych obecných úradov.³² Práce o jednotlivých obciach pochádzajú prevažne z pera Jána Galla³³, Gustáva Fráka³⁴ a Jána Šlosára³⁵ a obsahujú stručný faktografický prehľad politických udalostí. Všetky uvedené publikácie do veľkej miery reflektujú historickú epochu, v ktorej vznikali. Predovšetkým v ich absentujú odkazy na zdroje odkiaľ boli predmetné informácie získané, avšak to je problémom, takmer všetkých prác, ktoré vznikajú o jednotlivých obciach.

²⁵ SIMON, Attila. Maďarská (politická) elita v medzivojnovom Československu – náčrt témy. In *Forum Historiae*, 2018, r. 12, č. 1, s. 114-128. [online]. Cit. 4. 9. 2023. Dostupné na internete: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1968/82/19680801.html>.

²⁶ GAUČÍK, Štefan. *Podnik v osídľach štátu, Podnikateľské elity na príklade Rimamuránsko-šalgótarjárskej železiarskej spoločnosti*. Bratislava : Veda, 2020, s. 277.

²⁷ TIŠLIAR, Pavol. *Okresné zriadenie na Slovensku v rokoch 1918-1945*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 158.

²⁸ V kontexte predloženej štúdie, vo vzťahu k politickým elitám regiónu.

²⁹ TAJTÁK, Ladislav. *Dejiny Rožňavy II*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1978, s. 450.

³⁰ Gemerská vlastivedná spoločnosť vznikla roku 1966. Roku 1991 bola premenovaná na *Gemersko-Malohonstskú vlastivednú spoločnosť*.

³¹ Prehľad historiografických prác časopisu *Obzor Gemera* Pozri bližšie: SOKOLOVSKÝ, Leon. *Obzor Gemera I-13*, Historický časopis, 1984, roč. 32, č. 4, s. 627-633.

³² Tento trend pretrváva do súčasnosti, kolektívne monografie vznikajú predovšetkým pri výročiach týkajúcich sa obcí. V prevažnej miere práce sumarizujú všeobecne známe informácie. Absentuje akákoľvek hlbšia analýza a kritickosť.

³³ GALLO, Ján. *Chyžné*. Prešov : Dominanta, 1997, s. 120.

³⁴ FRÁK, Gustav. *Lubeník*. Lubeník : Obecný úrad, 1997, s.184.

³⁵ ŠLOSÁR, Ján. *Plešivská konferencia 1927*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1977, s.74.

Regionálna politická elita v rokoch 1923 – 1928

Bezprostredne po zániku Rakúsko-Uhorska a vzniku novej republiky bola nevyhnutná unifikácia verejnej správy, ktorú malo priniesť zavedenie nového župného zriadenia. Prvotne sa začalo uplatňovať len na území Slovenska a to oficiálne od 1. januára 1923. Kompetencie reorganizovanej verejnej správy na seba prebralo 6 župných úradov a 79 okresných úradov. Sídelnými mestami nových župných úradov sa stali mestá: Košice, Liptovský Mikuláš, Bratislava, Martin, Zvolen a Nitra. Podľa zákona č. 126/1920 Sb. z. a. n. o zriadení župných a okresných úradov v republike Československej³⁶, boli jednotlivé župy označené rímskymi číslicami: XV. – XX.³⁷ V konečnom dôsledku sa pre jednotlivé veľžupy ustálilo tradičnejšie označenie, v prevažnej miere zohral dôležitú úlohu demografický aspekt. Výnimkou boli župy XIX., označená ako Podtatranská a XVII., nazvaná Považskou župou.

Pri kreovaní jednotlivých župných celkov boli zohľadnené hospodársko-správne aspekty a národnostná skladba obyvateľstva, vychádzajúca zo sčítania obyvateľstva roku 1919.³⁸ Z tohto dôvodu bola v Rožňave zriadená expozitúra župného úradu, ktorá zastrešovala okresy Rožňavu, Tornaľu a Revúcu.³⁹

Priamo po vzniku nového štátneho útvaru bol menovaný hlavným župan, vtedajšej Gemersko-malohontskej župy – Aladár Remeník (Remenyik). Jeho funkčné obdobie však trvalo krátko, nakoľko od polovice decembra začalo svoju činnosť explicitne uplatňovať Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska na čele s Vavrom Šrobárom. Medzi prvé kroky vo vzťahu k župe patrilo vymenovanie nového župana, advokáta z Tisovca, Samuela Daxnera. Aladár Remenyik, ako vládny splnomocnenec Maďarskej ľudovej republiky a župan Samuel Daxner odštartovali kroky v súlade s oficiálnou štátnou politikou, t. j. odovzdanie župného aparátu spolu s celou župou pod správu československej vládnej moci. Dôležitú úlohu, ako tretí článok, zohral vládny komisár Vincent Pacelt, ktorý začal uplatňovať reálne kroky na územnosprávnej jednotke župy.⁴⁰

Po administratívno-správnej stránke v tzv. prechodnom období, ktoré trvalo od roku 1918 do zavedenia župného zriadenia do praxe, zostala Rožňava mestom s riadeným magistrátom. Znamená to, že samosprávu mesta tvorili mestské zastupiteľstvo (nazývané aj zastupiteľským zborom), mestská rada a predstavenstvo. Na čele mesta stál volený mešťanosta. Mestské zastupiteľstvo tvorilo 36 členov a 20 náhradníkov. Roku 1919 došlo k určitým zmenám vo vedení mesta na základe zákona zo 7. februára č. 76/1919 Zb. z. a. konkrétne podľa §1, boli zrušené mestské predstavenstvá a ich kompetencie prešli do pôsobnosti mestskej rady. Následne v roku 1920 župan vtedajšej Gemersko-malohontskej župy⁴¹ vymenoval nové mestské zastupiteľstvo. Vychádzal predovšetkým z volieb do snemu a senátu v okresnom meradle, rovnako z volieb v samotnom meste. Mestské zastupiteľstvo bolo personálne zložené z deviatich členov, menovite Ernest Róth, Pavol Handzó, Karol Hubert, Ľudovít Szekeres, Ľudovít Vajner, Dezider Hacsí, Štefan Horencsák, Vojtech Šulán, Štefan

³⁶ Zákon č. 126/1920 Sb. o zriadení župných a okresných úradov v republike Československej. [online]. Cit. 10. 9. 2023. Dostupné na internete: <https://www.aspi.sk/products/lawText/1/1707/0/2/zakon-c-126-1920-sb-o-zrizeni-zupnich-a-okresnich-uradu-v-republike-ceskoslovenske/zakon-c-126-1920-sb-o-zrizeni-zupnich-a-okresnich-uradu-v-republike-ceskoslovenske>.

³⁷ Župa so sídlom v Bratislave XV., Nitre XVI., Martine XVII., Zvolene XVIII., Liptovskom Mikuláši XIX., Košiciach XX.

³⁸ Bližšie k sčítaniu obyvateľstva z roku 1919, pozri: TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav. *Malé dejiny veľkých akcií: Sčítanie ľudu z roku 1919*, in: *Studia historica Nitriensia*, Nitra 2021, s. 113-130.

³⁹ Bližšie k župnému zriadeniu pozri: TIŠLIAR, P. *Okresné zriadenie na Slovensku...*, s. 23-51.

⁴⁰ Vládnym komisárom bol menovaný 18. novembra 1919.

⁴¹ Ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska Dr. Vavrom Šrobárom bol roku 1918 vymenovaný za župana Aladár Remenyik, ako vládny splnomocnenec Maďarskej ľudovej republiky.

Horváth.⁴² Politickou minulosťou, ktorou členovia mestského zastupiteľstva disponovali bola kreovaná v Československej sociálnodemokratickej strane. V rámci miestnej organizácie strany zastávali popredné funkcie. V rokoch 1921 a 1922 personálne zloženie mestského zastupiteľstva zostalo nezmenené. Mestské predstavenstvo tvorilo v rokoch 1918 – 1922 šesť členov, a to dr. Jozef Pósch, ktorý bol zároveň mešťanostom od roku 1908 – 1923, Alexander Szoboszlay (hlavný notár), Koloman Halgaš (mestský radca), Juraj Badinyi⁴³ (policajný kapitán), dr. Ladislav Kathona (mestský advokát) a Štefan Kún (lesný majster).

K istým zmenám došlo roku 1920, kedy podľa zákona č. 210/1920 Sb. z. a. n.⁴⁴ bolo mesto Rožňava, prehlásene za veľkú obec. Po správnej reorganizácii mesta sa dostala na program dňa otázka vedenia mesta. Nevyhnutnosťou bolo zvolenie nového starostu, ktorý mal nahradiť ešte stále úradujúceho mešťanostu dr. Jozefa Póschu.

K prvému významnému konfliktu, došlo vo vzťahu k voľbe starostu 30. novembra 1922. Voľby sa zúčastnili členovia politických strán, ktoré mali v meste najpočetnejšiu voličskú a členskú základňu – Československej národnosocialistickej strany, Slovenskej národnej roľníckej strany a Spojenej židovskej strany. Za starostu bol zvolený vtedy aktívny člen komunistickej strany Ernest Róth⁴⁵ – povoláním obchodník, ktorý získal nadpolovičnú väčšinu hlasov, konkrétne 15 z 20-tich. Prvým námestníkom starostu bol zvolený príslušník Maďarskej kresťansko-socialistickej strany Ondrej Jároši (Járossy) a druhým námestníkom sa stal Oldřich Horel. Členmi deväť člennej užšej komisie boli zvolení za KSČ Vojtech Šulán, Ľudovít Vajner, Štefan Horváth, Edmund Šulán a Štefan Horencsák, za Maďarsku kresťansko-socialistickú stranu dr. Ján Markó, Ladislav Réz, Československú národnosocialistickú stranu zastupoval Ing. Jozef Kuchynka a Spojenú židovskú stranu dr. Dávid Freiburger.

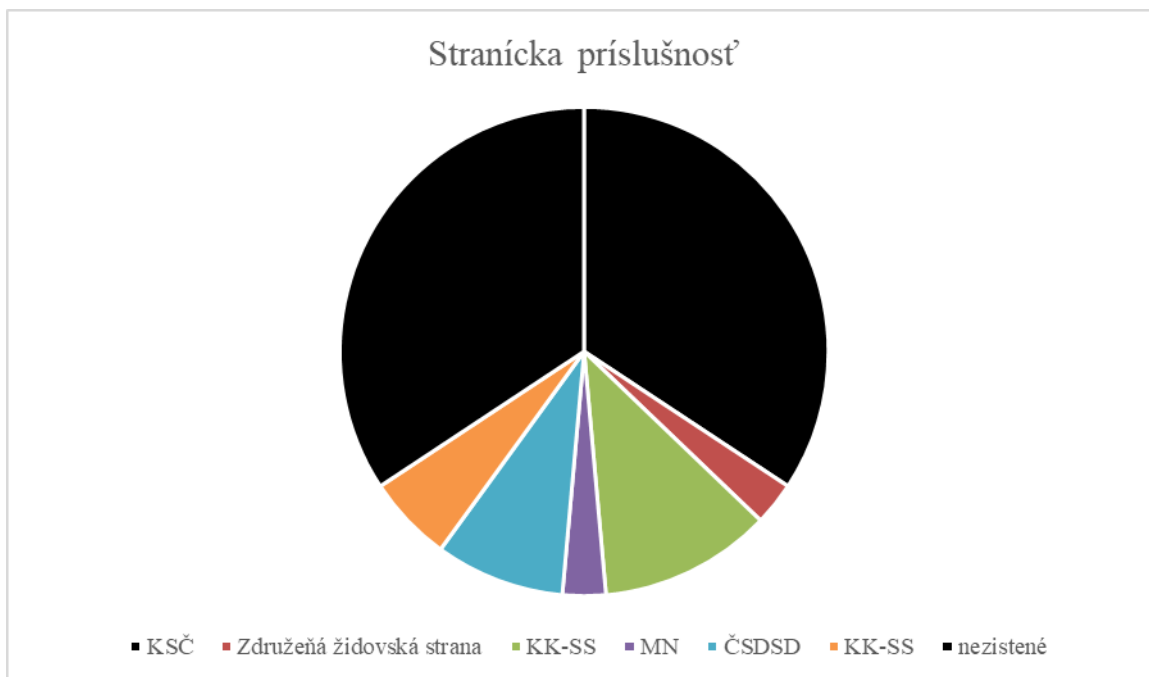
Vrátim sa vyššie ku konfliktu rešpektíve k nedorozumeniam, ktoré nastali medzi členmi regionálnej politickej elity. Novozvolený starosta sa však nemohol hneď ujať funkcie a úradu, pretože bolo vznesená sťažnosť voči platnosti voľby. Sťažovatelia sa odvolávali na neplatnosť voľby, pretože podľa nich bolo neplatné členstvo troch členov československej národnosocialistickej strany v mestskom zastupiteľstve. De facto vzniklo dvojvládie. Úradujúci starosta dr. Jozef Pósch naďalej zotrval vo funkcii a Ernest Róth, ako novozvolený starosta. Župný úrad nakoniec sťažnosť zamietol rozhodnutím z 8. marca 1923 súčasne vyzval úradujúceho starostu, ktorý odovzdal funkciu Ernestovi Róthovi dňa 28. apríla 1923. Ten zotrval vo funkcii starostu celé štvorročné funkčné obdobie, roku 1927 bol za nového starostu zvolený dr. Ladislav Knóth člen Maďarskej národnej strany.

⁴² Štátny archív v Košiciach, pracovisko archív Rožňava (ŠAKE, RV), fond (f.) Okresný úrad Rožňava 1923-1938, bližšie označenie: Administratívne spisy 1924, kniha č. 1, názov dokumentu: Zápisnica mestskej rady napísaná dňa 12. januára 1924 v Rožňave.

⁴³ Narodený 24. apríla 1882, domovská príslušnosť v Lúčenci, hlásiaci sa k maďarskej národnosti, post policajného kapitána zastáva v meste Rožňava od roku 1917. ŠAKE, R, f. Okresný úrad Rožňava 1923 – 1938, bližšie označenie: Prezidiálne spisy 1923, škt. 20, názov dokumentu: Výkaz k nariadenie okresného úradu pod č. 6052/924.

⁴⁴ Zákon zo dňa 22. marca 1920 č. 210/1920 ZB. z. s. n. v znení: Vláda je oprávnená, ak to vyžaduje verejný záujem, bez ohľadu na platné právne predpisy nariadením: 1. zlúčiť 2 alebo viac žúp alebo ich častí na vnútornú správu (politické) do jediného správneho obvodu s jediným župným úradom a prípadne ponechať v existujúcich župných sídlach expozitúru; 2. upraviť obvody slúžnovských okresov a ich sídla; 3. mestá s regulovaným magistrátom vyhlásiť za veľké obce; 4. mestá s municipálnym právom prehlásiť za mestá s regulovaným magistrátom, prípadne za veľké obce.

⁴⁵ V spise spomínaný v súvislosti s miestnou organizáciou Komunistickej strany ako vedúci funkcionár maďarského krídla komunistickej strany v Rožňave. Vydáva závodný časopis, jeho činnosť je nebezpečná tým, že ide o inteligenta a vystupuje na oko lojálne štátu. ŠAKE, R, f. Okresný úrad Rožňava 1923 – 1938, bližšie označenie: Prezidiálne spisy 1929, škt. 14, názov dokumentu: Zoznam podozrelých a štátu nebezpečných osôb, polic. Obvod Rožňava.

Graf č. 1 Stranícka príslušnosť

Záver

Predostierané závery a konštatovania, sú do istej miery limitované fázou bádania, v ktorej sa nachádzam.

S prihliadnutím na vyššie uvedené informácie v tab. č. 1, ktoré budú dopĺňané priebežne v súlade s ďalším archívnym výskumom, možno konštatovať, že personálne zloženie regionálnej politickej elity v rokoch 1923 – 1928 v regióne Rožňava neodzrkadľovalo počty importovaných elít z Čiech a Moravy, tento fenomén 1. ČSR, začína byť badateľný v archíváliách až od roku 1929.

Prevažná časť popredných funkcionárov vo vedení mesta, študovala v období dualizmu, čo sa do veľkej miery prejavilo v ich politickej orientácii. Súčasne disponovali politickou praxou už pred konštituovaním medzivojnového Československa, a teda vďaka členstvám v politických organizáciách boli známi v miestnych vládnych kruhoch, určovali smerovanie regiónu a ovplyvňovali politicko-spoločenskú situáciu. Ako som predpokladala drvivá väčšina jednotlivcov klasifikovaných ako elita, prehlbovala svoj status v štruktúrach miestnych politických strán.

Z môjho predošlého výskumu a analýzy je zrejme, že zavedením župného zriadenia do praxe, nedošlo k úplnej výmene elít a komplexnej rekonštrukcii vo vedení mesta, ale je možné sledovať kontinuitu vo vzťahu k predchádzajúcemu obdobiu, napriek tomu, že sa zmenila ich politicko-stranícka orientácia. Paradoxom je sociálny status a prostredie, z ktorého jednotlivci vychádzali. Nadpolovičná väčšina subjektov pochádzala z nižších sociálnych vrstiev a nedisponovala nadštandardným vzdelaním.⁴⁶

Otázkou zostáva, bola politická moc aspektom, ktorý im umožnil stať sa politickou elitou, alebo naopak začali politickou mocou disponovať až ako príslušníci elity? Každopádne úlohu politickej moci, v kreovaní politických elít, nie je možné poprieť a vyvrátiť.

⁴⁶ Pozri Tab. č. 1 Faktografický prehľad informácií o vybraných predstaviteľov regionálnej politickej elity.

	Meno	Dátum narodenia ⁴⁷	Člen okresného výboru 1923-1928	Člen predstavenstva 1918-1923	Člen mestskej rady 1923-1928	Člen mestského zastupiteľstva 1919-1928 ⁴⁸	Stranická príslušnosť	Povolanie
1.	Badinyi Juraj	24. 06. 1882		+			KSČ	policajný kapitán
2.	Balogh Julius		+				KSČ	učiteľ v Dobšinej ⁴⁹
3.	Freiberger Dávid				+		Združená židovská strana	
4.	Gašpár Štefan		+					roľník
5.	Hacsi Dezider					+	KSČ	
6.	Halgaš Koloman			+	+			mestský radca do roku 1924 ⁵⁰
7.	Handzó Pavol					+	KSČ	
8.	Horel Oldřich							
9.	Horencsák Štefan					+	KSČ	
10.	Horváth Štefan					+	KSČ	
11.	Hubert Karol					+	KSČ	robotník
12.	Járossy Ondrej ⁵¹	01. 09. 1859				+	KK-SS	učiteľ
13.	Kathona Ladislav	09. 08. 1864		+	+		KK-SS	Mestský fiškál Rožňava ⁵²
14.	Kellner Móric		+				KK-SS	statkár
15.	Knóth Ladislav	04. 02. 1875					MN	
16.	Krausz Evžen		1925 - 1928				ČSDSD ⁵³	

⁴⁷ Dátumy narodenia vybranej vzorky, bolo možné dohľadať v spise: ŠAKE, RV, f. MSNV 1923 – 1938, bližšie označenie: Administratívne spisy 1923, škt. 1, názov dokumentu: Zoznam zamestnancov.

⁴⁸ Uvedené roky 1919–1928, ohraničujú skúmané obdobie, nie dĺžku funkčného obdobia člena mestského zastupiteľstva.

⁴⁹ ŠAKE, RV, f. Okresný úrad Rožňava 1923 – 1938, bližšie označenie: Prezidiálne spisy 1923, škt. 2, č. spisu 10692, názov dokumentu: Voľby do župných zastupiteľstiev, zisťovanie voliteľnosti zvolených kandidátov.

⁵⁰ ŠAKE, RV, f. Okresný úrad Rožňava 1923 – 1938, bližšie označenie: Prezidiálne spisy 1924, škt. 3, č. spisu 84488, názov dokumentu: Koloman Halgas bývalý mestský radca v Rožňave neprevzatie do štátnej služby.

⁵¹ Narodený v Rejdovej, bol otcom maďarskej spisovateľky Alzbety Szkalošovej vystupujúcej pod pseudonymom Madame Sans Gêne. ŠAKE, RV, f. Okresný úrad Rožňava 1923 – 1938, bližšie označenie: Prezidiálne spisy 1929, škt. 14, názov dokumentu Zoznam podozrelých a štátu nebezpečných osôb, polic. Obvod Rožňava.

⁵² ŠAKE, RV, f. Okresný úrad Rožňava 1923 – 1938, bližšie označenie: Prezidiálne spisy 1924, škt. 3, č. spisu 8421, názov dokumentu: Dr. Kathona Ladislav mestský fiškál Rožňava neprevzatie do štátnej služby.

⁵³ ŠAKE, RV, f. Okresný úrad Rožňava 1923 – 1938, bližšie označenie: Prezidiálne spisy 1927, škt. 12, názov dokumentu: Pozvanie na schôdzu okresného výboru dňa 30. apríla 1928

17.	Krausz Ján		+					gazda
18.	Kuchynka Jozef						ČSDSD	
19.	Kún Štefan	02. 08. 1864		+	+			lesný majster
20.	Kuzmány Eugen		+					ev. farár Slavošovce ⁵⁴
21.	Langhoffer Ladislav ⁵⁵	30.11. 1982 ⁵⁶	+					advokát
22.	Lukáč Juraj		+					roľník
23.	Markó Ján						KK-SS	notár
24.	Pósch Jozef	02. 08. 1875		+	+			právník
25.	Réz Ladislav		+				KK-SS	ref. farár ⁵⁷
26.	Róth Ernest	02. 08. 1875				+	KSČ	obchodník
27.	Szekeres Karol	17. 11. 1897 ⁵⁸	-		+		KSČ	topič
28.	Szekeres Ľudovít					+		
29.	Szoboszlay Alexander	29. 03. 1880		+	+			hlavný notár
30.	Šulán Edmund	13. 11. 1880 ⁵⁹					KSČ, od roku 1928 ČSDSD	stolár
31.	Šulán Vojtech	08. 04. 1884 ⁶⁰				+	KSČ	stolár
32.	Vajner Karol						KSČ	lekár v Rožňave ⁶¹
33.	Vajner Ľudovít					+	KSČ	zámočník

Tab. č. 1 Faktografický prehľad informácií o vybraných predstaviteľov regionálnej politickej elity.

⁵⁴ ŠAKE, RV, f. Okresný úrad Rožňava 1923 – 1938, bližšie označenie: Prezidiálne spisy 1923, škt. 2, č. spisu 10692, názov dokumentu: Voľby do župných zastupiteľstiev, zisťovanie voliteľnosti zvolených kandidátov.

⁵⁵ Bol mešťanostom v meste Dobšiná v rokoch 1910 – 1919. ŠAKE, RV, f. Okresný úrad Rožňava 1923 – 1938, bližšie označenie: Prezidiálne spisy 1923, škt. 2, názov dokumentu: Služobné pôžitky zamestnancov. V súvislosti z jeho osobou v spise označený ako Veľkomaďar a iredentista, činný v Maďarskej národnej strane. Podporuje finančne každé maďarské a protištátne hnutie. Podozrelý z toho, že je v jeho byte sa konajú schôdze iredentistov. ŠAKE, RV, f. Okresný úrad Rožňava 1923 – 1938, bližšie označenie: Prezidiálne spisy 1923, škt. 2, názov dokumentu: Žiadosť Langhoffera Ladislava o reaktivovanie, prevzatie do štátnej služby.

⁵⁶ ŠAKE, RV, f. Okresný úrad Rožňava 1923 – 1938, bližšie označenie: Prezidiálne spisy 1929, škt. 14, názov dokumentu: Zoznam podozrelých a štátu nebezpečných osôb, polic. Obvod Rožňava.

⁵⁷ ŠAKE, RV, f. Okresný úrad Rožňava 1923 – 1938, bližšie označenie: Prezidiálne spisy 1925, škt. 6, č. spisu 823, názov dokumentu: Spoločnosť národov, jazykové menšiny.

⁵⁸ ŠAKE, RV, f. Okresný úrad Rožňava 1923 – 1938, bližšie označenie: Prezidiálne spisy 1924, škt. 3, názov dokumentu: Voľby do župných zastupiteľstiev, zisťovanie voliteľnosti zvolených kandidátov.

⁵⁹ ŠAKE, RV, f. Okresný úrad Rožňava 1923 – 1938, bližšie označenie: Prezidiálne spisy 1924, škt. 3, názov dokumentu: Činnosť komunistickej strany zo dňa 26. marca 1924.

⁶⁰ ŠAKE, RV, f. Okresný úrad Rožňava 1923 – 1938, bližšie označenie: Prezidiálne spisy 1924, škt. 3, názov dokumentu: Činnosť komunistickej strany zo dňa 26. marca 1924.

⁶¹ ŠAKE, RV, f. Okresný úrad Rožňava 1923-1938, bližšie označenie: Administratívne spisy 1923, škt. 50, č. spisu 5803, názov dokumentu: Okresná zdravotnícka rada v Rožňave.

ZOZNAM PRAMEŇOV:

Štátny archív v Košiciach, fondy:

- f. Okresný úrad Rožňava 1923 – 1938
- f. MSNV v Rožňave
- f. Mestský úrad Rožňava 1923 – 1938

POUŽITÁ LITERATÚRA:

- ARENDOVÁ, Hannah. *Kríze kultury*. Praha : Mladá fronta, 1994. 160 s. ISBN 80-204-0424-4.
- BOCHIN, Michal – FABIANOVÁ, Diana. *Politická moc teoretická analýza. Štruktúra, mechanizmy a rovnováha jej fungovania*. Prešov : Krupa print, 2008. 407 s. ISBN 978-80-89123-08-7.
- GAUČÍK, Štefan. *Podnik v osídlach štátu, Podnikateľské elity na príklade Rimamuránsko-šalgótarjárskej železiarskej spoločnosti*. Bratislava : Veda, 2020. 278 s. ISBN 978-80-224-1869-0.
- KONVIČKA, Libor. *Názory a postoje predstaviteľů spoločenských elit v České republice a Slovenské republice*. Praha : Středisko empirických výzkumů, 1997. 127 s.
- KROUPA, Daniel. Moc: dějinný přehled. In KROUPA, Daniel a kol. *Současné teorie moci*. Ústí nad Labem : Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně, 2010. s. 10-131. ISBN 978-80-7414-015-0.
- KROUTSKÁ, Ivana – SVÁTEK, František. *Politické elity v Československu 1918 – 1948*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994. 259 s.
- LÁNSKY, Ondrej - SOCHOR, Ľubomír. *Materiály k teorii elit a k její kritice svazek II*. Praha : Copyright, 2018. 391 s. ISBN 978-80-7007-552-4.
- Leon SOKOLOVSKÝ, *Historické vedy v činnosti GVS do roku 1985*, Obzor Gemera 1985, roč. XVI, č. 3, s. 142-146.
- Leon SOKOLOVSKÝ, *Obzor Gemera 1–13*, Historický časopis, 1984, roč. 32, č. 4, s. 627-633.
- MILLS WRIGHT, Charles. *Mocenská elita*. Praha : Orbis, 1966. 500 s.
- MISES, Ludwig von. *Lidské jednání: pojednání o ekonomii*. Praha : Liberální institut, 2006. 959 s. ISBN 80-86389-45-6.
- MUSIL, Jan. Úvodní studie. In MUSIL, Jan. *Rexlexe moci a moc reflexe*. Ústí nad Labem : Pavel Mervant, 2020. s. 9-27. ISBN 978-80-7465-428-2.
- PARSONS, Talcott. *On the Concept of Political Power*. In Proceedings of the American Philosophical Society, 1963 číslo 3, s. 232-262.
- PEKÁR, Martin. Stav a problémy výskumu regionálnych dejín na Slovensku v rokoch 1989 – 2005. In ČELKO, Vojtech a kol. *Česko-slovenská historická ročenka 2006*, Brno : Vydavatelství Masarykovy univerzity v Brně, 2006. s. 89-7.
- PLESSNER, Helmuth. *Moc a ľudská povaha, Emancipácia moci*. Bratislava : Copyright, 2015. 180 s. ISBN 978-80-971743-3-0.
- SVÁTEK, František. Politické elity v historiografii a politologii: náčrt problematiky ideologie – slova – pojmu elity. In KROUTSKÁ, Ivana – SVÁTEK, František. *Politické elity v Československu 1918 – 1948*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994. s. 13-33. ISBN 80-85270-35-8.
- TAJTÁK, Ladislav. *Dejiny Rožňavy II*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1978. 450 s.
- TIŠLIAR, Pavol. *Okresné zriadenie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013. 158 s. ISBN 978-83-7490-633-3.

- TUČEK, Milan a kol. České ekonomické a politické elity po 15 letech postsocialistické transformace. In TUČEK, Milan a kol. *České politické elity po 15 letech transformace*. Praha : Sociologický ústav AV ČR, 2006. s. 39-69. ISBN 80-7330-084-2.
- WEBER, Max. *K metodológii sociálnych vied*. Bratislava : Pravda, 1983. 403 s. ISBN 978-80-7298-389-6.
- WEBER, Max. *Politika ako povolanie*. Bratislava : Spektrum, 1990. 77 s. ISBN 80-218-0005-0.
- WEBER, Max. *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen : Paul Siebeck, 1999. 999 s.

„KOMU PATŘÍ MANDÁT?“ MOC STRANY JAKO IDEOLOGICKÝ PROBLÉM ČESKOSLOVENSKÉ NÁRODNÍ DEMOKRACIE

Mgr. Dominik Šípoš

Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové

Abstrakt: Příspěvek analyzuje moc politické strany vůči zákonodárci zvolenému na její kandidátní listině v kontextu prvorepublikového parlamentního systému a na příkladu Československé národní demokracie. Problematika je zkoumána ve dvou rovinách: první je zacílena na stanovisko národní demokracie v diskuzích o vlastnictví mandátu a pomocí komparační metody zkoumá její následnou shodu, či rozpor s vlastní ideologií a programem strany, druhá zkoumá dopady postoje strany v podobě odštěpení moravského křídla strany a vzniku Národní strany práce. Cílem studie je ukázat, na jaké straně v případě debat o imperativním a reprezentativním pojetí poslaneckého či senátorského mandátu národní demokracie stála, popsat důsledky z toho plynoucí pro vývoj strany a zároveň představit vnitrostranickou perspektivu stranického rozkolu v roce 1925.

Klíčová slova: ČsND, NsP, volební systém ČSR, volební soud, imperativní mandát.

Abstract: The paper analyses the power of a political party towards a legislator elected on its list of candidates in the context of the First Republic parliamentary system and on the example of the Czechoslovak National Democracy. The issue is examined on two levels: the first is focused on the position of the national democracy in discussions on the ownership of the mandate and uses a comparative method to examine its subsequent agreement or contradiction with the party's own ideology and program, the second examines the impacts of the party's position in the form of the secession of the Moravian wing of the party and the creation of the National Labour Party. The study aims to show on which side the national democracy stood in the case of debates on the imperative and representative concept of the parliamentary or senatorial mandate, to describe the consequences resulting from this for the development of the party, and at the same time to present the intra-party perspective of the party split in 1925.

Keywords: ČsND, NsP, electoral system of the Czechoslovak Republic, electoral court, imperative mandate.

První Československá republika získala od odborné i laické veřejnosti mnohá označení. Signifikace jejího politického systému jako „státu stran“ je východiskem předkládané studie. Hlavním předmětem zájmu je Československá národní demokracie (dále ČsND) a její pozice v diskuzích o roli a moci politických stran. V čele s předsedou Karlem Kramářem se po celou dobu své existence stavěla do role všennárodní strany, jejímž cílem bylo koncentrovat všechny složky československého národa.¹

Jak ukázal další vývoj, zůstala u pouhé snahy o dosažení všennárodní jednoty. Centrem se mu stala jeho voličská bašta v Praze a v dalších velkých českých městech. V moravskoslezské a ve slovenské části republiky volební výsledky potvrzovaly malý zájem o národně demokratický program. Strana získala členskou základnu v Čechách, na Moravě i ve Slezsku, chybělo jí však spojení se slovenskou politikou. Spolupráci s ČsND byla od začátku nakloněna Slovenská národná strana, jejíž zástupci (Matúš Dula a Milan Ivanka) se účastnili prvního národně demokratického sjezdu. Hloubku kontaktu mezi oběma uskupeními

¹ Již samotný vznik strany dané myšlenky odpovídal, ČsND vznikla v roce 1918 pod původním názvem Česká státoprávní demokracie právě sloučením čtyř subjektů: mladočeské (Národní strana svobodomyslná), realistické (Česká strana pokroková), státoprávně pokrokové (Státoprávní pokroková strana) a lidově-pokrokové strany (Lidová strana pokroková na Moravě).

determinoval postoj národních demokratů ke klíčové otázce slovenské politiky – autonomii. Kramářova strana svá stanoviska formulovala s ohledem na politickou realitu. Když bylo před volbami potřeba získat spojence, byla v otázce slovenské samosprávy otevřenější. Po volbách v roce 1929, do nichž šly strany společně, se právě v otázce vztahu slovenské a české (a moravskoslezské) části republiky definitivně rozešly.²

Nedosažení ideálu všenárodní strany nebránilo národní demokracii, aby se ostře vymezovala proti stavovským stranám, zejména proti sociální demokracii. Polemika nebyla pouze ideologická, ale týkala se rovněž postavení politických stran a jejich vlivu na systém. ČsND především před volbami využívala rétoriku označující strany za intrikány soupeřící o moc a nedbající o zájmy národa. Taková politická strategie je dobře patrná u problematiky vázanosti kandidátních listin, avšak ne vždy se jí dopřávalo prostoru, neboť v otázce moci politických stran vůči zákonodárcům se národní demokracie prezentovala odlišně.

Následující studie si klade za cíl ukázat, na jaké straně sporu v případě diskuzí o reprezentativním a imperativním mandátu ČsND stála a popsat důsledky pro vnitrostranické dění z toho plynoucí. V návaznosti na to je mým záměrem nastínit jinou perspektivu na stranický rozkol v roce 1925.

Národní demokracie se stala předmětem zájmu hned několika badatelů. Poměry ve straně popisuje například publikace Jana Mařici³, politickému a ideologickému vývoji z hlediska nacionalismu pak práce Jany Čechurové⁴ či Josefa Tomeše⁵. Již v roce 1925 se od strany odtrhlo moravského křídlo a vytvořilo Národní stranu práce, které se tento příspěvek také dotkne. Oproti její mateřské straně jí však nebylo dopřáno takového zájmu historiků, nejkomplexnější pohled na ni předložil ve své dizertační práci Petr Anev.⁶ Kromě literatury zaměřené na politické dějiny jsem pracoval i s publikacemi k vývoji legislativy, zejména k volebnímu systému. Kontrolu nad celým procesem měl vykonávat volební soud stanovený zákonem č. 125/1920 Sb., o volebním soudu, kterému se věnuje část práce Pavla Matese *Vývoj volebního práva v buržoazním Československu*⁷, k níž je však s ohledem na dobu vzniku potřebné přistupovat kriticky a neideologicky. Souhrnné představení systému nalezneme v publikaci Evy Broklové⁸ a taktéž ve studii Josefa Harny⁹ nabízející pohled především perspektivou postavení politických stran. Práce Michala Zadiny¹⁰ či Jakuba Rákosníka¹¹ zabývající se reformními návrhy, především pak těmi z pera Františka Weyra, jsou cenné svým pohledem na diskurz kritiků volebních principů spojených s ČsND. Oběma

² O vztahu obou uskupení detailněji pojednala Jaroslava Rogul'ová v *Slovenská národní strana 1918–1938*, Bratislava: Kaligram 2013, s. 216–236.

³ MAŘICA, Jan. *Od Československé národní demokracie k Národnímu sjednocení*. Brno : Masarykova univerzita, 2018, s. 267.

⁴ ČECHUROVÁ, Jana. *Česká politická pravice*. Praha : Lidové noviny, 1999, s. 124.

⁵ TOMEŠ, Josef. Nacionalismus a demokracie: Úskalí české nacionální strany v meziválečném Československu. In BROKLOVÁ, Eva a kol. *Agrárníci, národní demokraté a lidovci ve druhém poločase první Československé republiky*. Praha : Akademie věd České republiky, 2008, s. 130–203.

⁶ ANEV, Petr. *Politické působení hradních intelektuálů spjatých s Lidovými novinami a Přítomností Národní strana práce (1925–1930), její kořeny a dědictví*. Dizertační práce, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2022, 176 s.

⁷ MATES, Pavel. *Vývoj volebního práva v buržoazním Československu*. Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 1981, s. 230.

⁸ BROKLOVÁ, Eva. *Československá demokracie: politický systém ČSR 1918–1938*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1992, s. 168.

⁹ HARNA, Josef. Právní postavení politických stran v první Československé republice. In *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918–1938) a jejich místo ve střední Evropě*. Svazek 1, Praha: Karolinum, 2010, s. 44–482.

¹⁰ ZADINA, Michal. Návrhy volebních reforem v období první ČSR 1918–1938 v právním pojetí Otakara Krouského, Josefa Klimenta a Františka Weyra In: *Moderní dějiny*, 2012, roč. 20, č. 1, s. 131–153.

¹¹ RÁKOSNÍK, Jakub. Demokracie bez tajných voleb. In MACÁT, Zbyněk a kol. *Nezapomenuté historie*. Brno : Doplněk, 2007, s. 133–143.

autorům se podařilo využít odborných článků právníků jako pramenů historického poznání a jejich přístup je mi inspirací.

Konceptuálně je nutno ukotvit hned několik pojmů. Politiku vymezují v návaznosti na Maxe Webera: „*jako snahu o účast na moci, nebo o vliv na rozdělení moci.*“¹² I v tomto případě mluvíme o moci jako schopnosti činitele prosadit svou vůli přes odpor jiných, ale zároveň ji spojujeme se státem jako vrcholnou organizací lidské společnosti. Politické strany jsou tedy skupiny podobně smýšlejících osob usilujících o vliv na řízení státu. Přístup k povaze ČsND determinuje typologie vycházející z knihy *Politické strany*¹³ od Maurice Duvergera. S pomocí jednotlivých kritérií ji lze definovat jako stranu masovou a přímou obsahující odlišné názorové proudy.¹⁴ Přestože se národní demokracie snažila popírat kádrovou povahu, vnitrostranický vývoj prokázal, že k oligarchizaci vnitřního okruhu došlo a faktická moc se hromadila v rukou několika mála jednotlivců. S tím souvisí další pojem německého sociologa plebiscitní demokracie.¹⁵ Tak Weber popisuje fázi vývoje strany, kdy charismatický vůdce¹⁶ v čele své „družiny“ získá dostatečné prostředky k ovládnutí organizace a podporu štábního aparátu, čímž drží faktickou moc a omezuje demokratickou správu. Moc je vzhledem k charakteru strany rozdělována prostřednictvím volebních sjezdů, jejichž účastníci sami usilují o uspokojení svých materiálních či ideologických potřeb, a proto jsou ochotni vyhledat a následovat vůdce schopného naplnit jejich očekávání. Ve skutečnosti mají moc v rukou ti, kteří jsou trvalou součástí celého procesu. Daný aparát pak dokáže držet v šachu zvolené zákonodárce, neboť ti se zodpovídají právě vůdci a jeho družině.¹⁷ Triáda poměrný systém – vázanost kandidátních listin – imperativní mandát, pomocí které uchopím jednotlivé prvky volebního systému ČSR, přímo vytváří vhodné podmínky, neboť: „*Oligarchie vítězí v systému s poměrným zastoupením, s uzavřenými (vázanými) kandidátními listinami, na nichž jsou kandidáti zapsáni v přísném pořadí, které předurčuje zvolení, neboť poslanci jsou vybráni „vnitřním okruhem“.*“¹⁸ Masový charakter strany, příhodné okolnosti, podoba volebního zákona, nástup plebiscitní demokracie a decentralizovaná ideová základna určovaly vnitrostranický vývoj ČsND a ve spojení s rozparem mezi programem a praktickou politikou jsou jedním z méně viditelných, ale přesto podstatných důvodů rozdělení strany v roce 1925.

V první části práce se věnuji vzniku volebního soudu a diskuzím o povaze zákonodárného mandátu a prostřednictvím triády vyjadřující volební systém konkretizují pozice, které zastávala národní demokracie. Následující pasáž se již zaměřuje na stranický rozkol a vznik Národní strany práce jako důsledek odlišných pohledů na moc politických stran.

Závěrem úvodní části textu je třeba objasnit častěji užívané pojmy. V první řadě jde o tzv. imperativní či reprezentativní mandát. Imperativní mandát znamená nutnost přijímat vůli voliče či strany, na jejíž kandidátní listině je osoba zvolena, a povinnost udržovat zodpovědnost a loajalitu. Opakem je mandát reprezentativní, který zvolenému zástupci dává všechnu moc a zodpovědnost do vlastních rukou, a pověřuje ho jednáním dle nejlepšího

¹² WEBER Max. *Politika jako povolání*. Praha : Orbis, 1929, s. 22.

¹³ DUVERGER Maurice. *Politické strany*. Praha : Karolinum, 2016, s. 492.

¹⁴ To bylo dáno již okolnostmi vzniku strany, kdy došlo ke sloučení subjektů v některých tématech se značně odlišnými stanovisky.

¹⁵ WEBER Max. *Politika jako povolání*. Praha : Orbis, 1929, s. 53-54.

¹⁶ Weber rozlišuje tři ideálně typické legitimacy moci: tradiční, charismatické a z legality plynoucí panství. WEBER Max. *Politika jako povolání*. Praha : Orbis, 1929, s. 23-24.

¹⁷ Weber užívá pojmu družina, Duverger naopak vnitřní okruh. Termíny však označují stejnou společenskou skupinu. Nadále budu ze stylistických důvodů využívat oba dva.

¹⁸ DUVERGER, Maurice. *Politické strany*. Praha : Karolinum, 2016, s. 180.

svědomí.¹⁹ Badatel píšící o politických stranách se logicky setkává s termíny politický program a ideologie. Jejich nereflexivně využívání a zaměňování by nepřispělo k přehlednosti, proto pracuji s již mnou použitými definicemi. Politickým programem rozumím „...soustavu ideálů, jež politická organizace předkládá svým voličům jako cíle, pro jejichž dosažení usiluje o nabytí moci ve státě. Těmito ideály jsou požadavky, jejichž dosažením by podle míněné určité skupiny zlepšen stav společenských věcí.“²⁰, zatímco pojem ideologie označuje myšlenkové zázemí jedince či subjektu s ohledem na které činí praktické kroky a upravuje dle něj své chování.²¹

Použitou pramennou základnu lze rozdělit do tří skupin: materiály k činnosti zástupců stran v parlamentu dostupné v Archivu Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR a Společné česko-slovenské digitální parlamentní knihovně tvoří první část, ve druhém případě jsou to novinové články uveřejněné ve stranických tiskovinách, například v *Národních listech*, *Národní práci*, *Lidových novinách*²², *Národní myšlenky* aj. V neposlední řadě jsem pracoval s dokumenty uloženými v archivních institucích, které zprostředkovávají vzhled do organizace strany v podobě stanov a organizačních ráďů.

Moc politických stran a volební systém perspektivou ČsND

Strukturu prvorepublikových voleb lze vyjádřit triádou: poměrný systém – vázané listiny – imperativní mandát. Všechny tři prvky na sobě byly závislé a navzájem se ovlivňovaly. Volební proces s většími okrsky a více než jedním kandidátem vytváří ideální podmínky pro politické strany rozhodující o složení kandidátních listin. Důsledkem jejich vázanosti je upevnění vlivu ústředního výkonného výboru a vznik tlaku na zvolené zákonodárce, po nichž je žádána loajalita k vedení strany. Konečným východiskem je imperativní mandát.²³ Autor této práce si nečiní nárok na všeobjímající popis vztahů mezi jednotlivými částmi a zvolená triáda je používána pouze jako komparační pomůcka.²⁴

Díky popsáním legislativním okolnostem získaly stranické aparáty moc diktovat svou vůli kandidátům a následně si zavázat zvolené zákonodárce. Imperativní mandát byl de facto oficiálním, přestože článek č. 22 Ústavy ČSR stanoví povinnosti členů parlamentu takto: „...vykonávají svůj mandát osobně; nesmějí od nikoho přijímati příkazy.“ Ústavní listina ukotvuje reprezentativní povahu mandátu, implikací volebního systému je však jeho imperativní charakter.

¹⁹ V případě obou definic jsem vycházel z hesla *Representativní zřízení* dohledatelnému v *Slovník veřejného práva Československé* Svazek III., Praha : Eurolex Bohemia, 2000, s. 788-794. Autorem hesla je v tomto případě František Weyr a jím popsaný obsah pojmů byl a je využíván v nezměněné podobě, což usnadňuje práci s prameny. Jeho spojení s národní demokracií v tomto případě nehraje roli a subjektivita není patrná.

²⁰ HARNA, Josef. *Politické programy Československé národní demokracie a Národního sjednocení 1918-1938*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2017, s. 11.

²¹ Pracovní definice vychází z pojetí ideologie užívané v přístupu ke studiu fašismu tzv. „nového konsenzu“. Více např.: DRÁBIK, Jakub. *Fašismus*. Bratislava : Premedia, 2019, s. 74-77., nebo v pracích Rogera Griffina.

²² Lidové noviny patřily pevně pod sféru vlivu Adolfa a Jaroslava Stránských a v roce 1925 před vznikem týdeníku *Národní práce* sloužily právě ony k informování o oddělení Národní strany práce z pohledu separatistů. Proto k nim budu přistupovat jako ke stranickému tisku.

²³ KUBÁT, Michal. Jaký volební systém pro Českou republiku?. In BALÍK, Stanislav. *Většinový systém pro sněmovní volby? České zkušenosti a debaty*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013, s. 103-115.

²⁴ K samotnému vztahu jednotlivých částí triády existuje množství odborné literatury. Jedna část přímo odráží názory jednotlivých politických aktérů či právních teoretiků z období První republiky, viz BAXA, Bohumil. *Parlament a parlamentarismus*. Praha, Jan Kořatko, 1924, s. 249-256., JOACHIM, Václav. Poměrné zastoupení a imperativní mandát. In HOETZEL, Jiří. *Pocta k šedesátým narozeninám Emila Háchy*. Bratislava : Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě, 1932, s. 287-296., nebo WEYR, František. Úprava právního postavení politických stran. In *Vědecká ročenka právnické fakulty Masarykovy university v Brně*, 1923, roč. 2, č. 1, s. 15-36. Druhá skupina zahrnuje zmíněné práce Michala Zadiny, Jakuba Rákosníka či Josefa Harny. Z těchto prací autor příspěvku vycházel.

S konflikty stran a na jejich listinách zvolených poslanců či senátorů se počítalo, proto vznikl tzv. volební soud, mezi jehož pravomoci patřilo potvrzování výsledků voleb, ale i rozhodování o ztrátě mandátu.²⁵ V čele stál prezident Nejvyššího správního soudu mající k sobě ze stejného legislativního úřadu referenty, avšak velkou část tvořili přisedící volení poslaneckou sněmovnou. Důsledkem takového způsobu obsazování míst bylo ohrožení nezávislosti instituce rozhodující o politických stranách a jejich mandátech.²⁶ Samotné politické subjekty hledaly ještě další prostředky obrany vůči bouřícím se kandidátům. Téměř každá z nich nechávala kandidující osobu podepsat tzv. revers, jenž zákonodárce v případě sporu se stranou zavazoval k rezignaci. Všechny představené prvky se staly pevnou součástí systému v rozmezí let 1919 až 1920 a utvářely základy politické moci stran.²⁷

Jaká stanoviska k problematice zaujímal ČsND? Ke konkretizování pozic je potřeba nahlédnout do stranických tiskovin a projevů členů vztahujících se k projednávání volebního řádu do obcí a Ústavy ČSR. Poměrnost voleb nebyla pro národní demokracii problémem, jak dokazuje absence kritiky v *Národních listech* a potvrzují vystoupení Viktora Dyka, Františka Síse a dalších zástupců na lednových schůzích Revolučního národního shromáždění (dále RNS) v roce 1919.

Princip rozdělování mandátů byl přítomen v argumentaci proti vázanosti kandidátních listin, vůči nimž se národní demokraté začali vymezovat od samého začátku. Velmi aktivním byl při projednávání básník Dyk vystoupivší se slovy: „*Vrátím se k ideji poměrného zastoupení. Jako jsem prohlásil, že s jeho ideou souhlasím, musím se velice energicky vysloviti proti provádění této idee, jak byla formulována v zákoně, a to z důvodů zásadních. „Lituji, že poměrné zastoupení, jak jest projektováno, znemožňuje vůbec iniciativu jednotlivcovu. Volič, či volička musí buďto celou kandidátní listinu přijmout, nebo celou kandidátní listinu odmítnouti.“*²⁸ Volební řád do obcí byl inspirací pro další dokumenty podobného typu. Nesouhlas ČsND se tak znovu projevil během projednávání ústavní listiny o rok později. Kramář označil předložený návrh: „*ne ústavou demokratickou, nýbrž ústavou strannické autokracie. To se jeví nejjasněji v instituci vázaných listin. Opravdový demokratismus - o tom snad nebude mezi námi sporu - žádá svobodu každého občana, každého jednotlivce, nežádá svobody stran. Mně se tak zdá, že jsme my na místě staré byrokracie a autokracie panovníkovy zavedli něco docela nového, totiž byrokracii a autokracii stran a jejich vedení.*“²⁹ Národní demokraté se vůči přílišnému stranictví a moci výborů politických subjektů vymezovali kontinuálně.³⁰ Jejich kritika byla dichotomická, proti sobě stavěli národ či individuum (voliče) a mocichtivé strany.

²⁵ Zbavit zákonodárce mandátu bylo možné tehdy, pokud soud seznal ztrátu volitelnosti či opuštění strany z důvodů nízkých a nečestných. Volná formulace v případě rozchodu s vlastní stranou měla za následek interpretační volnost.

²⁶ Cenným pramenem nabízejícím perspektivu informovaného současníka je práce Jana Hrabánka *Mandáty kouzla zbavené* vydaná v Praze 1925.

²⁷ Jednotlivé součásti triády poznala společnost již u volebního řádu do obcí z ledna 1919, volební soud byl přijat společně s ústavní listinou a reversy byly přítomné od samého začátku. Během krátkého období byly položeny základy pro postavení stran.

²⁸ Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Stenoprotokoly, Národní shromáždění československé 1918–1920, Poslanecká sněmovna, schůze č. 20 (23. 1. 1929). Dostupné z <https://www.psp.cz/eknih/>, [cit. 17. 06. 2023].

²⁹ Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Stenoprotokoly, Národní shromáždění československé 1918–1920, Poslanecká sněmovna, schůze č. 125 (27. 2. 1920). Dostupné z <https://www.psp.cz/eknih/>, [cit. 17. 06. 2023].

³⁰ O kontinuitě názorů svědčí další projevy předsedy Kramáře např. 16. schůze RNS období 1918–1920, nebo řeči přednesené na schůzi č. 5 ve třetím období poslanecké sněmovny 1925–1929. Předseda nebyl sám, kdo princip kritizoval. Na citované schůzi navrhli Dyk a Sís vlastní úpravy řádu, básník byl velmi aktivní v polemizování s přijatým principem. Strana si nakonec své stanovisko ukotvila i programově na sjezdu v roce 1929 a držela se jej po celou dobu existence První republiky i po vzniku Národní sjednocení 1935, kdy naopak kritiku ještě zesílila.

Zbývá určit stanovisko ČsND k poslednímu článku triády – imperativnímu mandátu. Díky obsahu rétoriky na adresu politických subjektů lze logicky předpokládat návaznost a stejný odpor v případě diskuzí o povaze mandátu. Národní demokracie se však v případě volebního soudu a jeho jurisdikce připojila k dalším subjektům a jeho vznik nekriticky podporovala. Svědčí o tom fakt, že na rozdíl od dalších zákonů byl právě ten o volebním soudu jednoduše přijat. Žádný poslanec se proti důvodové zprávě a návrhu příchozímu z ústavního výboru nevyhradil. *Národní listy* informovaly o bouřlivém jednání k jazykovému zákonu, příslušnostem volebního práva i řádu a konstatovaly konsensus stran při přijetí zákona o volebním soudu.³¹ V následujících měsících před volbami si ČsND prostřednictvím médií posteskla, že soud ještě není ustanoven, aby tak mohl začít rozhodovat.³² Ani budoucí vývoj neseznal změnu stanoviska při projednávání některých známějších kauz poslance Drobného či senátora Práška. Pokud *Národní listy* o konání instituce psaly, vždy šlo o pouhé konstatování faktu bez pokusu o subjektivní hodnocení.³³ Národní demokracie pravomoci soudu i způsob složení uznávala a nijak se nevymezovala. Nakonec i ona v něm měla své zástupce a využívala jej v případě problémů se svými poslanci.³⁴

V diskuzích o reversu strana od začátku hledala svoji pozici. V roce 1919, kdy byl řešen první případ sporu poslance a strany, neexistovaly k řešení vhodné instituce.³⁵ Způsoby ztráty mandátu stanovil pouze článek 3 prozatímní ústavy jako ztrátu svéprávnosti, odsouzení za trestný čin či zbavení členství dvoutřetinovou většinou přítomných poslanců. Právní experti ČsND Bohumil Baxa, její člen, a František Weyr, za ni jmenovaný poslanec, se oba přikláněli k jinému výkladu. Baxa hájil vymahatelnost reversu³⁶, zatímco Weyr pochyboval o jeho nadřazenosti vůči prozatímní ústavě.³⁷ Jeho perspektiva je čistě právní, neboť sám obratem navrhoval úpravy volebního systému mající imperativní mandát a s ním spojené reversy ve svém jádru. Separující se poslanci byli nakonec zbaveni mandátu, čímž vznikl precedens dávající základ praxi volebního soudu a podpírající moc politických stran. Národní demokraté se zde veřejně postavili proti vymahatelnosti reversů a svou argumentaci opírali o názory profesora Weyra.³⁸ Stanovisko nelze interpretovat jako boj s politickou mocí stran, bylo nutně determinováno legislativní nejasností a zřejmě i politickým kontextem perspektivou nové opoziční role Kramářovy strany.³⁹

Vnitrostranický vývoj postupně dokládá větší porozumění pro nadřazenost strany nad jedincem. ČsND se nelišila od objektů své kritiky a reversy zákonodárců taktéž disponovala. Navíc v roce 1925 ukotvila podřízenost v řádu svého poslaneckého klubu. V odstavci č. 15 se stanovila závaznost přijatých usnesení pro všechny členy klubu kromě situací, kdy se většina přítomných vyjádřila pro uvolnění hlasování. Avšak ani v takovém případě nebylo dle směrnice možné hlasovat volně, nýbrž bylo umožněno poslancům se nanejvýš vzdálit z jednacího sálu. Ustanovení platilo jak pro plenární, tak výborové schůze. Řád taktéž přikazoval (odstavec č. 17) nutnost oznámení a projednání interpelací, návrhů a řečí, které by

³¹ *Národní listy*, roč. 60, č. 60, 1920, s. 1.

³² *Národní listy*, roč. 60, č. 75, 1920, s. 4.

³³ Srov. *Národní listy*, roč. 60, č. 164, 1920, s. 2, či *Národní listy*, roč. 61, č. 346, 1920, s. 1.

³⁴ Opět to však byla Mladá generace ČsND projevující často radikálnější názory než celá strana. Jejich periodikum *Národní myšlenka: revue českého nacionalismu* přineslo i kritiku volebního soudu. Negativní vztah k soudu je však ve spojení s nedůvěrou v celý ústavní systém a jedná se o jeden z mnoha příkladů radikalizace MgČsND. Viz roč. 3, č. 2., 1925, s. 56. nebo roč. 8, č. 6-7, 1931, s. 168-171.

³⁵ Spor se vedl mezi poslanci Modráčkem a Hudcem. Oba kvůli nesouhlasu se směřováním strany opustili sociální demokracii. Odmítli se však s odvoláním na ústavu vzdát svých mandátů. Celou věc musel řešit ústavní výbor.

³⁶ BAXA, Bohumil. *Parlament a parlamentarismus*. Praha, Jan Košatko, 1924, s. 249-256.

³⁷ Archiv poslanecké sněmovny, f. Revoluční národní shromáždění, č. inv.1166, č. kar. 28.

³⁸ *Národní listy*, roč. 59, č. 138, 1919, s. 3.

³⁹ K tomu více viz PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu II*. Praha: Lidové noviny, 1991, s. 594-595.

chtěl poslanec učiniti. Každá aktivita byla tím pádem pod klubovou kontrolou a musela projít schválením.⁴⁰

Nejasným se jeví postup na bratislavském sjezdu v roce 1933, na kterém došlo k přijetí revidovaného programu a nového organizačního řádu strany. V programové části o vnitřní politice čteme: „*Chceme užší styk mezi poslancem a jeho voliči. Žádáme, aby byla zrušena závaznost reverzu.*“⁴¹ Jasný požadavek narazil na přijaté stanovy, jejichž úvod obsahuje výpověď: „*Jednotnost politického vedení je dána ustanovením, že politické rozhodování musí být soustředěno v ústředním výkonném výboru, jemuž každý člen musí se bezpodmínečně podrobiti.*“⁴² Stejný dokument taktéž stanoví povinnost kandidátů do všech zastupitelských sborů podepsat revers, jehož znění určí předsednictvo strany.

Poslední odstavec tak shrnuje celé zjištění této pasáže studie. Veřejnosti prezentovaný program dále sledoval rétoriku vymezování se vůči politickým stranám, vnitrostranický materiál stejné principy, proti nimž se národní demokracie vymezovala, zaváděl. Dvojitý přístup ČsND nemohl být výraznějším.

Dvojitá politika příčinnou vnitrostranického konfliktu a jeho důsledky

Po upřesnění stanovisek národních demokratů k volební triádě je nezbytné propojit zjištěné s vnitrostranickým vývojem. Úvodem jsem pomocí Duvergerovy teorie klasifikoval ČsND jako stranu masovou a přímou. Její osu tvořily místní, okresní a zemské organizace vysílající své zástupce na valný sjezd strany, na němž byl volen ústřední výkonný výbor a přijímány programové rezoluce. Takový postup je masovým politickým subjektům vlastní, členové zároveň primárně vstupovali do strany, nikoliv do různých zájmových organizací, proto mluvíme o straně přímé. V obsazování stranických pozic se projevoval koncentrační vznik strany. Ideová decentralizace vedla k rozdělování funkcí dle členství v zakládajících subjektech.⁴³ Postupně lze sledovat sblížování mladočeského a státoprávně pokrokového křídla, jemuž se do opozice stavěla skupina složená z bývalých realistů a členů lidově-pokrokové strany mající zázemí především na Moravě.⁴⁴ Oba tábory a jejich osobnosti se v prvních letech ČSR vnitrostranicky střetávaly, typicky to byli ministři financí mladočeský Alois Rašín a lidově pokrokový Karel Engliš.⁴⁵ Byli to však příslušníci a sympatizanti prvního křídla, kdo třímal moc ve svých rukou. Jejich hlavou byl Karel Kramář, po celou dobu existence samostatné strany její předseda. Vůdčí osobností druhého národně demokratického směru byl brněnský právník Jaroslav Stránský. Jejich rozkol vyvrcholil v roce 1925, kdy se zejména moravská část strany od ČsND odtrhla a vytvořila vlastní Národní stranu práce (dále NsP).

Rozštěpení lze nahlížet z několika perspektiv. Dominantní je ideologický spor o skupinu Hradu, jež se po pádu Kramářovy vlády stala častým terčem útoků *Národních listů* a dalších stranických periodik. Odmítavé stanovisko zde projevovalo předsedou vedené křídlo, pozitivní vztah měla naopak členská základna vycházející z Masarykových realistů a lidově pokrokové strany.⁴⁶ Přestože o rozdílných názorech na osobu prvního prezidenta a dopadech

⁴⁰ Archiv Národního muzea, f. Antonín Hajn, č. inv. 3673, č. kar. 130.

⁴¹ HARNA, Josef. *Politické programy Československé národní demokracie a Národního sjednocení 1918–1938*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2017, s. 135.

⁴² Archiv Národního muzea, f. Antonín Hajn, č. inv. 3696, č. kar. 132.

⁴³ To je patrné již v roce 1918, kdy se předsedou stal Karel Kramář (mladočeská s.), místopředsedy Antonín Hajn (státoprávně-pokroková s.), Jaroslav Budínský (lidově-pokroková s.) a Přemysl Šámal (realistická s.). Podobný vzorec lze sledovat až do roku 1925. Viz MAŘICA, Jan...

⁴⁴ Do České státoprávní demokracie vstoupili po vzniku i zbylí členové strany staročeské a patřili ke kramářovskému křídlu.

⁴⁵ HLAVÁČ, Martin. *Karel Engliš: Ekonom, který pomohl vybudovat Československo*. Praha : Euromedia Group, 2021, s. 143-153.

⁴⁶ Hlavní roli této rovině dává právě Jan Mařica.

na ČsND nelze pochybovat, nabízí se druhá ideová rovina vycházející z předválečného konfliktu mezi pokrokaři a realisty.⁴⁷ Poslední perspektivou, jejímuž popsání se budu nadále věnovat, je diferenciaci na problematice moci politických stran a postojů k prvkům volební triády.

Národní strana práce vznikla v září 1925 a vedoucí úlohu v ní hráli Jaroslav a Adolf Stránští, Jaroslav Kallab, Eduard Houdek či Jan Herben.⁴⁸ Všichni hlavní aktéři měli společnou příslušnost k vnitrostranickému opozičnímu křídlu. Subjekt ideologii nacionalismu neopustil, snažil se jej kombinovat se socialismem, a vytvořit tak stranu středu. V mnoha myšlenkách navazoval na lidově pokrokovou a realistickou stranu.⁴⁹ S ohledem na hlavní téma předkládané studie je třeba věnovat pozornost jednomu z pilířů projevů a programových materiálů představovaných veřejnosti: novému stranictví a úpadku parlamentarismu. O vztahu nového subjektu k politickým stranám nejvíce vypovídá provolání publikované *Lidovými novinami* nebo *Národní prací* znějící: „*Nedbáje zásad, zvolily koaliční strany praxi, která hoví především jejich touze po moci. Učinily z poslance pouhé číslo na kandidátní listině a pouhou rukou k hlasování ve sněmovně. Volebním soudem, kde žalobci jsou zároveň i soudci, vnutily poslancům poslušnost ke stranám. Výsledkem je naprostý úpadek parlamentarismu. Voličova svoboda byla omezena už vázanými kandidátními listinami. Volební reformou mají býti voliči omezeni příště i ve výběru stran.*“⁵⁰ K doplnění obrazu přispívá kritika vnitřního fungování stran uveřejněná v *Lidových novinách* odsuzující stranické boje o místa na kandidátních listinách a stavějící se proti politikům z povolání.⁵¹ Strana si dávala za cíl: „...aby se u nás vytvořil modernější a slušnější pojem stranictví, než v jakém si libují strany dosavadní. Nebude pěstovati stranictví slepé a nebude odpírati úctu a uznání mužům významu celonárodního jen z toho důvodu, že jsou organizováni v jiné straně.“⁵² Stranictví je v diskurzu NsP pojímáno jako cosi negativního, špatného a potřebující očistu. Přílišná moc stran se stala příčinnou úpadku parlamentního systému a pouze nové stranictví opřené o etiku a dbající o zájmy celku může stát napravit. Nový parlament měl dle Jaroslava Stránského: „...býti vybudován na individualitě poslanců; u nás jest však pouhým nástrojem na odkývání předloh.“⁵³ I na ustavujícím sjezdu NsP v dubnu 1926 byl poskytnut prostor pro vyjádření rezistence vůči politickým stranám. Jan Herben začal svůj projev komentářem o aktuální politické situaci a zároveň předpovídal budoucnost strany nové: „*Budeme dělat politiku rozumovou a poctivou. Čest a důvěra budou silnějším poutem než organizační řád a program.*“⁵⁴ Z rétoriky směrem k voličům vyplývá odpor Národní strany práce vůči tradičním stranám, jejich pletichaření a kritice se nevyhnul ani princip vázanosti kandidátních listin, imperativní mandát a s ním spojený volební soud. Jak se tedy nový subjekt lišil od ČsND?

Směrem k veřejnosti jasně formuloval negativní stanovisko k nadřazenosti politické strany nad poslancem. Citované prohlášení obsahuje výtky na adresu volebního soudu a glosuje roli zákonodárců: „*Učinily z poslance pouhé číslo na kandidátní listině a pouhou rukou k hlasování ve sněmovně.*“⁵⁵ Zde NsP reagovala na návrh Švehlovy vlády na úpravu volebního zákona z července 1925. Zákonodárce by ztrácel mandát nikoliv zásahem volebního soudu, ale vyloučením ze strany. Soud již neřešil důvody rozchodu osoby a

⁴⁷ Ilustrativně na příkladech V. Dyka a T. G. Masaryka viz TOMEŠ, Josef. *Viktor Dyk a T. G. Masaryk: Dvoji reflexe češství*. Praha : Lidové noviny, 2014, s. 206.

⁴⁸ Se stranou sympatizoval i Karel Engliš, ale nakonec se rozhodl do ní nevstoupit a zůstat nestraníkem.

⁴⁹ Vzniku strany a jejímu ideovému ukotvení se více věnuje v úvodu zmíněná práce Petra Aneva.

⁵⁰ *Národní práce*, roč. 1, č. 1, 1925, s. 1., nebo *Lidové noviny*, roč. 33, č. 463, 1925, s. 2.

⁵¹ *Lidové noviny*, roč. 33, č. 545, 1925, s. 1.

⁵² *Národní práce*, roč. 1, č. 1, 1925, s. 1., nebo *Lidové noviny*, roč. 33, č. 463, 1925, s. 2.

⁵³ Rétorika je patrná z mnoha záznamů politických schůzí, které jsou dostupné v Národním archivu f. PMV 225, k. 519, sl. 1 X N 5/3.

⁵⁴ *Lidové noviny*, roč. 34, č. 173, 1926, s. 3.

⁵⁵ *Národní práce*, roč. 1, č. 1, 1925, s. 1., nebo *Lidové noviny*, roč. 33, č. 463, 1925, s. 2.

organizace, pouze se vyjadřoval k procesu zániku členství a posuzoval jeho legitimitu ve vztahu k vnitrostranickým řádům. Novela posilovala imperativní charakter mandátu.⁵⁶ Ten nová strana odmítala. Ve svém programu z roku 1926 dokonce navrhovala zakázat používání reversů.⁵⁷

Porovnáním postojů ČsND a NsP k prvkům volebního systému zjišťujeme rozdílné pohledy na podstatu mandátu. Zatímco národní demokracie se v daném období proti imperativní povaze vůbec nestavěla, a dokonce byla součástí vlády navrhuující popsanou novelu, odcházející opoziční křídlo zaujalo pozici obránců mandátu reprezentativního. Spor zmínil jako důvod k opuštění národní demokracie senátor Jan Herben ve svém rezignačním dopise, když píše: „*Moravský zemský výbor této strany (ČsND) vyslovil se ostře proti reformě, která činí z poslanců a senátorů pouhý nástroj výkonných výborů. Ústřední výkonný výbor národní demokracie schválil v poslední schůzi tento moravský protest. Když však týž výbor mne vyzval, abych straně vrátil mandát, ačkoliv by si mohla myslet, že jsem stranu opustil z důvodů nízkých a nečestných, je očividné, že národní demokracie činí opravdu ze senátorů a poslanců jen nástroj výkonného výboru.*“⁵⁸ Červencová novela tak přispěla k odchodu moravského křídla a vzniku nové strany. Odlišná pozice ve sporu o moc stran však není jediným problémem, neboť je potřebné zohlednit další motivaci k odchodu části straníků. „*Národní strana práce, jejíž vznik ohlašujeme, jest plodem zkušeností, které učinilo občanstvo s parlamentem a koaličními stranami během sedmi let naší samostatnosti*“⁵⁹ Pro konkretizování oněch zkušeností je podstatným rezignační dopis senátora Adolfa Stránského, který adresoval Karlu Kramářovi. V něm vysvětluje své pohnutky k odchodu. Na prvním místě poukazuje na omezení autonomie moravsko-slezské zemské organizace, jež byla jednou z podmínek stanovených lidově pokrokovou stranou při vyjednávání o sloučení: „*Nechával jste proti moravsko-slezské organizační a volební autonomii ve straně svůj tisk útočit a poslední zastupitelstvo strany ji podstatně ztenčilo.*“⁶⁰ Kramářovi vytýkal i budování vůdcovského kultu: „*...na Vás doslova obraceli ze ztemnělého hlediště elektrické reflektory. Tak se stalo, že lid viděl Vás, kdežto Vy, oslněn, nemohl jste vidět výraz tváří ponořených do tmy.*“⁶¹ Dával mu za vinu přílišné strhávání pozornosti na sebe samého a upozadování dalších pracovníků (jmenoval přímo Karla Engliša) a s tím spojené časté střety s prezidentem republiky. Na úvodní teze navazuje i nedemokratičnost řízení ČsND. Předseda dle Stránského často konal v nesouladu s míněním straníků a výkonného výboru, překračoval svoje povinnosti a snažil se udávat směr bez ohledu na zbytek národní demokracie. Motivací k odchodu byl nejen ideový rozpor, ale i vnitrostranický vývoj vedoucí k tomu, co Max Weber označuje jako plebiscitní demokracii.

Přestože se strana profilovala jako masová, otevřená novým členům, moc byla rozdělena kádrově. Hlavní otěže vedení převzalo mladočeské a státoprávně pokrokové křídlo v čele s Kramářem, Rašinem, Hajnem a Dykem.⁶² Strana postupně zjišťovala, že její hlavní zázemí je tvořeno Prahou a českou zemskou organizací. Straníci z této centrály národní demokracie si tak nárokovali větší moc, než jakou si zasloužily v jejich očích periferní části nedosahující tak dobrých volebních výsledků. Charismatickým vůdcem se stal za války vězněný Karel Kramář, jehož legitimitu v rámci strany potvrzovala pozice prvního československého premiéra. Vnitřní okruh tvořili jeho spolupracovníci z let předválečných a příslušníci státoprávně-pokrokové strany sdílející nedůvěru k Masarykovi a zdůrazňující vliv

⁵⁶ Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Tisky, Národní shromáždění československé 1920–1925, Poslanecká sněmovna, tisk č. 5274. Dostupné z <https://www.psp.cz/eknih/>, [cit. 24. 06. 2023].

⁵⁷ *Politický program Národní strany práce*, Praha 1926, s. 10-11.

⁵⁸ *Lidové noviny*, roč. 33, č. 489, 1925, s. 3.

⁵⁹ *Národní práce*, roč. 1, č. 1, 1925, s. 1., nebo *Lidové noviny*, roč. 33, č. 463, 1925, s. 2.

⁶⁰ *Lidové noviny*, roč. 33, č. 458, 1925 s. 2.

⁶¹ *Lidové noviny*, roč. 33, č. 458, 1925 s. 2.

⁶² K vnitrostranickému boji a vlivovým skupinám viz práce Jana Mařici.

domácího odboje. Nelze opomenout roli Jaroslava Preisse, bankéře, který stranu finančně podporoval, a tím získal vliv na její chod. Národní demokraté si sice stavěli proti politickým stranám, souběžně však jejich kramářovské vedení uznávalo nadřazenost výkonného výboru nad zvolenými zákonodárci. Volební triáda jejich úsilí podporovala a záhy tak došlo ke koncentraci moci v rukou menší skupiny členů.

Moravsko-slezská část strany se s pražskou centrálou rozcházela v názorech na prezidenta Masaryka, roli politických stran i ve vztahu k demokratickému socialismu, tudíž byl pro její zástupce vstup do „vůdcovy družiny“ mnohem komplikovanější. Sedmiletý vývoj ČsND nenasvědčoval změně kurzu a odlišnému rozdělení moci, celá situace musela nutně vygradovat. Členové navázání na předchozí lidově pokrokovou a realistickou stranu proto subjekt opustili a vytvořili novou politickou platformu, do níž vložili své naděje v lepší budoucnost. Ideologie a program Národní strany práce odrážely popsané rozdíly.

Závěr

Všeobecné volební právo přiznané československým občanům v roce 1919 neznamenal pouze změnu demokratizační, ale značně se projevilo na životě politických stran. Ty si mohly vybrat dvě cesty: buď hájit jednu určitou profesní či stavovskou skupinu, nebo se pokusit oslovit všechny voliče. Československá národní demokracie následovala druhou možnost a snad by i měla naději na úspěch, pokud by jejím hlavním programem nebyl nacionalismus a boj o národní stát, jehož bylo podle mínění velké části společnosti dosaženo 28. října 1918, a přednost dostaly sociální a ekonomické problémy. Pro všechny politické subjekty však platilo, že se musely alespoň snažit tvářit jako masové organizace. ČsND s ohledem na svůj cíl působit nestavovskými a všenárodně neměla jinou možnost než se o změnu struktury pokusit, ale v jejím vývoji se nutně odráželo koncentrační založení strany. Proces překlopení kádrového do masového pojetí sebou všude na světě přinášel stejné obtíže: „*Strany kádru se pouze pokusily zpružnit svou strukturu a předstíraly, že se otvírají masám. Šlo o to, poskytnout masám nějakou politickou činnost a významným činitelům, kteří tvořili výbory, dodat zdání lidového pověření.*“⁶³ To vše se projevilo i na fungování národní demokracie, kde se již po krátké době ustálila dvě křídla, jedno mladočeské, státoprávně pokrokové a druhé lidově pokrokové, realistické. Obě části se značně lišily v nahlížení na zásadní témata, se kterými se nový stát musel potýkat. I proto spolu o moc soupeřily, avšak skupina kolem Karla Kramáře celkem snadno zvítězila a postupně upevňovala své postavení a kumulovala vliv a prostředky moci ve svých rukou. ČsND se navíc projevila jako aktér dvojí politiky, když směrem k veřejnosti politické strany kritizovala, zatímco vnitrostranicky využívala stejných metod jako objekty její kritiky. Triáda volebního systému poměrný systém – vázanost kandidátních listin – imperativní mandát dávala politickým stranám značnou moc, vybízela k oligarchizaci, které národní demokraté podlehli. Strana přijala myšlenku nadřazenosti ústředního výkonného výboru nad zvoleným zákonodárcem, což vedlo ke vzniku plebiscitní demokracie v čele s charismatickým vůdcem uplatňujícím své panství a moc ve prospěch sympatizantů.

Poražené promasarykovské křídlo shromážděné kolem Jaroslava Stránského situaci sledovalo a ve chvíli, kdy seznalo nemožnost změny směřování politiky strany, se rozhodlo ČsND opustit a založit vlastní Národní stranu práce. Rétorikou svého vystoupení dávalo jasně najevo ideologické rozdíly. Rozkol v roce 1925 je tradičně přikládán odlišným vztahům k prezidentu Masarykovi a skupině Hradu. Tento diskurz je dominantním a není mým cílem jej zpochybňovat. Svým příspěvkem jsem se pokusil poukázat na možnost dalšího náhledu na

⁶³ DUVERGER, Maurice. *Politické strany*. Praha : Karolinum, 2016, s. 100.

celou problematiku a zároveň konkretizovat pozice národní demokracie a jejich představitelů v diskuzích o moci politických stran.

ARCHIVNÍ PRAMENY:

Národní archiv, f. Presidium ministerstva vnitra
Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, f. Revoluční národní shromáždění
Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna:
Národní shromáždění československé 1918–1920, Poslanecká sněmovna, stenoprotokoly
Národní shromáždění československé 1920–1925, Poslanecká sněmovna, tisky
Národní shromáždění československé 1925–1929, Poslanecká sněmovna, stenoprotokoly
Archiv Národního muzea, f. Antonín Hajn

TIŠTĚNÉ PRAMENY:

Lidové noviny 1925, 1926.
Národní listy 1920.
Národní práce 1925.
BAXA, Bohumil. Parlament a parlamentarismus. Praha, Jan Košatko, 1924. 348 s.
HRABÁNEK Jan. Mandáty kouzla zbavené. Praha : Pokrok, 1925. 94 s.
JOACHIM, Václav. Poměrné zastoupení a imperativní mandát. In HOETZEL, Jiří, Pocta k šedesátým narozeninám Emila Háchy, Bratislava : Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě, 1932, s. 287-296.
PEROUTKA, Ferdinand. Budování státu II. Praha : Lidové noviny, 1991. 418 s. ISBN 80-7106-040-2.
Politický program Národní strany práce, Praha 1926.
WEYR, František. Úprava právního postavení politických stran. In Vědecká ročenka právnické fakulty Masarykovy university v Brně, 1923, roč. 2, č. 1, s. 15-36.

ODBORNÁ LITERATURA:

ANEV, Petr. Politické působení hradních intelektuálů spjatých s Lidovými novinami a Přítomností Národní strana práce (1925–1930), její kořeny a dědictví. Dizertační práce, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2022. 176 s.
BROKLOVÁ, Eva. Československá demokracie: politický systém ČSR 1918–1938. Praha : Sociologické nakladatelství, 1992. 168 s. ISBN 80-901059-6-3.
ČECHUROVÁ, Jana. Česká politická pravice. Praha : Lidové noviny, 1999. 124 s. ISBN 80-7106-264-2.
DRÁBIK, Jakub. Fašizmus, Bratislava : Premedia, 2019. 643 s. ISBN 978-80-8159-781-7.
DUVERGER Maurice. Politické strany. Praha : Karolinum, 2016. 492 s. ISBN 978-80-246-2568-3.
HARNA, Josef. Politické programy Československé národní demokracie a Národního sjednocení 1918–1938. Praha : Historický ústav AV ČR, 2017. 220 s. ISBN 978-80-7286-309-9.
HARNA, Josef. Právní postavení politických stran v první Československé republice. In Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918–1938) a jejich místo ve střední Evropě. Svazek 1, Praha : Karolinum, 2010, s. 447-482. ISBN 978-80-246-1718-3.
HLAVÁČ, Martin. Karel Engliš: Ekonom, který pomohl vybudovat Československo. Praha : Euromedia Group, 2021. 400 s. ISBN 978-80-242-8008-0.

- KUBÁT, Michal. Jaký volební systém pro Českou republiku?. In Balík, Stanislav. Většinový systém pro sněmovní volby? České zkušenosti a debaty, Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013, s. 103-115. ISBN 978-80-7325-304-2.
- MAŘICA, Jan. Od Československé národní demokracie k Národnímu sjednocení. Brno : Masarykova univerzita, 2018. 267 s. ISBN 978-80-210-9092-7.
- MATES, Pavel. Vývoj volebního práva v buržoazním Československu. Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 1981. 230 s.
- RÁKOSNÍK, Jakub. Demokracie bez tajných voleb. In Zbyněk Macát a kol., Nezapomenuté historie. Brno : Doplněk, 2007, s. 133-143. ISBN 978-80-7239-208-7.
- ROGUĽOVÁ, Jaroslava. Slovenská národná strana 1918–1938. Bratislava : Kaligram 2013. 348 s. ISBN 978-80-8101-662-2.
- TOMEŠ, Josef. Nacionalismus a demokracie : Úskalí české nacionální strany v meziválečném Československu. In BROKLOVÁ, Eva a kol., Agrárníci, národní demokraté a lidovci ve druhém poločase první Československé republiky. Praha : Akademie věd České republiky, 2008, s. 130-203. ISBN 978-80-86495-47-7.
- TOMEŠ, Josef. Viktor Dyk a T. G. Masaryk: Dvojí reflexe češství. Praha: Lidové noviny, 2014. 206 s. ISBN 978-80-7422-379-2.
- WEBER Max. Politika jako povolání. Praha: Orbis, 1929. 90 s.
- WEYR, František. heslo Reprezentativní zřízení. In WEYR, František a kol. Slovník veřejného práva Československé Svazek III., Praha : Eurolex Bohemia, 2000. 788-794 s. ISBN 80-902752-7-3.
- ZADINA, Michal. Návrhy volebních reforem v období první ČSR 1918–1938 v právním pojetí Otakara Krouského, Josefa Klimenta a Františka Weyra. In Moderní dějiny, 2012, roč. 20, č. 1, s. 131-153.

KRÍZA V ŽELEZNIČNEJ DOPRAVNEJ SIETI NA JUŽNOM ÚZEMÍ SLOVENSKA PO ROKU 1938¹

PhDr. Patrik Beňuš
Historický ústav SAV

Abstrakt: *Zmena geopolitickej situácie v stredoeurópskom priestore, ktorá vyvrcholila jesennými udalosťami v roku 1938 výrazne ovplyvnila stav železničnej dopravy na južnom území Slovenska. Kritická situácia spôsobila vážne dopady v oblasti hospodárstva, keďže väčšina strategických regiónov nachádzajúcich sa na predmetnom území sa ocitla bez priameho dopravného spojenia. Príspevok skúma poarbitrážnu situáciu v železničnej doprave na južnom území Slovenska a zároveň aj vplyv hospodársko-politickej moci pri konsolidácii železničnej dopravy v prvých rokoch existencie Slovenskej republiky (1939 – 1945).*

Kľúčové slová: *Viedenská arbitráž, železničná doprava, Slovenská republika (1939 – 1945), peážna doprava.*

Abstract: *The change in the geopolitical situation in the Central European area, which culminated in the autumn events of 1938, significantly affected the state of railway transport in the southern territory of Slovakia. The critical situation caused serious impacts in the field of economy, as most of the strategic regions located in the subject area found themselves without direct transport connections. The paper examines the post-arbitration situation in railway transport in the southern territory of Slovakia, as well as the influence of economic and political power in the consolidation of railway transport in the first years of the existence of the Slovak Republic (1939 – 1945).*

Keywords: *Vienna Award, Slovak Republic (1939 – 1945), corridor traffic.*

Úvod

V období druhej polovice 19. storočia a začiatkom 20. storočia sa v globálnom meradle v rámci štruktúry pozemného dopravného systému začala dominantne presadzovať železničná doprava a to predovšetkým v oblastiach severnej Ameriky a západnej Európy. Vzostup železničnej dopravy bol podmienený stabilnou a výnosnou prevádzkou, čo bolo jednou z hlavných „podmienok“ globálnej industrializácie a zároveň aj vzniku pravidiel medzinárodného obchodu. Železničná doprava bola jedným z hlavných činiteľov pri procese začleňovania periférnych oblastí s centrálnymi časťami krajín, čím sa napr. podporil rozvoj cestovného ruchu, expanzia industrializácie, ekonomická prosperita, zlepšenie sociálnej a zdravotnej starostlivosti, etc. a rovnako bola aj katalyzátorom pri globálnom kolonializme európskych veľmocí.

Vplyv a význam dopravy sa v priebehu dvesto rokov prispôboval aktuálnym globálnym potrebám. V 19. storočí bol účel novovznikajúcich moderných foriem dopravy čo najväčšie pokrytie území dopravnou sieťou, kvôli vzniku a následnej expanzii na medzinárodný trh. V 20. storočí sa cieľ modifikoval pre výber dopravných trás určených pre tranzit osôb a tovarov, zvyšovaniu kapacity existujúcich sietí, ktoré boli reakciou pre rastúcu mobilitu, v čoraz globálnejšom meradle.² Rozmiestnenie jednotlivých železničných tratí na území dnešného Slovenska je výsledkom zložitého vývoja, ktorého začiatok datujeme do roku 1839, kedy začala výstavba prvej konskej železnice na území Slovenska z Bratislavy do Trnavy a Serede.

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia grantu DoktoGrand APP0335 „Peážna doprava a jej vplyv na vývoj železničnej dopravy na južnom pohraničnom území Slovenska v rokoch 1938 – 1944“.

² RODRIGUE, Jean-Paul. What is transport geography?. In RODRIGUE, Jean-Paul – COMTOIS, Claude – SLACK, Brian. *The Geography of Transport Systems*. London : Routledge, 2013, s. 5.

Na lokalizáciu, výstavbu a rovnako aj na neskoršiu hierarchizáciu železničných tratí a uzlov, vplývalo množstvo faktorov, ktoré možno rozdeliť do dvoch skupín: prírodné a spoločensko-ekonomické. Zo spoločensko-ekonomických vplyvov na výstavbu železničnej siete je potrebné spomenúť najmä geografickú polohu územia Slovenska, vládnu politiku, vplyv štátoprávneho usporiadania, polohu hlavných administratívnych a hospodárskych centier a rôzne ďalšie vplyvy. Tieto faktory podmienili vytvorenie súčasného obrazu železničnej siete Slovenska.³ V skúmanom období (t. j. koniec 30. a začiatok 40. rokov 20. storočia) bola dôležitým faktorom z pohľadu nacistického Nemecka (rovnako tak aj pre všetky zainteresované krajiny do vojnového konfliktu) plynulá prevádzka dopravy, ktorá bola považovaná za strategickú oblasť v prípade vojenskej, ekonomickej či zásobovacej činnosti. Pozornosť vedenia pre nemecký hospodársky plán t. j. štvorročný plán sa oveľa výraznejšie primkla na územie Slovenska až po autonómii, keďže Nemecko potrebovalo pre svoje expanzné plány predovšetkým plynulé zásobovanie centrálnemu Nemecku potravinovými a vojenskými komoditami a zároveň aj vytvorenie vojenského koridoru smerom na Poľsko a východ Európy.

Príspevok analyzuje hospodársko-politické vplyvy, ktoré priamo zasahovali do prevádzky železničnej dopravy po Viedenskej arbitráži na území Slovenska. Príspevok rovnako analyzuje aj reálny stav železničnej dopravy na južnom území Slovenska a jeho vplyvy na hospodársku situáciu na predmetnom území. Okrem výraznej prepojenosti s hospodárskou sférou, príspevok analyzuje aj vládnu politiku pri procese konsolidácie železničnej dopravy v prvých rokoch existencie Slovenskej republiky (1939 – 1945) a jej dopravno-politické vzťahy s Maďarským kráľovstvom (1920 – 1946) za tichej účasti nacistického Nemecka, keďže železničná doprava predstavovala v období druhej svetovej vojny eminentný tranzit pri zásobovaní komoditami, presunoch armády a vojenských materiálov, etc. ale tiež bola hlavným aktérom pri eskalácii citlivých slovensko-maďarských vzťahoch.

Teoretické koncepcie vplyvov dopravy

Doprava predstavuje jednu z najdôležitejších ľudských činností v globálnom priestore. Ide o nevyhnutnú súčasť ekonomiky a zohráva významnú úlohu v priestorových vzťahoch medzi lokalitami, t. j. doprava vytvára cenné prepojenia medzi regiónmi a hospodársky aktívnymi sektormi. Doprava je definovaná ako viacrozmerná činnosť, ktorej význam je historický, sociálny, politický, hospodársky a environmentálny.⁴ V rámci politickej moci zohrávajú vlády rozhodujúcu úlohu: ako zdroje investícií a tiež aj ako regulačné orgány. Politický význam dopravy je nepopierateľný, keďže častokrát výrazne podporuje mobilitu obyvateľstva (diaľnice, verejná doprava, etc.). Zatiaľ čo väčšina dopytu po doprave súvisí s hospodárskymi požiadavkami, mnohé komunikačné koridory boli vybudované z politických dôvodov, ako je dostupnosť (zvýšenie mobility osôb/tovarov) alebo vytváranie pracovných miest (znižovanie

³ PŠENKA, Tomáš. Faktory vplývajúce na vývoj železničnej siete Slovenska. In *Acta geographica universitatis Comenianae*. 2009, č. 53, s. 47.

⁴ *Historický*: spôsoby dopravy zohrali niekoľko rôznych historických úloh pri vzostupe civilizácií (Staroveký Egypt, Rímska ríša, etc.), pri rozvoji spoločností (vytvorenie sociálnych štruktúr) a tiež pri obrane územia (Rímska ríša, americká cestná sieť, etc.). *Sociálny*: spôsoby dopravy uľahčujú prístup k zdravotnej starostlivosti, sociálnej starostlivosti a kultúrnym či umeleckým podujatiam. Rovnako tak formujú sociálne interakcie, ktoré dokážu uprednostňovať alebo obmedzovať mobilitu osôb. Doprava tak podporuje a môže dokonca formovať sociálne štruktúry. *Environmentálny*: napriek zjavným výhodám dopravy sú významné aj jej environmentálne dôsledky. Zahŕňajú kvalitu vzduchu a vody, hladinu hluku a verejnú zdravie. Všetky rozhodnutia týkajúce sa dopravy je potrebné vyhodnotiť s prihliadnutím na príslušné environmentálne náklady. Doprava je hlavným faktorom súčasných environmentálnych problémov. RODRIGUE, Jean-Paul – COMTOIS, Claude. Transportation and space. In RODRIGUE, Jean-Paul – COMTOIS, Claude – SLACK, Brian. *The Geography of Transport Systems*. London : Routledge, 2013, s. 5.

nezamestnanosti).⁵ Z oblasti politického významu má doprava výrazný vplyv na budovanie krajiny (hospodársky, sociálne, kultúrne, etc.), ale rovnako slúži aj ako politický nástroj pri presadzovaní vládnej moci.

V rámci hospodárskeho významu, ide o samostatné odvetvie (výroba automobilov, železničné spoločnosti, etc.), kedy sektor dopravy je významným ekonomickým faktorom pri výrobe, importne a exporte tovarov a služieb, prispieva k pridanej hodnote ekonomických činností, ovplyvňuje hodnotu pôdy (nehnuteľností) a geografickú špecializáciu regiónov. Doprava je faktorom formujúcim hospodárske aktivity a zároveň je nimi aj sama formovaná.⁶

Hospodársko-politický vplyv na prevádzku pozemnej dopravy

Štúdie dopravy sa čoraz častejšie zaoberajú vplyvmi a otázkami politiky a častejšie sa spoliehajú na kvalitatívne informácie, ako sú politické vyhlásenia, pravidlá a predpisy, zvažujú sa rôzne typy vplyvov, vrátane hospodárskych (napr. rozvoj komunít), sociálnych (napr. prístup k službám), environmentálnych (napr. znečistenie ovzdušia alebo vody) a zdravotných (napr. dopravné nehody). Pre tieto otázky sú dôležité široké oblasti hodnotenia vplyvov na životné prostredie, hodnotenia rizík a analýz politiky.⁷

Dopravná politika vzniká z dôvodu významu dopravy, prakticky vo všetkých aspektoch hospodárskych, sociálnych a politických aktivít štátu. Vlády všetkých typov, od intervenčných až po tie najliberálnejšie, považujú dopravu za životne dôležitý faktor hospodárskeho rozvoja, čím sa doprava de facto považuje za kľúčový mechanizmus podpory a formovania štátneho hospodárstva.⁸ Vplyv politickej moci bol zásadným prvkom pri tvorbe legislatívnych nariadení, cez ktoré boli železnice využívané pre politické účely, ako je centralizácia, kontrola území či dokonca vytváranie štátov s vedomím, že železničná infraštruktúra na strategicky dôležitých miestach zohráva významnú úlohu v územných sporoch a vytváraní nových štátov, napr. ako pri medzivojnovoj Československej republike (ďalej ČSR), Košicko-bohumínska železnica sa po rozpade habsburskej monarchie stala jediným spojením medzi českými krajinami a východným Slovenskom a obrana predmetného územia pozdĺž železnice bola jednou z dogiem zahraničnej politiky ČSR.

V rámci ekonomického rastu, išlo o historicky rast, ktorý globálne súvisel predovšetkým s poľnohospodárskou produkciou, čo znamená, že najväčšie ekonomiky boli tie s najväčším počtom obyvateľov. Priemyselná revolúcia nenávratne zmenila vzťah demografie k mechanizácii a jej multiplikačné účinky na výrobu a spotrebu. Ľudia vymieňajú svoju prácu za mzdu, pričom musia dochádzať za prácou, zatiaľ čo korporácie vymieňajú svoju produkciu za kapitál. Obchod, pokiaľ ide o jeho pôvod a miesto určenia, má priestorovú logiku. Odráža to ekonomická, sociálna a priemyselná štruktúra príslušných trhov, ale zahŕňa aj ďalšie faktory, ako sú náklady na dopravu, vzdialenosť, politické väzby, výmenné kurzy a vzájomné ekonomické výhody, ktoré získavajú zástupcovia obchodu.

⁵ Vládna politika zásadne vníma aj hospodárske priority, keďže železničná doprava má za úlohu prepojiť hospodársky strategické oblasti s národným ale aj globálnym trhom ale rovnako tak vníma aj bezpečnostné priority, kedy bola výstavba väčšiny železničných tratí realizovaná vnútrozemím a to predovšetkým z dôvodu, vyhnúť sa blízkosti „problematických“ demarkačnej línii.

⁶ RODRIGUE, Jean-Paul – COMTOIS, Claude. Transportation and space. In RODRIGUE, Jean-Paul – COMTOIS, Claude – SLACK, Brian. *The Geography of Transport Systems*. London : Routledge, 2013, s. 5.

⁷ RODRIGUE, Jean-Paul – COMTOIS, Claude. Transportation and space. In RODRIGUE, Jean-Paul – COMTOIS, Claude – SLACK, Brian. *The Geography of Transport Systems*. London : Routledge, 2013, s. 5.

⁸ RODRIGUE, Jean-Paul – COMTOIS, Claude. Transportation and space. In RODRIGUE, Jean-Paul – COMTOIS, Claude – SLACK, Brian. *The Geography of Transport Systems*. London : Routledge, 2013, s. 295.

Železnice na ceste k Viedenskej arbitráži

Železničná doprava po vzniku ČSR prešla zložitým procesom systémových a technických zmien. Hlavnou príčinou bolo geografické trasovanie železničných tratí, ktorých výstavba bola realizovaná na základe hospodársko-politických záujmov už v tom čase bývalej habsburskej monarchie, čo pre novovzniknutú ČSR znamenalo výrazný problém s prepojenosťou celého územia a hospodárskou stabilitou krajiny. Najvýznamnejšie železničné trate, ktoré sa nachádzali na území Slovenska boli budované na princípe severo-južného trasovania, t.j. išlo o prepojenie historickej oblasti Haliče s priemyselným centrom Budapešťou odkiaľ sa rozvetvovali železničné trate až k periférnym častiam monarchie. Jedinou traťou, ktorá spájala celé územie ČSR (t.j. západo-východné trasovanie) bola už spomínaná Košicko-bohumínska železničná trať. Železničná doprava predstavovala v plánoch obnovy a budovania medzivojnového československého hospodárstva kľúčové postavenie, čo jej zabezpečilo prioritné miesto v povojnových plánoch obnovy v rámci celej dopravnej infraštruktúry. Záujmy ČSR vyžadovali prepojenie českých krajín s územím Slovenska na princípe západo-východného trasovania a z toho dôvodu sa začalo na základe zákona č. 235/1920 Zb. *o stavbe nových železných drah na štátni útraty a stanovení stavebného a investičného programu na léta 1921 až včetně 1925*, s prebudovávaním a výstavbou nových železničných tratí.⁹ Rovnako vážnymi problémami v oblasti železničnej dopravy boli predovšetkým: úprava dopravných taríf a podiel súkromných železníc (proces nostrifikácie), zároveň aj zastaranosť a nedostatočná údržba železničnej siete, ktorá predstavovala problém s nedostatkom výkonných železničných tratí spájajúcich české krajiny s územím Slovenska.

V druhej polovici 30. rokov 20. storočia sa začalo v stredoeurópskom priestore výrazne stupňovať napätie zapríčinené snahou nacistického Nemecka o vytvorenie veľkonemeckej ríše. Táto snaha bola podmienená teritoriálnou expanziou v strednej Európe, čo predstavovali predovšetkým územné nároky na medzivojnovú ČSR, ktoré neskôr vyvrcholili až samotným jej zánikom. Jednou z hlavných udalostí na geopolitickej scéne v strednej Európe na jeseň v roku 1938 bola Mníchovská dohoda, ktorá zaväzovala ČSR, okrem odstúpenia územia západnej časti v prospech nacistického Nemecka, vyriešiť aj územné požiadavky poľskej a maďarskej menšiny na svojom území. Rokovania s poľskou stranou neboli potrebné, keďže poľská armáda o pár dni nato začala obsadzovať územie ČSR s rozlohou okolo 900 km². Z toho dôvodu ostalo na stole už len rokovanie s Maďarským kráľovstvom o novej československo-maďarskej demarkačnej línii. Rokovania sa po vzájomnej dohode oboch strán začali dňa 9. októbra 1939 v Komárne. Rokovania skončili neúspechom a z toho dôvodu obidve strany sa rozhodli spor predložiť arbitráži Nemecka a Talianska. Výsledkom arbitrážneho rozhodnutia bolo odstúpenie 10 390 km² územia Slovenska, na ktorom sa nachádzalo 182 slovenských obcí spolu s 854 218 obyvateľmi.¹⁰

Odstúpenie územia v prospech Maďarského kráľovstva sa odzrkadlilo aj na stave železničnej dopravy, ktorá prišla o 930 km (36 %) železničných tratí.¹¹ Situácia v železničnej

⁹ Plán výstavby železničnej siete predpokladal, že v horizonte rokov 1921-1925 (čo sa ukázalo ako nereálne, pretože v roku 1925 neboli, na niektorých tratiach vyhotovené ani projekčné práce) bude vybudovaných 556 km nových železničných tratí, ktorých 58 km by sa nachádzalo na území Moravy, 385 km na území Slovenska a 113 km na území Podkarpatskej Rusi. FALTUS, Jiří – PRUCHA, Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918-1945*. Bratislava : VPL, 1969, s. 80.

¹⁰ RISTVEYOVÁ, Katarína – HRUBOŇ, Anton – MITÁČ, Ján. Prvá Viedenská arbitráž a Slovensko (medzinárodné súvislosti, výsledky a dôsledky). In MÁRZA, Radu – SYRNÝ, Marek a kol. *Dve viedenské arbitráže (1938, 1940) z pohľadu slovenskej a rumunskej historiografie*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2018, s. 20.

¹¹ Po rozpade medzivojnovnej ČSR, Slovenské železnice zdedili po Československých dráhach, železničné trate a zariadenia na dobrej technickej úrovni. Avšak čo sa týka vozňového parku, tak na území Slovenska ostalo len 615 parných rušňov, 98 motorových vozňov, 1 lokotraktor, 375 služobných, 84 poštových, 1 240 osobných a 13 817 nákladných vozňov. KUBÁČEK, Jiří. *Dejiny železníc na území Slovenska*, Bratislava : Železnice

doprave sa okamžite prejavila na chode krajiny a to predovšetkým v probléme s hospodárskym zásobovaním, keďže strategické dopravné uzly sa buď nachádzali už na odstúpenom území (napr. železničné spojenie regiónov Novohrad, Gemer a Horehronie), niektoré úseky sa stali slepými traťami (napr. železničná trať Lučenec (Losonc) – Utekáč) alebo železničná sieť bola na viacerých úsekoch prerušená (napr. železničná trať Praha – Ostrava – Žilina – Košice – Jasiňa, sa stala medzinárodnou traťou, ktorá prechádzala cez územie ČSR, Nemecka, Poľska, Maďarska a Rumunska).¹² Problematickou bola aj pre neskôr vzniknutý Slovenský štát železničná rozluka s Protektorátom Čiech a Morava, kedy Slovenským železniciam (ďalej SŽ) ostalo k dispozícii len 21,5 % lokomotívneho a vozňového parku a zároveň museli SŽ odstúpiť aj Maďarskému kráľovstvu 282 parných lokomotív, 51 motorových strojov a 5 000 vagónov, čo predstavovalo 31,5 % vozňového parku. Po vyriešení majetkovej rozluky s oboma susednými krajinami ostalo na území Slovenska ostalo k dispozícii len 603 parných lokomotív a 13 800 vagónov. Zároveň nemôžeme opomenúť, že išlo o vozňový park, ktorý bol výrazne zastaralý pretože niektoré lokomotívy mali viac ako 40 rokov.¹³ Rýchlejší rozvoj železničnej dopravy komplikovali okrem nedostatočného vozňového parku aj ďalšie faktory, ako napr. žiadna elektrifikovaná trať či nízka rýchlosť rušňov.¹⁴

Na južnom území Slovenska, získalo Maďarské kráľovstvo po zmene demarkačnej línie strategickú železničnú trať Lučenec – Plešivec, ktorá prepájala celé južné územie stredného Slovenska. Z hospodárskeho hľadiska išlo o strategickú železničnú trať, pretože jej prípojové trate spájali dôležité hospodárske centrá (železiareň v Podbrezovej, bane na ťažbu železnej rudy v Železníku, magnezitový podnik v Lovinobani, etc.) v regiónoch Novohrad, Gemer i Horehronie a rovnako zabezpečovala import a export tovarov na domáci trh ale aj v rámci Grosswirtschaftsraum-u. Po odstúpení spomínanej trate, sa predovšetkým jej pripojené železničné spojenia stali slepými ako napr. Rimavská Sobota – Poltár, Plešivec – Muráň, Plešivec – Slavošovce a Plešivec – Rožňava – Dobšiná. Išlo o strategické dopravné spojenia na južnom území stredného Slovenska a to predovšetkým z dôvodu importu potrebných surovín pre možnú priemyselnú výrobu v odvetviach: v sklárskom, v železiarskom, v chemickom a v drevárskom. Niektoré podniky museli na určitú dobu prerušiť výrobný proces a to z dôvodu nedostatku importovaných surovín pre možné pokračovanie výroby alebo v opačnom prípade, z dôvodu plnej kapacity skladov, keďže nebola možnosť priameho exportu produktov na domáci a zahraničný trh. Trať Brezno – Rimavská Sobota bola prístupná len zo severu, avšak aby vyhovovala potrebe nákladnej prepravy bola SŽ nariadená jej celková rekonštrukcia, z dôvodu náhrady prerušeného dopravného spojenia regiónov Horehronia s Gemerom, ktoré bolo významné pre dovoz železnej rudy z Gemera do železiarní v Podbrezovej.¹⁵ Okrem odstúpenia ale aj prerušenia strategických dopravných spojení s kľúčovými hospodárskymi centrami boli niektoré oblasti krajiny (napr. Štítická dolina) bez akéhokoľvek dopravného spojenia, čo spôsobovalo neschopnosť priameho zásobovania predmetnej oblasti.

Na vzniknutú situáciu, okamžite reagovala čs. vláda (5. novembra 1938) zapojením automobilovej a autobusovej dopravy, ktorou mali byť nahradené prerušené železničné spojenia. Náhradná autobusová doprava bola prevádzkovaná v úsekoch: Chyžnian Voda

Slovenskej republiky. 2013, s. 160.; SABOL, Miroslav. *Dejiny dopravy na Slovensku 1938 – 1948 (1950)*. Bratislava : VEDA, 2015, s. 53.

¹² SABOL, Miroslav. *Doprava na Slovensku 1938 – 1944*. In FIAMOVA, Martina – HLAVINKA, Ján – SCHVARC, Michal a kol. *Slovenský štát 1939 – 1945. Predstavy a realita*, Bratislava : HÚ SAV, 2014, s. 225.

¹³ FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1969, s. 381.

¹⁴ SABOL, Miroslav. *Dopravný systém Slovenskej republiky 1939 – 1941*. In MIČKO, Peter a kol. *Lesk a tiene hospodárskeho rozvoja Slovenska v rokoch 1939 – 1941*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2015, s. 259-260.

¹⁵ LACKO, Richard. *100 rokov železničnej trate Podbrezová – Tisovec*. Brezno : Mestský úrad, 1996, s. 42.

(Lubeník) – Muráň, Betliar – Dobšiná, Štítňík – Muráň, Muráň – Červená Skala, Kriváň – Kokava n/Rimavicou, Kokava n/Rimavicou – Hnúšť'a a Tisovec – Muráň.¹⁶ Vláda si uvedomovala potrebu dopravného spojenia medzi spomínanými lokalitami predovšetkým z dôvodu zásobovania základnými potravinovými článkami obyvateľstvo žijúce v predmetných oblastiach ale eminentne išlo o pracovne činné osoby, keďže v predmetných regiónoch sa nachádzali strategické priemyselné podniky, ktorých pracovná náplň si vyžadovala vysokú úroveň fyzickej aktivity (vápenka a železiarne Tisovec, chemický podnik Likier (klčovanie dreva), sklársky podnik v Utekáči, etc.). Zabezpečením potravinových zásob sa v skúmanom období predišlo väčšine štrajkovým akciám v podnikoch, čo bolo predpokladom v niektorých prípadoch k neprerušeniu výroby v priemyselných podnikoch. Samozrejme musíme mať na zreteli, že štát prioritne zaujímal plynulý výrobný proces, čomu predchádzal bezproblémový import a export, čím by hospodárstvo štátu neutrpelo ešte väčšie škody ako z obdobia Viedenskej arbitráže. Avšak musíme brať do úvahy, že bez možnosti pravidelného zásobovania obyvateľstva potravinovými článkami by prevádzka v podnikoch bola vo vysokej pravdepodobnosti prerušená, ako to bolo spôsobené štrajkovými akciami napr. Tisovci, Utekáči, etc. a rovnako tak by bola znížená aj mobilita pracovne činných osôb, keďže drvivá väčšina dochádzala za prácou (do priemyselných podnikoch) z okolitých oblastí.

Napriek urgentnej povahe predmetnej situácie, zapojenie autobusovej a automobilovej dopravy narazilo na problém s prerušením hradských ciest novou čs-maďarskou demarkačnou líniou. Zároveň sa problém vyskytol s častým prejazdom nákladnej dopravy po neupravených a nevyhovujúcich cestných komunikáciách.¹⁷ Odstúpenie železničných tratí na južnom území Slovenska v konečnom dôsledku bolo výrazným podnetom k plánovaniu výstavby ucelenej cestnej komunikačnej siete, čím sa súbežne podnietil aj záujem o osobnú prepravu. Napr. v roku 1942 autobusová doprava prepravila 8,3 milióna cestujúcich, čo predstavovalo zvýšenie počtu cestujúcich oproti roku 1938 o takmer 6 miliónov.¹⁸ Napriek snahe nahradiť prerušené železničné spojenia Československé dráhy (ďalej ČSD) nedisponovali s dostatočným počtom autobusov a nákladných áut, ktoré by mohli vzniknutú situáciu plnohodnotne vyriešiť, keďže na odstúpenom území sa nachádzalo viac ako 1/3 motorových vozidiel a súbežne sa vyskytol aj problém s nedostatkom pneumatík i pohonných hmôt.¹⁹

Na základe problémov, ktoré sa ocitli pri prevádzke náhradnej autobusovej a automobilovej dopravy čs. vláda musela hľadať riešenie pre zabezpečenie provízornej dopravy, ktorá by v pravidelnej a neprerušenej prevádzke realizovala vnútroštátny tranzit. Keďže cestná doprava nebola pripravená na zvýšenie kapacity tranzitov a ako som už spomínal na južnom území Slovenska boli prerušené železničné spojenia, čs. vláda musela prijať rozhodnutie o vzniku peážnej dopravy²⁰ na čs.-maďarskej demarkačnej línii a to len na nevyhnutných úsekoch dokým neboli na predmetných častiach krajiny vybudované nové železničné spojenia. Vláda poverila ČSD aby urýchlene začali uzatvárať peážne dohody aj

¹⁶ Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond Ministerstvo vnútra 1938 – 1945, inv. č. 325/3.

¹⁷ Pokiaľ ide o povrch vozoviek, takmer 51 % ciest bolo vybudovaných z makadamovo-štrkového materiálu, ktorý bol napriek veľkej kritike stavebných odborníkov najčastejšie používaný na stavbu vozoviek. Pozitívom makadamovo-štrkového povrchu bola jeho nízka cena oproti betónovému alebo asfaltovému povrchu. Nízka cena sa však odzrkadlila v nižšej kvalite a počas daždivého počasia sa tieto cesty stávali neprejazdnými. SABOL, Miroslav. *Dejiny dopravy na Slovensku 1938 – 1948 (1950)*. Bratislava : VEDA, 2015, s. 55.

¹⁸ SABOL, Miroslav. Dopad Viedenskej arbitráže na poľnohospodárstvo, priemysel a infraštruktúru na južnom Slovensku. In Ján Mitáč. *Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 - 1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2011, s. 229.

¹⁹ FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1969, s. 380.

²⁰ Ide o dopravnú komunikáciu medzi východiskovým a cieľovým bodom na území toho istého štátu, v rámci ktorej časť komunikácie vedie cez územie iného štátu. Peážna doprava je vykonávaná predovšetkým vtedy, keď je doprava cez územie iného štátu kratšia, cenovo rentabilnejšia alebo z rôznych dôvodov (geomorfologické členenie, zahranično-politická situácia, etc.) nie je možné sa inak dostať k cieľovému bodu.

s ďalšími susednými železničnými správami. S Maďarským kráľovstvom sa začalo rokovať o vzniku peážnej dopravy v Budapešti až 14. novembra 1938. Maďarská strana neprikladala rokovaniám výraznú váhu, keďže očakávala opätovné územné posuny na čs.-maďarskej demarkačnej línii vo svoj prospech. Prístup maďarskej strany bol zmenený až po apely Maďarských štátnych železníc (maď. Magyar Államvasutak, ďalej MÁV), ktoré potrebovali zrealizovanie peážneho úseku na trati Kassa (Košice) – Csop (Čop).²¹ Na základe urgentnej potreby spustenia strategickje trate, maďarská strana súhlasila s peážnymi dohodami. Dňa 15. decembra 1938 bola zrealizovaná dohoda, podľa ktorej boli vytvorené peážne úseky Tomášovce – Losonc (Lučenec) – Veľká Ves, Dobšiná – Pelsöc (Plešivec) – Slavošovce a Dobšiná – Pelsöc (Plešivec) – Slavošovce, Kuzmice – Slanec, etc.²² Maďarská strana si však vymohla aj obmedzenia, ktorými určila, že dopravný tranzit prechádzajúci cez územie Maďarského kráľovstva mohol byť prevádzkovaný len rušňami MÁV.²³

V zložitej situácii, v ktorej sa nachádzalo územie Slovenska paradoxne vzrástol význam železničnej dopravy, čo nám potvrdzuje fakt, že dôležitosť vzájomného prepojenia južných oblastí (predovšetkým hospodársky strategických pre plynulú prevádzku priemyslu a potravinovou produkciou krajiny) bola natoľko významná, že urgentne bolo na čs.-maďarskej hranici vybudovaných 32 cezhraničných priechodov z toho až 19 bolo železničných.²⁴

Marec 1939 a konsolidácia železničnej dopravnej siete

Po prijatí Viedenskej arbitráže sa ocitlo územie Slovenska bez funkčnej dopravnej siete, predovšetkým na južnom území Slovenska, čo spolu s ďalšími faktormi (deficitný rozpočet autonómnej vlády, geopolitická situácia v strednej Európe, etc.) vyeskalovali udalosťami zo 14. a 15. marca 1939. Z hospodársko-politického hľadiska môžeme označiť za tzv. bodku v období marcovej krízy prijatie *Zmluvy o ochrannom vzťahu medzi Nemeckou ríšou a Slovenským štátom* z 23. marca 1939, ktorá obsahovala tajný dodatok *Dôverný protokol o hospodárskej a finančnej spolupráci medzi Nemeckou ríšou a Slovenským štátom*, ktorý zahŕňal pre výskum predmetnej témy dôležitý bod čl. 1 ods. 5 *o budovaní dopravného a prepravného systému na Slovensku*. Okrem vyššie spomenutých nemeckých záujmov v pozemnej dopravnej infraštruktúre malo územie Slovenska pre nacistické Nemecko aj strategické územné postavenie, keďže sa nachádzalo v centrálnej časti Európy, čo ho predurčilo stať sa tzv. základňou pre pripravovanú nemeckú vojenskú expanziu na územie Poľska a na následne aj pre realizáciu operácie Barbarossa.

V prvom týždni existencie Slovenského štátu vypukol na južnom území Slovenska slovensko-maďarský konflikt známy pod názvom Malá vojna. Z toho dôvodu bola prerušená prevádzka peážnej dopravy na slovensko-maďarskej demarkačnej línii. Po ukončení konfliktu si obe strany uvedomovali strategický význam peážnej dopravy a to predovšetkým z dôvodu prístupu k jednotlivým mestám/regiónom ale aj potrebe neprerušenej prevádzky hospodársky významných priemyselných podnikoch či poľnohospodárskych oblastí. Z toho dôvodu slovenská a maďarská vláda dňa 4. apríla 1939 podpísala protokol o novej demarkačnej línii medzi Slovenským štátom a Maďarským kráľovstvom na východe krajiny. Maďarskému kráľovstvu bolo odstúpených ďalších 1 697 km² územia východného Slovenska s obcami Starina, Stakčín, Sobrance a všetkými ďalšími obcami smerom na východ spolu s 69 636 obyvateľmi žijúcich na predmetnom území. Rozloha demarkačnej línii medzi Slovenským

²¹ SNA, fond Ministerstvo dopravy a verejných prác 1939 – 1945 (ďalej f. MDVP), inv. Č. 71/2 1939, záp. 3.

²² SNA, f. MDVP, inv. č. 71/2 1939, záp. 149

²³ RYCHLÍK, Jan. Viedenská arbitráž a rozvoj osobní dopravy na Slovensku. In *Hospodářské dějiny* 19. Praha, 1991, s. 118-119.

²⁴ RYCHLÍK, Jan. Viedenská arbitráž a rozvoj osobní dopravy na Slovensku. In *Hospodářské dějiny* 19. Praha, 1991, s. 118-119.

štátom a Maďarským kráľovstvom bola takmer 800 km.²⁵ Na základe posunu slovensko-maďarskej demarkačnej línie sa opätovne výraznejšie skomplikovala dopravná situácia na území východného Slovenska. Hlavnou príčinou komplikácie bolo, že z dovtedy lokálnej trate Humenné – Stakčín sa stala medzinárodná železničná trať.²⁶ Problémy so spojením s Stakčínom mala predovšetkým maďarská strana, keďže do Stakčina bol prístup jedine cez územie Slovenska. Na základe spomínaných zmien obe strany súhlasili s obnovením peážnych dohôd, predovšetkým kvôli obnove prevádzky na košickej peáži a vzniku peážnych úsekov Tisovec – Rimaszombat (Rimavská Sobota) – Poltár a Kassa (Košice) – Sátoraljaújhely, ktorá prechádzala cez slovenský úsek Slanec – Kuzmice etc.²⁷

V roku 1940 boli po opätovných slovensko-maďarských rokovaniach o peážnej doprave v Bratislave, otvorené ďalšie priechody avšak zrušená bola peáž Tomášovce – Losonc (Lučenec) – Veľká Ves, pretože 18. februára 1940 bola otvorená novovybudovaná Tomášovská spojka, ktorá obchádzala Losonc (Lučenec). K ďalším posunom pri zabezpečení stabilnejšieho tranzitu bola v roku 1941 uzavretá trojdohoda medzi Slovenskom, Maďarskom a Nemeckom o prevádzke peážnych trati: Oroszvár (Rusovce) – Engerau (Petržalka) – Bratislava – Úszor (Kvetoslavov) a pre nákladnú prepravu Oroszvár (Rusovce) – Engerau (Petržalka) – Bratislava – Szencz (Senec).²⁸ Išlo predovšetkým o strategické trate pre nacistické Nemecko, ktoré si týmto zabezpečovalo plynulé zásobovanie zo Slovenska, Maďarska ale rovnako tak aj z Rumunska. Ide len o jeden z mnoho príkladov, kedy nacistické Nemecko „dovoľovalo“ Slovensku a Maďarsku len také uzatváranie zmlúv a pravidiel, ktoré neohrozovali záujmy samotného Nemecka. V rámci trojdohody o prevádzke peážnej dopravy boli v zmluve zaradené body ako napr. ak rušňovodič MAV nepoznal traťové pomery na slovenských železničných tratiach, musel byť k týmto vlakom na slovenskej trati pridelený slovenský rušňovodič; na území SŽ mohli zastaviť vlaky len v stanici Bratislava Nové Mesto; v stanici Miloslavovo vlak zastavil len na žiadosť slovenských policajných a colných úradníkov; nastupovanie a vystupovanie, otváranie okien a dverí, používanie záchodov, podávanie a vydávanie predmetov, nakladanie a vykladanie nákladného tovaru a odoberanie úradných uzáverov na peážnej trati Úszor – Oroszvár bolo zakázané.²⁹

Okrem odstúpenia južného územia spolu so železničnými traťami Maďarskému kráľovstvu, bolo problematickým aj financovanie železničných tratí, čo predstavovalo jednu z hlavných otázok, ktoré boli mnohokrát diskutované už počas existencie Slovenskej republiky (1939 – 1945). Vnútroštátna preprava mala zaužívané tarify ešte z ČSD, ktoré boli už počas medzivojnovnej ČSR terčom ostrej kritiky slovenských národohospodárov a to z dôvodu nízkeho financovania. Zmena nastala v prijatí nákladnej tarify SŽ z roku 1942, ktorá sa týkala vnútroštátnej prepravy.³⁰ Upravená bola aj tarifa peážnej dopravy, ktorá sa dovtedy počítala lomenou prepravou. Od dňa 25. augusta 1941 bola zavedená tzv. tarifná peáž, oficiálne pomenovaná „Slovenská miestna preprava tovaru cez Maďarsko“, ktorá predstavovala vnútroštátnu tarifu prepočítanú za celú trasu, vrátane maďarského územia. Analogicky od 25. augusta 1940 bola zavedená aj Maďarská miestna preprava tovaru cez Slovensko.³¹ Okrem miestnych prepráv bolo potrebné vyriešiť aj prechod cez územie Maďarského kráľovstva pre potreby importu a exportu tovarov z/do zahraničia, ktorá bola oficiálne pomenovaná ako „Preprava z a do cudziny cez Maďarsko.“³² Dňa 1. januára 1942 začala platiť nákladná tarifa medzi Slovenskom a Nemeckom, v ktorej boli zahrnuté aj prepravné vzťahy s Protektorátom

²⁵ HETÉNYI, Martin. *Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938 – 1945*. Nitra : UKF, 2008, s. 20.

²⁶ SNA, f. Úrad predsedníctva vlády 1939 – 1944, inv. č. 432.

²⁷ SNA, f. MDVP, inv. č. 4858-3 1940.

²⁸ SNA, f. MDVP, inv. č. 887-I/3-1941.

²⁹ SNA, f. MDVP, inv. č. 2903- V/2-1941.

³⁰ KUBÁČEK, Jirí. *Dejiny železníc na území Slovenska*. Bratislava : Železnice Slovenskej republiky, 2013, s. 57.

³¹ SNA, f. MDVP, inv. č. 153/1-KOD/2 1942.; SNA, f. MDVP, inv. č. 4528/3-II/1941.

³² SNA, f. MDVP, inv. č. 4528/ 3-II/1-1941.

Čiech a Moravy (ďalej Protektorát), baltskými prístavmi i Generalgouvernement-om. Následne bolo v záujme hospodárskej prosperity zjednodušiť obchodnú prepravu tovarov s inými krajinami a tak vznikli zväzové nákladné tarify s Maďarskom, Švajčiarskom, Nemeckom a tiež boli stanovené dovozné sadzby v priamej preprave tovaru so Srbskom.³³

Napriek medzinárodným dohodám a konsolidácii vzťahov s Nemeckom a s Maďarskom ohľadom peážnej dopravy, bola jediným riešením v stabilnej prevádzke železničnej dopravy rekonštrukcia lokálnych a výstavba nových železničných tratí. Problémy predstavovala predovšetkým slovensko-maďarská peáž, ktorá sa stala citlivým miestom v budovaní slovensko-maďarských vzťahoch v období druhej svetovej vojny. Išlo predovšetkým o využívanie peáže ako nacionalistického „prostriedku“ v podobe vykrikovania revizionistických hesiel, vyhadzovanie letákov z vozňov s popisom mindent vissza, vyvesovanie Maďarských zástav a máp Uhorského kráľovstva, či zámerne nevydávanie povolení pri prechode peážnej dopravy, etc.

Výstavba železničnej siete

Po vzniku medzivojnovej ČSR musela čs. vláda riešiť problém s dopravným prepojením celého územia od českých krajín až po Podkarpatskú Rus, t. j. západo-východné trasovanie, kým v období habsburskej monarchie bolo železničné trasovanie na území Slovenska orientované v smere sever-juh. Z toho dôvodu boli na území Slovenska v rámci medzivojnovej ČSR realizované najväčšie projekcie výstavby železničnej siete, z ktorých do roku 1939 bolo z pôvodného plánu vybudovaných viac ako 90 %. Nastúpený trend na území Slovenska, bol zabrzdený zmenami geopolitickej situácie v rokoch 1938 - 1939, čo sa premietlo aj do oblasti železničnej dopravy.³⁴

Dĺžka železničných tratí na území Slovenska sa v rokoch 1939 – 1944 rozšírila z 2 497 km na 2 580 km a z toho bolo zdvojnásobených 444,7 km a 61 km bolo úzkorozchodných tratí. Pokiaľ ide o ekonomickú stránku, SŽ investovali do výstavby a rekonštrukcie železničných tratí 1,514 mld. Ks a zároveň plnili neodmysliteľnú súčasť v oblasti zamestnanosti, keď počas celého obdobia existencie Slovenskej republiky (1939 – 1945) SŽ zamestnávali v priemere 16 000 pracovne činných osôb.³⁵ Investície do pozemnej dopravnej siete boli predovšetkým podriadené potrebám nacistického Nemecka. Nemecké velenie preferovalo rekonštrukciu železníc a vozoviek smerom k severovýchodným hraniciam a to z dôvodu pripravovanému útoku na Poľsko a neskôr na ZSSR.³⁶ Výstavba železničných tratí, prevádzka železničnej dopravy na území Slovenska a rovnako tak aj prevádzka slovensko-maďarskej peážnej dopravy bola ponechaná v rukách slovenskej a maďarskej vlády a železničných správ avšak naďalej pod tzv. tieňovým dohľadom Nemecka.³⁷

Na základe už vyššie spomenutých problémov s tranzitom bola vládna politika naklonená výstavbe nových strategických železničných tratí, ktoré mali za úlohu prepojiť hospodárske centrá krajiny, ktoré ostali bez dopravného alebo obmedzeného spojenia po Viedenskej arbitráži. Okrem hospodárskych priorít išlo aj o vybudovanie železničných spojení, ktoré by nahradili peážnu dopravu (Tomášovská spojka) avšak podmienkou pri výstavbe tratí bolo, že musia byť realizované vo vnútrozemí krajiny, t. j. relatívne v bezpečnej vzdialenosti od demarkačnej línie s Maďarským kráľovstvom. Rozhodnutie o výstavbe

³³ KUBÁČEK, Jiří. *Dejiny železníc na území Slovenska*. Bratislava : Železnice Slovenskej republiky, 2013, s. 58.

³⁴ KUBÁČEK, Jiří. *Dejiny železníc na území Slovenska*. Bratislava : Železnice Slovenskej republiky, 2013, s. 58.

³⁵ SABOL, Miroslav. *Doprava na Slovensku 1938 – 1944*. In FIAMOVA, Martina – HLAVINKA, Ján – SCHVARC, Michal a kol. *Slovenský štát 1939 – 1945. Predstavy a realita*. Bratislava : HÚ SAV, 2014, s. 230.

³⁶ FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1969, s. 380.

³⁷ FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1969, s. 380.

prioritných železničných tratí mala na starosti Slovenská dopravná komisia a predsedníctvo vlády, ktorí vyhodnotili za eminentné vybudovanie železničných tratí na južnom území Pohronskej župy. Išlo o stavby Gemerských spojok: Tisovec – Revúca – Chyžnian Voda (Lubeník) – Slavošovce s nadväznosťou na rekonštrukciu železničných tratí Čerenčany (štátna hranica) — Tisovec a Tisovec — Halny — Brezno n/ Hronom.³⁸ Rovnako SŽ začali budovať spojku na východnom Slovensku (Lastovská spojka), ktorá obchádzala odstúpené Michalany, ďalšou spojkou bola Tomášovská spojka, ktorá obchádzala odstúpený Lučenec.³⁹ Na východnom Slovensku patrila medzi najväčšie železničné projekty výstavba trate Prešov — Kapušany pri Prešove — Vranov nad Topľou — Strážske. Problémy vznikajúce pri peážnej doprave cez mesto Kassa (Košice) spôsobili, že už v marci 1939 slovenská vláda rozhodla o urýchlenej realizácii stavby spomínanej trate.⁴⁰ Po určení výstavby konkrétnych železničných tratí, Slovenská dopravná komisia a predsedníctvo vlády vyhlásili verejnú súťaž na zhotoviteľov predmetných stavieb. Pokiaľ išlo o náročnú (horský reliéf, vodné toky, ťažšia dostupnosť, etc.) a kilometrovo dlhšiu stavbu, predmetná trať bola rozdelená na niekoľko stavebných úsekov (napr. Gemerské spojky), v rámci ktorých mal každý úsek väčšinou iného zhotovovateľa. Podľa archívnych dokumentov bola verejná súťaž úplne transparentná, avšak objavuje sa v tomto prípade aj úvaha, že mohlo prísť aj k prípadnej korupcii pri určovaní zhotovovateľov jednotlivých úsekov, avšak dokumenty ohľadom takéhoto typu jednaní samozrejme neexistujú. Po vybratí zhotovovateľov sa začalo s projekciou a s administratívnou pochôdzkou trate a až následne sa začalo s jej samotnou výstavbou. Keďže územie Slovenska má rôznorodé geomorfologické členenie, projektanti a hlavní zhotovovatelia úsekov museli byť permanentne v teréne a to predovšetkým z dôvodu urgentných zmien na spôsobe výstavby jednotlivých úsekov, spôsobených nepredvídateľnými okolnosťami (erózia pôdy, podzemné vody, etc.).

Záver

Geopolitické zmeny, ktoré sa odohrali, v období jeseň 1938 až jar 1939, spôsobili výrazné problémy predovšetkým v oblasti hospodárstva, dopravy ale aj vnútro politickej situácie, etc. na území Slovenska. Výrazný vplyv na realizácii geopolitických zmien malo nacistické Nemecko, ktoré bolo garantom vzniknutého Slovenského štátu ale zároveň aj jeho „dozorcom“ pri realizovaní hospodársko-politických zmien v štáte. Odstúpením južného územia Slovenska a s tým spojenou stratou alebo prerušením priamych dopravných spojený či odsunom vozňového parku do Protektorátu a Maďarska, mala slovenská vláda eminentnú prioritu o urgentnú konsolidáciu dopravnej siete a to predovšetkým pre potreby prevádzky hospodárskych podnikov, mobility, či zásobovania jednotlivých regiónov. V tomto prípade zohrala politická moc zásadnú úlohu pri opätovnom spustení dopravy v častiach, ktoré ostali bez dopravného spojenia, či už cez náhradnú automobilovú dopravu alebo cez peážne úseky, ktorými dokázala čiastočne sanovať vnútroštátnu železničnú dopravu. Išlo o dôležité zásahy

³⁸ Gemerské spojky boli najznámejšou „železnično-tunelovou“ stavbou v období Slovenskej republiky (1939 – 1945). Naprojektovala železničná trať, mala za cieľ spojiť Slavošovské papierne so západom Slovenska a rovnako transport železnej rudy z Gemera na spracovanie do železiarskych závodov v Podbrezovej. Prvý úsek stavala firma Ing. Ladislava Hitsa, druhý úsek firma Ing. Lozorský a Štefanec, tretí úsek firma Jaroslava V. Velfika. Po ukončení 2. svetovej vojny boli názory, ktoré podporovali pokračovanie v stavebných prácach, no v roku 1949 bola stavba úplne zastavená. Viac: BEŇUŠ, Patrik. Infraštruktúra v okrese Hnúšťa v rokoch 1939-1945. In *Gemer-Malohont* : zborník Gemersko-malohontského múzea. ročník 17.

³⁹ Išlo o výstavbu spojky Tomášovce-Veľká Ves, ktorá mala byť zároveň aj náhradou za odstúpené spojenie Lučenec-Poltár-Kokava n/Rimavicou, čím by sa opätovne prepojili regióny Novohradu, Malohontu a Gemera-Viac: BEŇUŠ, Patrik. Peážna doprava na území Pohronskej župy po Viedenskej arbitráži a jej vplyv na vznik Tomášovskej spojky a Gemerských spojok. In *České, slovenské a československé dejiny 20. storočia XVII*.

⁴⁰ SABOL, Miroslav. Doprava na Slovensku 1938 – 1944. In FIAMOVA, Martina – HLAVINKA, Ján – SCHVARC, Michal a kol. *Slovenský štát 1939 – 1945. Predstavy a realita*, Bratislava : HÚ SAV, 2014. s. 227.

vlády a to predovšetkým pre stabilný chod hospodárstva štátu, ktoré utrpelo najväčšie škody (strata úrodnej pôdy a poľnohospodárskych podnikov, bane na nerastné suroviny, priemyselné podniky) po Viedenskej arbitráži. Hospodársko-politické záujmy či už slovenskej alebo maďarskej vlády vyvolali potrebu rokovani pre opätovnú plynulú prevádzku dopravy či už na južnom území Slovenska alebo na odstúpenom území Maďarskému kráľovstvu. Avšak už v prvopočiatku bolo zrejmé, že vláda vnímala vzniknuté dohody s Maďarským kráľovstvom len ako urgentnú potrebu chodu ekonomiky a prepojenia územia štátu a zároveň sa pripravovala na výstavbu vnútroštátnych železničných dráh, čím by sa automaticky vyhla problematickým peážnym úsekom na slovensko-maďarskej demarkačnej línii.

Z tohto hľadiska predstavovala vládna politika v prvých rokoch existencie Slovenskej republiky (1939 – 1945) najklúčovejšiu fázu pri konsolidácii železničnej dopravy, ktorou bol zabezpečený následný hospodársky rast, ktorý vyvrcholil v roku 1942 dobudovaním štruktúr vojnovnej konjunktúry na území Slovenska.

LITERATÚRA A PRAMENE

- FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1969. 381 s.
- HALLON, Ľudovít. Hospodárstvo Slovenska a jeho miesto v hospodárskom priestore Nemecka 1939 -1943. In FIAMOVA, Martina – HLAVINKA, Ján – SCHVARC, Michal a kol. *Slovenský štát 1939 – 1945. Predstavy a realita*, Bratislava : HÚ SAV, 2014. s. 197-212. ISBN 978-80-89396-32-0.
- HETÉNYI, Martin. *Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938 – 1945*. Nitra : UKF, 2008. 2018 s. ISBN 978-80-8094-444-5.
- HÖGSELIUS, Per – KAIJSER, Arne – VAN DER VLEUTEN, Erik. *Europe's infrastructure transition. Economy, War, Nature*. London : Palgrave Macmillan, 2016. 454 s. ISBN 978-0230-30799-5.
- KUBÁČEK, Jiří. *Dejiny železníc na území Slovenska*. Bratislava : Železnice Slovenskej republiky, 2013. 257 s. ISBN 978-80-968864-5-6.
- LACKO, Richard. *100 rokov železničnej trate Podbrezová – Tisovec*, Brezno : Mestský úrad, 1996. 124 s. ISBN 80-967600-3-3.
- PŠENKA, Tomáš. Faktory vplývajúce na vývoj železničnej siete Slovenska. In *Acta geographica universitatis Comenianae*, č. 53, 2009. s. 47-60.
- RISTVEYOVÁ, Katarína – HRUBOŇ, Anton – MITÁČ, Ján: Prvá Viedenská arbitráž a Slovensko (medzinárodné súvislosti, výsledky a dôsledky). In MÁRZA, Radu – SYRNÝ, Marek a kol.: *Dve viedenské arbitráže (1938, 1940) z pohľadu slovenskej a rumunskej historiografie*. Banská Bystrica : Dolis, s.r.o, 2018. s. 12-25. ISBN 978-80-89514-53-3.
- RODRUGUE, Jean-Paul – COMTOIS, Claude – SLACK, Brian. *The Geography of Transport Systems*. London : Routledge, 2013. 395 s. ISBN: 978-0-203-37118-3.
- RYCHLÍK, Jan. Viedenská arbitráž a rozvoj osobní dopravy na Slovensku. In *Hospodářské dějiny* 19, Praha, 1991. s. 118-119.
- SABOL, Miroslav. *Dejiny dopravy na Slovensku 1938 – 1948 (1950)*, Bratislava : VEDA, 2015. 299 s. ISBN 978-80-224-1459-3.
- SABOL, Miroslav. Dopad Viedenskej arbitráže na poľnohospodárstvo, priemysel a infraštruktúru na južnom Slovensku. In Ján Mitáč. *Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 - 1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2011. s. 217-232. ISBN 978-80-89335-45-9.
- SABOL, Miroslav. Doprava na Slovensku 1938 – 1944. In FIAMOVA, Martina – HLAVINKA, Ján – SCHVARC, Michal a kol. *Slovenský štát 1939 – 1945. Predstavy a realita*, Bratislava : HÚ SAV, 2014. s. 255-238. ISBN 978-80-89396-32-0.

SABOL, Miroslav. Dopravný systém Slovenskej republiky 1939 – 1941. In MIČKO, Peter a kol. *Lesk a tieň hospodárskeho rozvoja Slovenska v rokoch 1939 – 1941*, Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2015. s. 259-317. ISBN 978-837-490-865-8.

ARCHÍVY

Slovenský národný archív, fond Ministerstvo vnútra 1938 – 1945

Slovenský národný archív, fond Ministerstvo dopravy a verejných prác 1939 – 1945

Slovenský národný archív, fond Úrad predsedníctva vlády 1939 – 1944

ČINNOSŤ KATOLÍCKYCH SPOLKOV V KOŠICIACH A ICH ZÁNİK POD NÁTĽAKOM KOMUNISTICKEJ MOCI PO ROKU 1948

Mgr. Monika Tresová

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Abstrakt: *V Košiciach do roku 1948 vyvíjalo kultúrnu, náboženskú a sociálnu činnosť viacero katolíckych spolkov. Medzi najvýznamnejšie z nich patrilo Slovenský katolícky kruh (SKK), ktorého poprední predstavitelia založili aj katolícke vydavateľstvo a časopis Verbum so sídlom v Košiciach. Politická činnosť týchto kultúrnych reprezentantov v prostredí katolíckych spolkov bola sledovaná už od oslobodenia Košíc. Mnohé z týchto osobností (ako kanonik Anton Harčar) sa počas druhej svetovej vojny politicky angažovali prostredníctvom Strany slovenskej národnej jednoty, preto boli už od začiatku vnímané ako nespoľahlivé. Prednášky (napr. dominikána Pia Krivého, Ladislava Hanusa atď.) a iné spoločenské akcie prevádzané predovšetkým v SKK boli neustále sledované Štátnou bezpečnosťou, čo následne viedlo k prítvrdzovaniu reštrikcií, rozpúšťaniu týchto spolkov a napokon k postupnému zániku katolíckej kultúrnej činnosti v Košiciach. Po roku 1948 sa činnosť kultúrnych katolíckych intelektuálov pôsobiacich v meste stala ilegálnou. Cieľom príspevku je analyzovať archívne dokumenty pojednávajúce o tomto procese a následne popísať ako a prečo sa stala katolícka kultúra pre komunistický režim nepriateľská.*

Ľúčové slová: spolky, kultúra, katolícki intelektuáli, komunistická moc.

Abstract: *In Košice, until 1948, several Catholic associations were active in cultural, religious and social activities. Among the most important of them was the Slovak Catholic Circle (SKK), whose leading representatives also founded the Catholic publishing house and magazine Verbum based in Košice. The political activity of these cultural representatives in the area of Catholic associations was monitored since the liberation of Košice. Many of these figures (such as Canon Anton Harčar) were politically involved during the Second World War through the Strana slovenskej národnej jednoty (Slovak National Unity Party) and were therefore perceived as unreliable from the outset. Lectures (e.g. by the Dominican Pius Krivý, Ladislav Hanus, etc.) and other social actions carried out mainly in the SKK were constantly monitored by the State Security, which subsequently led to the tightening of restrictions, the dissolution of these associations, and finally to the gradual disappearance of Catholic cultural activities in Košice. After 1948, the activities of cultural Catholic intellectuals active in the city became illegal. The aim of this paper is to analyse archival documents dealing with this process and then to describe how and why Catholic culture became hostile to the communist regime.*

Keywords: associations, culture, Catholic intellectuals, communist power.

Úvod

Konferenčný príspevok je zameraný na objasnenie boja o prežitie katolíckej kultúry v prostredí spolkov v Košiciach s mocou komunistického režimu hneď od jeho počiatkov. Na dosiahnutie tohto cieľa sme využili interpretáciu a explikáciu komunistického zákonodarstva pojednávajúceho o spolkovej činnosti, analýzu archívnych dokumentov, komparáciu komunistickej ideológie a učenia katolíckej cirkvi implikovanú v katolíckych spolkoch v Košiciach, ktoré boli vzájomne nezlučiteľné, a preto v neustálej konfrontácii, ktorá skončila rozpustením či zánikom týchto spolkov pod nátlakom štátnej moci. Keďže aktérmi každého spoločenského procesu sú vždy konkrétni ľudia, tak sa aj príspevok zameriava na (z pohľadu komunistického režimu protiľudovodemokratické a reakčné) aktivity konkrétnych katolíckych intelektuálov, ktorí stáli na čele alebo sa inak podieľali na živote týchto spolkov. Pri

významných intelektuáloch sme v poznámkach pod čiarou uviedli aj krátky medailón. Príspevok v rámci kultúrnych a intelektuálnych dejín prináša deskripciu procesu zániku kultúrnych ustanovizní v meste, ktorých činnosť a predstavitelia sa v priebehu pár mesiacov po nástupe komunistického režimu v ČSR stali pre nové štátne zriadenie nepriateľské.

Opatrenia komunistického režimu voči spolkovému životu na Slovensku

V českých krajinách a na Slovensku boli spolkové záležitosti spravované rozdielne podľa iných predpisov, nariadení a zákonov, nakoľko v oboch krajinách platili právne normy ešte z čias Rakúsko-Uhorska (pre české krajiny platné rakúske a pre Slovensko uhorské zákony), z ktorých niektoré pretrvali v platnosti až do 50. rokov 20. stor. V roku 1948 sa stal zámerom rozpustenia spolkov § 24, ods.1 zákona č. 150/1948 Sb. Ústavy Československej republiky, ktorý zamedzoval spolčovanie a zhromažďovanie, ktoré by mohlo ohroziť ľudovodemokratické zriadenie.¹ Všetky tieto zákony definitívne zrušil a nahradil až zákon č. 68/1951 Sb., o dobrovoľných organizáciách a zhromaždeniach. Značný počet spolkov sa komunistický režim v rámci nového zákona snažil pretvoriť na dobrovoľné organizácie alebo včleniť do jestvujúcich masových organizácií. Nežiaduce spolky, ktoré nepomáhali k budovaniu socializmu, ale naopak ho narúšali, mali byť definitívne rozpustené.² *„Slávne februárové víťazstvo robotníckej triedy v roku 1948 však prinieslo zásadný obrat nielen v politickej a hospodárskej štruktúre nášho ľudovodemokratického štátu, ale znamenalo súčasne i zásadný obrat v dovtedajšom spolkovom živote u nás. Opatreniami, ktoré boli v tomto smere vydané po slávnom februári 1948, pristúpilo sa k rozhodnému zjednodušeniu všeobecnej spolkovej činnosti. Rozpúšťané boli spolky, ktoré svojou činnosťou a zložením javili sa pre naše zriadenie zbytočnými a odporovali v zásade duchu ľudovej demokracie. I keď týmto opatrením dosiahlo sa určitého zjednodušenia, v zásade však nebol ešte dosiahnutý hlavný účel, ktorý mala na mysli nová organizácia spolkového života. Spolkový život nebol dotknutý predovšetkým politickým prerodom tak, ako si to situácia pri budovaní socializmu u nás vyžaduje. [...] Zvýšené úlohy a urýchlená výstavba socializmu v našej vlasti však vyvolali potrebu postaviť združovanie pracujúcich na úplne nové a zdravé základy. Aby táto úloha bola do dôsledku splnená a zaručený jej zdarný vývoj, bol dňa 12. júla 1951 vydaný nový zákon č. 68/1951 Sb. o dobrovoľných organizáciách a zhromaždeniach a to v duchu našej Ústavy z 9. mája.“³*

¹ Zákon č. 68/1951 Sb. zrušil vyše 80 rokov platný rakúsky zákon č. 134/1867 r. z., o spolčovacom práve, tiež zákon č. 135/1867 r. z., o zhromažďovacom práve a nariadenia uhorského ministra vnútra vo veciach práva spolčovacieho a zhromažďovacieho. Na území Slovenska z uhorského práva boli recipované nasledovné predpisy: nariadenie č. 216/1848 B. M., č. 128/1868 B. M., č. 1394/1873 prez. B. M., o kontrole spolkov; č. 773/1874 B. M., o vykonaní nariadenia o kontrole spolkov, č. 1508/1875 B. M., o zakladaní spolkov, výnos ministerstva vnútra č. 18705/1901, o kontrole podporných spolkov, č. 122000/1906, o miestnych skupinách spolkov robotníckych, zákonný článok č. 23/1898, o hospodárskych a živnostenských spoločenstvách úverových, banský zákon z roku 1854 o ťažiarstvach a bratských pokladniciach, zákonný článok č. 18/1895, o náboženských spoločnostiach, č. 766/1898 B. M. a č. 7430/1913 B. M., nar. č. 125/1939 S1. z. o majetku niektorých rozpustených a zaniknutých spolkov, zákon č. 190/1939 §1, nar. č. 5/1945 Sb. n. SNR, nar. č. 26/1945 Sb. n. SNR, č. 51/1945 Sb. n. SNR o rozpustení a zakladaní spolkov a č. 85/1947 Sb. n. SNR. Medzi predpismi platnými na celom území štátu boli ústava z 9. 5. 1948, hlavne jej čl. IV, odst. 3, §§ 24 a 171 odst. 3 a zák. č. 88/1950 Sb.

Viac o tejto problematike: GAJDOŠOVÁ, Martina. *Sloboda združovania a občianske združenia : vysokoškolská učebnica*. Bratislava : Právnická fakulta UK, Univerzita Komenského v Bratislave, 2020, s. 38.

² Slovenský národný archív. Fond (ďalej len F.) Úrad predsedníctva Zboru poverenikov 1945 – 1960. Mikrofilm číslo 373, spisové číslo (ďalej len sp. č.) 1215. Správa o úprave spolkového života podľa zákona o dobrovoľných organizáciách a zhromaždeniach.

³ Štátny archív v Košiciach (ďalej len ŠA KE). F. KNV v Košiciach Odbor pre vnútorné veci Rady KNV v Košiciach a jeho zložky (1933) 1949 – 1960, inventárne číslo (ďalej len inv. č.) 98, škatuľa (ďalej len šk.) 94, sp. č. 157. Spolková činnosť v ľudovodemokratickom zriadení.

Kultúrna činnosť v rámci katolíckych spolkov svoj najväčší rozvoj zažila v medzivojnovom období. Po druhej svetovej vojne mnohé katolícke spolky zanikli a iba zriedka vznikli nové. Stav týchto spolkov vhodne opisuje aj dobová tlač z roku 1947: „*Hoci ešte slovenskí katolíci nemajú toľko spolkov a takého charakteru, aké by potrebovali, život v tých, ktoré sú v činnosti, potešiteľne rastie a prehlbuje sa.*“⁴ V Košiciach počas prvej ČSR pôsobilo niekoľko desiatok slovenských aj maďarských katolíckych spolkov, z ktorých niektoré pretrvali aj počas maďarskej okupácie a zanikli až následkom komunistického zákonodarstva. V roku 1945 vyšlo nariadenie č. 51/1945 Zb. n. SNR o rozpustení a zakladaní spolkov, ktorým boli rozpustené všetky organizácie a spolky na území prinavrátenom z Maďarska. Niektoré slovenské spolky dostali výnimku spod nariadenia, naopak maďarské spolky už takúto možnosť nemali. Aj keď nariadenie nespomínalo rokovací jazyk spolkov, maďarské spolky boli rozpustené, ak bol už zo stanov zjavný ich národný charakter alebo ak ich členovia boli v prevažnej väčšine maďarskej národnosti.⁵ Medzi slovenské katolícke spolky pôsobiace po roku 1945 v Košiciach patrili: Slovenský katolícky kruh v Košiciach, Spolok sv. Ruženca v Košiciach, Spolok sv. Vojtecha, Košický katolícky pohrebný spolok, Košický gréckokatolícky pohrebný spolok, Spolok sv. Alžbety. Úplne novým spolkom bol Spolok slovenských katolíckych akademikov vysokých škôl v Košiciach "Radlinský", ktorý vznikol len v roku 1947. V roku 1948 sa Komunistická strana Slovenska (KSS) a Demokratická strana (DS) dohodli na rozpustení všetkých mládežníckych náboženských spolkov, ktoré mala nahradiť jednotná celoslovenská mládežnícka organizácia, ktorá by podliehala komunistickej moci.⁶ „*Mládež týchto rozpustených spolkov, najmä cirkevných, združuje sa ilegálne pod rôznymi zámkami náboženskej výchovy, pričom však činnosť náboženskú nevyvíja, ale prevádza činnosť svetskú, ako hranie divadiel, poriadanie prednášok, ktoré sú silne zamerané proti terajšiemu štátnemu zriadeniu.*“⁷ Prevádzanie divadelnej činnosti bolo upravené zákonom č. 32/1948 Sb. Do pôsobnosti ministerstva vnútra a III. odboru národných výborov patrilo udeľovanie povolenia na ochotnícke predstavenia, divadelné predstavenia a dohľad nad verejnými divadelnými predstaveniami.⁸

Obr. č. 1. Pečiatka Slovenského katolíckeho kruhu. Zdroj: Archív mesta Košice.

Činnosť Slovenského katolíckeho kruhu v Košiciach tesne pred jeho zánikom

Slovenský katolícky kruh (SKK) bol založený dňa 5. júna 1932 košickým biskupom Jozefom Čárskym. Spolok sa od svojho vzniku zameriaval na kultúrnu činnosť v slovenskom národnom duchu medzi katolíckym obyvateľstvom v Košiciach. V septembri 1933 odkúpil dom na Šrobárovej 14. Spolok po vojne plánoval prestavbu na rozšírenie tohto Slovenského katolíckeho domu, no po tom čo získal so súhlasom Povereníctva vnútra začiatkom roku

⁴ Katolícke spolky na Slovensku. In: *Sloboda : Ústredný orgán Strany slobody*, roč. 2, 1947, č. 265, s. 7.

⁵ Až v roku 1949 vznikol jediný maďarský spolok Csemadok (maďarsky Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete, po slovensky „Kultúrny spolok maďarských pracujúcich v Československu“), ktorý zastrešoval kultúrne nepolitické organizácie maďarskej menšiny.

OLEJNÍKOVÁ, Soňa – OLEJNÍK, Milan – ŠUTAJ, Štefan. *Nemci a Maďari na Slovensku v rokoch 1945 – 1953 v dokumentoch*. Zv. 1. Prešov : Vydavateľstvo Universum, 2005, s. 40, 41.

⁶ DZIMKOVÁ, Zuzana. Kultúrna a spoločenská činnosť rímskokatolíckej cirkvi na východnom Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In: *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove*, roč. 14, 2019, č. 1, s. 32-33.

⁷ ŠA KE. F. KNV v Košiciach Odbor pre vnútorné veci Rady KNV v Košiciach a jeho zložky (1933) 1949 – 1960, inv. č. 96, šk. 92, sp. č. 18. Cirkev na Slovensku - administratívne opatrenia.

⁸ ŠA KE. F. KNV v Košiciach Odbor pre vnútorné veci Rady KNV v Košiciach a jeho zložky (1933) 1949 – 1960, inv. č. 98, šk. 94, sp. č. 38. Spolková agenda.

1948 budovu rozpusteného maďarského spolku "Katholikus Legény egylet" (slovensky Katolícky tovarišský spolok) na Moyzesovej ulici 62, tak sa upustilo od realizácie.⁹ Po odstúpení Košíc Maďarsku Viedenskou arbitrážou bol v rokoch 1938 – 1945 jedným z troch slovenských kultúrnych spolkov v Košiciach. Počas okupácie niesol maďarský názov "Szlovák Katolikus Kör". „*Kedže za maďarskej okupácie jestvovali v Košiciach i spolky slovenské, menovite Slovenský Katolícky Kruh, Športový klub Jednota a Podporujúci spolok slovenského študentstva Hviezdoslav, v ktorých boli a sú podnes organizovaní Slováci, na čele ktorých stojí osvedčený národovec – Slovák Dr. Harčar.*¹⁰ [...] *Kvôli informácii sa poznamenáva, že pomenované spolky, ich funkcionári a ich členstvo boli za bývalého maďarského režimu prenasledovaní a dnes, keď by sa s nimi naložilo podľa citovaného nariadenia podobne ako s maďarskými spolkami, nevyvolalo by to u členstva a vôbec u košickej slovenskej verejnosti najlepší ohlas...*¹¹ Harčar pre SKK vydobyl výnimku od Povereníctva vnútra, aby nebol rozpustený na základe ust. § 1 nariadenia č. 51/1945 Sb.n. SNR zo dňa 25. mája 1945 o rozpustení a zakladaní spolkov. Podľa tohto paragrafu sa rozpustili všetky spolky na území vrátenom z Maďarska. Anton Harčar voči tomuto rozhodnutiu ostro vystúpil a odmietol podpísať písomnosti týkajúce sa zaistenia majetku, ktorý napokon bol aj tak ponechaný v užívaní SKK. Spolok vyvíjal svoju činnosť ďalej a podľa § 4 tohto nariadenia boli dňa 29. mája 1947 schválené jeho stanovy.¹² Ako uvádza

⁹ DZIMKOVÁ, Z. Kultúrna a spoločenská činnosť rímskokatolíckej cirkvi na východnom Slovensku v rokoch 1945 – 1948, s. 34-35.

¹⁰ Anton Harčar (* 7. januára 1914, Jarovnice-Močidl'any, okr. Sabinov – † 25. júla 2009, Košice) bol významným kultúrnym a cirkevným predstaviteľom slovenského národa v Košiciach. Absolvoval teologické štúdiá na jezuitskej teologickej fakulte v Innsbrucku, kde ho vysvätil salzburský pomocný biskup za kňaza. Vo februári až v júni 1938 bol zámockým kaplánom v grófskej rodine Carla d' Averna vo Freybühli neďaleko Grazu. Dňa 1. februára 1939 sa vrátil do Košíc, kde ho biskup Čársky vymenoval za profesora teológie v seminári, odkiaľ ho kvôli jeho politickým aktivitám ako Slováka (člen Strany slovenskej národnej jednoty na arbitrážnom území) vyhodili, a tak počas druhej svetovej vojny pôsobil ako katechéta na maďarskej meštianskej škole v Košiciach. Od roku 1940 bol predsedom Slovenského katolíckeho kruhu v Košiciach, pričom vyvíjal bohatú kultúrnu činnosť, za ktorú ho maďarské úrady uväznili pod zámienkou, že ide o komunistu. Po vrátení Košíc ČSR pôsobil ako člen mestského zastupiteľstva a od apríla 1945 ako člen Slovenskej národnej rady (SNR) bez straníckej príslušnosti. Stál pri založení vydavateľského družstva a časopisu Verbum, ktorého bol šéfredaktorom. Bol dvakrát zaistený Štátnou bezpečnosťou (v roku 1948 a 1950), ktorá ho sledovala až do pádu režimu. Pôsobil aj vo farnostiach: Lipovce, Nižný Slavkov, Veľká Lodina, Nováčany. Po Nežnej revolúcii obnovil SKK v Košiciach, vydavateľstvo Verbum i časopis Verbum a bol vymenovaný za administrátora Košickej diecézy, ktorú viedol do vysviacky nového biskupa Alojza Tkáča. Pápež Ján Pavol II. mu v roku 1992 udelil hodnosť pápežského preláta. V 90. rokoch sa stal súdnym vikárom, odborným asistentom na Teologickom inštitúte CMBF UK v Košiciach, kanonikom a veľprepoštom. V roku 2008 publikoval svoju autobiografiu s názvom "Žil som v Košiciach".

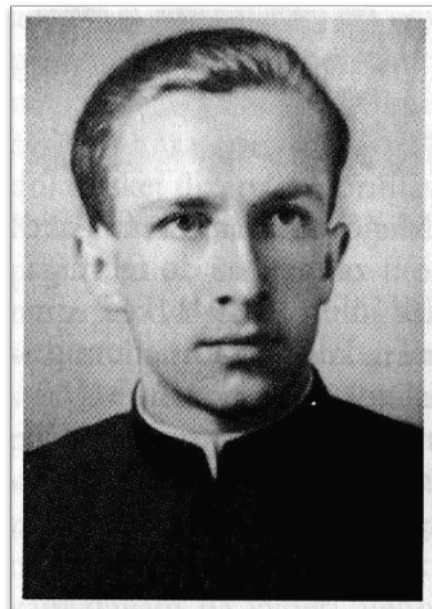
POTEMRA, Michal – TÓTH, Jozef. V službe slovenského katolicizmu : K 80. narodeninám pápežského preláta Msgr. prof. ThDr. Antona Harčara. In: *Verbum : Časopis pre kresťanskú kultúru*, roč. 4, 1993, č. 6, s. 368-370.

¹¹ Archív mesta Košice (ďalej len AMK). F. Košické spolky (1915 – 1957), inv. č. 22, šk. 3, sp. č. 1/1. Slovenský katolícky kruh v Košiciach.

¹² „*Hlásim, že na základe ust. § 1 nar. SNR Č. 51/1945 Sb.n. tunajšie veliteľstvo ako iné spolky, tak aj predmetný spolok chcelo rozpustiť. Nakoľko proti tomuto ostro odporoval býv. predseda prof. Dr. Anton Harčar, čo nevyvolalo najlepší ohlas ani u košickej slovenskej verejnosti, lebo jak funkcionári, tak aj členstvo spolku boli za maďarského režimu prenasledovaní pre svoje slovenské národné povedomie, preto tun. vel. urobilo dňa 16.X.1945 pod č. 7.982/45 prez. dopyt, ako vo veci pokračovať. Tamojšie Povereníctvo zo dňa 3.IV.1946 pod č. 21.335/I-III/3-1945 na to prikázalo ihneď prikočiť k realizovaniu ust. § 1 cit. nar. SNR. Na základe toho tun. úrad vyniesol výmer o výmaze predmetného spolku zo spolkového zoznamu, ktorý prof. Dr. Anton Harčar aj dňa 24.V.1946 prevzal. Hneď na to Povereníctvo vnútra telefonicky prikázalo tunajšiemu veliteľstvu /dňa 21.VI.1946 telefonoval akt. tajomník Jurkovič/, aby spolok "Slovenský katolícky kruh v Košiciach" nebol rozpustený a taktiež, aby ani jeho majetok nebol zaistený až do ďalšej písomnej úpravy Povereníctva vnútra. Podľa tamajšej úpravy z 3.III.1947, čís. 1493/2-V/3/47 bolo prikočené znovu k zisteniu a zaisteniu majetku, čo však nemalo výsledku, lebo Dr. Harčar, predseda Slovenského katolíckeho kruhu v Košiciach za maďarskej okupácie a i toho času túto funkciu zastáva vôbec odoprel podpísať všetky písomnosti týkajúce sa zaistenia majetku, /teda majetok bol ponechávaný ďalej a bez akýchkoľvek zmien v používaní SKK/, lebo údajne na Povereníctve vnútra bolo mu*

tento spolok vo svojich stanovách, tak jeho primárnym cieľom bolo: „*napomáhať spoločenským záujmom, mravným, náboženským a sociálnym potrebám katolíkov z Košíc a okolia, prehlbovať náboženský a národný život svojich členov a posilňovať v nich ducha slovenského katolíckeho porozumenia. Politika je v spolku vylúčená.*“¹³ Napriek tomu, sa práve politika stala príčinou zaniknutia tohto spolku.

V rokoch 1945 – 1948 SKK rozvíjal bohatú kultúrnu a osvetovú prácu, ktorá bola v roku 1949 prerušená rozhodnutím Ústredného akčného výboru Národného frontu. SKK organizoval rôzne náboženské a kultúrne prednášky, zábavy, turistické výlety, ochotnícke a bábkové predstavenia, akademie, večierky, púte, cirkevné sprievody a iné kultúrne akcie. Aj vďaka úzkemu prepojeniu s vydavateľstvom a časopisom *Verbum* disponoval s vlastnou čítárňou a knižnicou, a tak rozširoval katolícku slovenskú literatúru a tlač medzi svojimi členmi. Mnohí členovia SKK boli členmi aj ďalších katolíckych spolkov v meste, čo iba podporilo vzájomnú spoluprácu medzi nimi a viedlo aj k spoločnému prenájamu miestností medzi spolkami. Okrem iného SKK zorganizoval aj mnohé charitatívne akcie, z ktorých finančný výtťažok poslužil na podporu chudobných členov, študentov či nemajetné rodiny. Už koncom roka 1945 SKK usporiadal v sále Veritas dve prednášky košického dominikána a docenta Olomouckej teologickej fakulty Inocenta Müllera,¹⁴ ktorý bol v tomto roku zároveň aj vedúcim kultúrnej komisie SKK, na témy "Sociálne poslanie katolíckej cirkvi" a "Cirkev katolícka a starostlivosť o vospolné dobro", ktoré sa niesli v duchu náuky katolíckej cirkvi o robotníckej otázke.¹⁵ V roku 1946 bola činnosť SKK pestrá a frekventovaná ako pred rokom 1938.

Obr. č. 2. Anton Harčar v roku 1937.
Zdroj: Anton Harčar. *Žil som v Košiciach*, s. 96.

prisľúbené, že § 1 cit. nar. SNR nebude sa vzťahovať na Slov. kat. kruh v Košiciach, lebo toto nar. bude dodatočne v tomto zmysle doplnené resp. upravené.“

AMK. F. Košické spolky (1915 – 1957), inv. č. 22, šk. 3, sp. č. I/1. Slovenský katolícky kruh v Košiciach.

¹³ AMK. F. Košické spolky (1915 – 1957), inv. č. 22, šk. 3, sp. č. I/1. Slovenský katolícky kruh v Košiciach.

¹⁴ Inocent Müller OP (* 7. novembra 1911, Myslava, okr. Košice – † 5. decembra 1989, Myslava), vl. menom Tomáš Mlynár, ktorý často používal pseudonym Michal Myslavský, keďže pochádzal z košickej mestskej časti (vtedy obce) Myslava. Bol významným dominikánskym intelektuálom na Slovensku. Študoval filozofiu a teológiu v Olomouci a Ríme, kde bol aj vysvätený za kňaza. V roku 1939 obhájil dizertačnú prácu "Mravné svedomie", ktorá vyšla aj knižne. Svoje prvotiny publikoval v časopise katolíckeho vysokoškolského internátu Svoradov. Cez druhú svetovú vojnu pôsobil spočiatku v Trenčíne, kde od roku 1943 viedol "*edíciu Veritas*" dominikánskeho vydavateľstva. Založil duchovnú revue "Smer", v ktorej ako hlavný redaktor uverejnil viacero príspevkov. Vo svojom myslení spájal filozofiu Tomáša Akvinského a R. Garrigou-Lagrangea OP (jeho diela preložil a vydal knižne) spolu so spiritualitou kresťanských mystikov 16. a 17. storočia. Po vojne pôsobil v Košiciach, kde ho však postihla ťažká choroba a opustil kláštor. Oženil sa, ale jeho manželstvo ostalo bezdetné. V roku 1968 sa vrátil do pastorácie ako správca farnosti v Zlatej Idke (okr. Košice) a od roku 1971 v obci Ťahanovce (dnes mestská časť Košíc).

PAŠTEKA, Július. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : Vydavateľstvo Lúč, 2000, s. 968-969; LETZ, Ján. *Slovenská kresťanská filozofia 20. storočia a jej perspektívy*. Kraków – Trnava : Spolok Slovákov v Poľsku – Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2010, s. 105-107, 127, 129, 218-220, 227.

¹⁵ AMK. F. Košické spolky (1915 – 1957), inv. č. 22, šk. 3, sp. č. I/1. Slovenský katolícky kruh v Košiciach.

Členom SKK mohli byť košickí aj vidiecki obyvatelia. Keďže sa v Košiciach po zriadení Vysokej školy lesníckeho a poľnohospodárskeho inžinierstva (VŠPLI) v roku 1946 zvýšil počet študentov, boli na prízemí spolkového domu vyhradené miestnosti pre aktivity katolíckej mládeže, ktoré dostali na starosť kapláni Vojtech Jenčík¹⁶ a Juraj Jendželovský.¹⁷ Predseda SKK Anton Harčar sa sám zaslúžil ako člen "Komitétu pre návrat Vysokej školy technickej Dr. Milana Rastislava Štefánika do Košíc" o zriadenie VŠPLI ako náhradu po nevydarenom pokuse o návrat techniky do Košíc. Škola otvorila prvýkrát svoje brány zimným semestrom 1946/1947. Kľúčovou osobnosťou pre prepojenie študentského života s činnosťou SKK bol prvý rektor VŠPLI Martin Novacký.¹⁸ Anton Harčar o ňom vo svojich pamätiach napísal: „Prvým rektorom novozriadenej vysokej školy v Košiciach bol Dr. Martin Novacký. Bol to veriaci človek a prihlásil sa aj za člena SKK a stal sa jeho prvým podpredsedom, čo prispelo k zveladeniu dobrého mena nášho kruhu aj vo vysokoškolskom prostredí. Dobrý príklad rektora nasledovali viacerí profesori a niektorí z nich prijali aj členstvo vo výbore.“¹⁹

Obr. č. 3. Prvý rektor VŠPLI Martin Novacký. Zdroj: časopis *Biológia, ekológia, chémia*, roč. 11, 2006, č. 3.

V roku 1948 mal spolok pred svojím zánikom 33 zakladajúcich a 727 riadnych členov.²⁰ Spolok spravovalo valné zhromaždenie, predsedníctvo, funkcionári a výbor s jeho komisiami (cirkevná, kultúrna, sociálna a zábavná komisia), ktoré pri jednotlivých akciách úzko spolupracovali. Jednotliví funkcionári a členovia výboru sa od vzniku SKK až po jeho zánik menili. Pred zánikom spolku bol podľa zoznamu funkcionárov a členov výboru v spolkovom roku 1948/1949 predsedom a kultúrnym referentom Anton Harčar, podpredsedami Martin Novacký (spomínaný rektor VŠPLI), Jozef Lukáč (primár infekčného oddelenia), Alexander Knapo (profesor na VŠPLI) a Vincent Duľa. Funkciu tajomníka zastával Ondrej

¹⁶ Vojtech Jenčík (* 22. októbra 1920, Sečovce, okr. Trebišov – † 22. marca 1976, Žalobín, okr. Vranov nad Topľou) v rokoch 1947 – 1952 pôsobil v Košiciach ako kaplán v Dóme sv. Alžbety. V roku 1950 získal doktorát teológie s dizertačnou prácou "Pastorácia robotníkov", v ktorej predložil sociálne učenie cirkvi a vyriekol odvážne tvrdenie „komunizmus nevyrieši robotnícku otázku“. Pohyboval sa v Košiciach medzi katolíckou inteligenciou a v rámci SKK viedol aktivity s mládežou. Bol členom Kolakovičovej Rodiny. V roku 1952 ho v Košiciach zaistila Štátna bezpečnosť a bol vo vyšetrovacej väzbe v Prahe-Ruzyni do roku 1954, kedy ho odsúdili na 16 rokov. Prešiel väzeniami v Prahe, na Pankráci, vo Valdiciach, v Rtyni, v Podkrkonoší, v Mírove a v Jáchymove. Neskôr mu polovicu trestu odpustili a v roku 1960 sa vrátil domov z väzenia s podlomeným zdravím. Do roku 1968 bol mimo pastorácie a pod dozorom ŠtB. V roku 1971 sa stal správcom farnosti v Žalobíne, ktorá sa stala aj miestom jeho skonu.

LENČIŠ, Štefan. Životopisný náčrt ThDr. Vojtecha Jenčíka. In: *Život a dielo kňaza ThDr. Vojtecha Jenčíka : zborník príspevkov z VIII. monotematického sympózia z cirkevných dejín*. Košice : Kňazský seminár sv. Karola Boromejského pre Teologickú fakultu Katolíckej univerzity v Košiciach, Katedra histórie, 2006, s. 11-18.

¹⁷ DZIMKOVÁ, Z. Kultúrna a spoločenská činnosť rímskokatolíckej cirkvi na východnom Slovensku v rokoch 1945 – 1948, s. 34-35.

¹⁸ Ján Martin Novacký (* 11. november 1899 Tvrdošín, okr. Dolný Kubín – † 19. august 1956 Sliač, okr. Zvolen) študoval prírodné vedy v Budapešti, neskôr v Prahe a Bratislave, kde habilitoval v roku 1947. Stal sa prvým rektorom VŠPLI v Košiciach. Od roku 1947 pôsobil ako profesor a vedúci Katedry botaniky PF Univerzity Komenského až do svojej smrti. Bol riaditeľom Botanickkej záhrady v Bratislave a zakladajúcim členom Slovenskej entomologickej spoločnosti v Žiline či Muzeálnej spoločnosti v Turčianskom sv. Martine.

PASTÝRIK, Ľudovít. Prof. RNDr. Ján Martin Novacký. In: *Naša veda : časopis SAV*, roč. 3, 1956, č. 10, s. 478.

¹⁹ HARČAR, Anton. *Žil som v Košiciach*. Bratislava : LÚČ, 2003, s. 338.

²⁰ HARČAR, A. *Žil som v Košiciach*, s. 389.

Šemrák.²¹ Krajský veliteľ ŠtB v Košiciach vo svojej správe o zrušení resp. rozpustení SKK zo dňa 16. mája 1949 pre Krajský výbor Slovenského národného frontu v Košiciach uvádza mnohé dôvody. Problematická bola aj politická minulosť výboru spolku a jeho členstva.²² Počas maďarskej okupácie Košíc bolo mnoho členov výboru politicky aktívnych v Strane slovenskej národnej jednoty (SSNJ) a niektorí neskôr aj v Demokratickej strane ako v prípade Antona Harčara a Jána Herhu (ten sa stal v marci 1948 aj členom KSS).²³ Obvinenia ŠtB, či boli členovia SKK v minulosti aj členmi Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, Hlinkovej gardy alebo Hlinkovej mládeže, nedokážeme nateraz potvrdiť ani vyvrátiť.

„Spolok *"Slovenský katolícky kruh"* v Košiciach je pravdepodobne jediným spolkom v ČSR, ktorý pod rúškom náboženského spolku združuje väčšiu časť Košickej katolíckej meštiackej spoločnosti.“²⁴ Komunistická moc vnímala činnosť SKK zo všetkých katolíckych spolkov v Košiciach ako „najreakčnejšiu“: „Na výborovej schôdzi miestnej odbočky *SEUB-u*,²⁵ Košice dňa 7. júna 1949 bolo uznesené, že *Katolícky kruh*, ktorý ešte i teraz vyvíja svoju činnosť v Košiciach a ktorý je hniezdom kujúcich sa plánov proti našej vlasti a proti nášmu štátnemu zriadeniu, treba okamžite likvidovať a prideliť na ciele, ktoré by slúžili štátu a pre blaho národa. Navrhujeme preto, aby ste smer tohto katolíckeho krúžku v Košiciach pozorovali, respektíve tento momentálne zlikvidovali, aby sa zabránilo ďalšiemu rozširovaniu kujúcich sa plánov proti socializmu.“²⁶

Povereníctvo vnútra dňa 28. februára 1948 nariadilo rozpustenie spolku SKK a jeho vymazanie zo spolkového katastra. Napriek tomu SKK vyvíjal svoju kultúrnu a náboženskú činnosť až do začiatku roka 1949. Medzi februárom 1948 a januárom 1949 spolok usporiadal viacero spoločenských akcií: besedy s mládežou (na jednej predstavil svoju tvorbu aj básnik Janko Silan),²⁷ púte a duchovné obnovy, slávnostnú akadémiu na sviatok Krista Kráľa a

²¹ Ján Herha pôsobil ako pokladník, Ferdinand Segiňák ako účtovník, Jozef Duľa ml. ako hospodár, Štefan Kaifer ako právny zástupca, Melichar Zelený ako cirkevný poradca, Ružena Gajancová ako sociálny referent a Jozef Dánaí ako zábavný referent. Revízormi boli Anna Bicáková a Ľudovít Bulla. Riadnymi členmi výboru boli: Ignác Adamček, Ctibor Bobula, František Ciholes, Viliam Fedák, Jozef Frič, Ján Haščák, Juraj Jendželovský, Karol Lipový, Edita Lévy, Jozef Michalenko, Ján Niník, Margita Novotná, Jozef Olejník, Pavol Podracký, Jolana Peřková, Jozef Rákoš, Jaroslav Řehák, Mária Rubešová, P. Rufin Ladislav Finta, Eduard Stollár, František Štein, Ján Švec a Ladislav Štofko. Medzi náhradných členov výboru patrili Štefan Bavofár, Jozef Hlub ml., Pavol Horváth, Juraj Seman, Anna Juhásová a Elena Poracká. AMK. F. Mestský výbor Národného frontu SSR Košice (1948 – 1991), inv. č. 1948, šk. 6, sp. č. 1621. Katolícke spolky.

²² „Medzi členstvom tohto spolku, ako je vidieť i podľa zoznamu, ba dokonca i v samotnom výbore tohto spolku, sa nachádzajú osoby kompromitované z minulosti a to jak činnosťou v HSLŠ, HG, DS, býv. kapitalisti, ako i osoby, ktoré sú ostro zamerané proti terajšiemu ľudovodemokratickému zriadeniu.“

ŠA KE. F. Krajský výbor Slovenského národného frontu v Košiciach 1948 – 1960, inv. č. 83, šk. 32, sp. č. 48. Slovenský katolícky kruh - návrh na rozpustenie.

²³ Títo funkcionári a členovia výboru SKK z roku 1948 boli počas druhej svetovej vojny členmi SSNJ: Anton Harčar, Ondrej Šemrák, Mikuláš Novosad, Ján Herha, Ferdinand Segiňák, Jozef Duľa ml., Štefan Kaifer, Ružena Gajancová, Ľudovít Bulla, František Ciholes, Ján Haščák, Margita Novotná, Jolana Peřková, Štefan Bavofár, Jozef Hlub ml., Anna Juhásová, Ladislav Štofko.

ŠA KE. F. Miestna organizácia Strany slovenskej národnej jednoty v Košiciach 1941 – 1944, inv. č. 1, šk. 1, sp. č. 1. Kniha členov Miestnej organizácie Strany slovenskej národnej jednoty v Košiciach.

²⁴ ŠA KE. F. Krajský výbor Slovenského národného frontu v Košiciach 1948 – 1960, inv. č. 83, šk. 32, sp. č. 48. Slovenský katolícky kruh - návrh na rozpustenie.

²⁵ SEUB – Sväz ľudových protifašistických bojovníkov.

²⁶ AMK. F. Mestský výbor Národného frontu SSR Košice (1948 – 1991), inv. č. 1948, šk. 4, sp. č. 1287. Farári – Katolícka akcia.

²⁷ Ján Đurka, pseudonymom Janko Silan (24. novembra 1914, Sila pri Nitre – † 16. mája 1984, Važec) bol vrcholným predstaviteľom modernej slovenskej katolíckej spirituálnej poézie nazývanej *"katolícka moderna"* a rímskokatolíckym kňazom. V roku 1945 založil na jeho fare v Liptovskom Hrádku spolu so skupinou katolíckych intelektuálov vydavateľstvo a časopis *Verbum*, ktoré malo sídlo v Košiciach.

Viac o tejto problematike: ZUBKO, Peter. Prvá perióda dejín *Verbumu*. In: *Verbum : Časopis pre kresťanskú kultúru*, roč. 27, 2016, č. 2, s. 7-8.

tisícvestoročného výročia Príchodu sv. Pavla apoštola do Európy, päť prednášok o manželstve, ďalej vianočný charitatívny trh, silvestrovskú zábavu a napokon poslednou známou oficiálnou udalosťou bol povianočný koncert 16. januára 1949.²⁸ Anton Harčar vo svojej autobiografii spomína, že v januári 1949 ešte SKK stihol usporiadať v novozískanej sále na Moyzesovej ulici 62 výstavu obrazov akademického maliara Ladislava Záborského spojenú s predajom jeho výtvarných diel. Vernisáž otvoril svojou odbornou prednáškou o sakrálnom umení kultúrny filozof Ladislav Hanus. V marci 1949 sa členovia SKK ešte stihli rozlúčiť pri domácej oslave menín biskupa Jozefa Čárskeho (zakladateľa spolku), na ktorej mal d'akovný príhovor Anton Harčar.²⁹

Významnú úlohu pri likvidácii spolku zohrala aj téma rodinného života a rodových otázok. SKK usporiadal v sále Veritas v mesiacoch november až december 1948 päť prednášok o manželstve, ktoré komunistický režim dôkladne sledoval. Prvú prednášku z tohto cyklu mal profesor Anton Jurovský³⁰ s názvom "Výchova k manželstvu" dňa 5. novembra. Podľa správy krajského veliteľa Štátnej bezpečnosti (ďalej ako ŠtB): „*Celá prednáška bola vedená veľmi obozretne v duchu nábožensko-idealistickom. Je zrejmé, že v poslednom čase tak, ako strana KSS začala školenie svojho členstva, takisto aj katolícky klérus cestou tohto spolku sa snaží týmito prednáškami mariť činnosť strany a udržať aspoň tie pozície medzi inteligenciou a stredným stavom, aké ich má doteraz.*“³¹ V tomto mesiaci nasledovali ešte prednášky: pátra Pia Krivého³² na tému "Manželstvo a jeho ciele" dňa 12. novembra, ďalej profesora Ladislava Hanusa³³ na tému "Manželstvo prirodzeného a nadprirodzeného zákona"

²⁸ AMK. F. Košické spolky (1915 – 1957), inv. č. 22, šk. 3, sp. č. I/1. Slovenský katolícky kruh v Košiciach.

²⁹ HARČAR, A. *Žil som v Košiciach*, s. 391, 396.

³⁰ Anton Jurovský (* 26. marec 1908, Uľanka – † 16. júl 1985, Bratislava) bol významným slovenským univerzitným profesorom psychológie a doktorom vied. Vo svojom výskume sa zaoberal problematikou utvárania osobnosti v rodine, v školskom a sociálnom prostredí, v záujmovej a kultúrnej činnosti, v povolani a motivácii k práci. V 30. až 40. rokoch viedol okresné poradne pre voľbu povolania, v roku 1946 založil Psychologický odbor Matice slovenskej v Martine, bol zakladajúcim členom Slovenskej psychologickej spoločnosti v roku 1957 a jej prvým predsedom a takisto predsedom Československej psychologickej spoločnosti v rokoch 1965 – 1968.

Viac o tejto osobnosti: JUROVSKÝ, Anton. *Životnou cestou : Spomienky psychológa*. Bratislava : Európa, 2009. 402 s.

³¹ AMK. F. Mestský výbor Národného frontu SSR Košice (1948 – 1991), inv. č. 1948, šk. 6, sp. č. 1621. Katolícke spolky.

³² Pius Ján Krivý OP (* 28. septembra 1910, Bošáca – † 4. júl 1981, Rím) bol slovenský dominikán, ktorého do rehole naviedol vo Francúzsku dominikán Mikuláš Lexmann. Po návrate na Slovensko v roku 1935 býval v kláštore dominikánov v Košiciach. Študoval v Olomouci a v St. Maximin vo Francúzsku. Kňazom sa stal v roku 1941, a tak odišiel na štúdiá do Dubrovníka. Od roku 1942 pôsobil v rehoľnom dome v Trenčíne a v roku 1946 sa stal superiorom košického kláštora, kde sa venoval mládeži a vysokoškólakom. Bol prenasledovaný kvôli prečítaniu zakázaného pastierskeho listu v kostole v súvislosti s komunistickou tzv. Katolíckou akciou. Od roku 1949 sa ukrýval na rôznych miestach až do zadržania v roku 1954, kedy ho odsúdili na 18 rokov za vlastizradu a špionáž pre Vatikán. Amnestiou bol prepustený roku 1960 a následne ťažko pracoval ako robotník. V roku 1968 vycestoval k bratovi do Francúzska, ale späť sa už kvôli normalizácii nevrátil. Zapojil sa do dominikánskej komunity v Montreale v Kanade. V roku 1970 sa venoval pastorácii slovenských emigrantov vo Švajčiarsku, kde v Bazileji založil a viedol Slovenskú katolícku misiu. Zomrel v roku 1981 po ťažkej chorobe v Slovenskom ústave sv. Cyrila a Metoda v Ríme.

LETZ, Dominik Roman. Životopisný portrét Pia Jána Krivého OP. In: *Verný pravde : Život a dielo slovenského dominikána Pia Krivého*. Bratislava : Rehoľa dominikánov na Slovensku, 2006, s. 17-40.

³³ Ladislav Hanus (* 26. február 1907, Liptovský Mikuláš – † 7. marec 1994, Ružomberok) bol rímskokatolícky kňaz, historik umenia a jeden z najvýznamnejších kresťanských slovenských kultúrnych filozofov a teológov. Doktorát z filozofie a teológie získal v Innsbrucku, kam ho poslal biskup Vojtaššák. Krátko bol aj kaplánom v Ružomberku pri Andrejovi Hlinkovi. V Spišskej Kapitule prednášal ako profesor morálky a kresťanského umenia. Na jeho intelektuálne formovanie mal vplyv František Skyčák ml., ktorého on sám považoval za prvého samostatného katolíckeho mysliteľa na Slovensku. V roku 1952 ho zatkli a odsúdili na 15 rokov väzenia. V roku 1965 bol prepustený a pracoval ako kurič až do roku 1968, kedy bol pripustený znovu k pastorácii. Bol správcom fary v Kvačanoch a Hybiach. Posledné roky strávil na dôchodku v Ružomberku.

dňa 17. novembra, tak prednáška Dr. Jozefa Pichonského³⁴ s názvom "Problémy manželstva" dňa 26. novembra. Napokon ako posledný v rámci tohto cyklu prednášal dňa 3. decembra prvý rektor VŠPLI v Košiciach profesor Martin Novacký na tému "Ozdravte manželstvo".³⁵ Krajský veliteľ ŠtB označil prednášku dominikána Krivého o vzniku a základoch ľudskej spoločnosti ako idealisticko-náboženskú a protimaterialistickú. Pichonský vraj svojou prednáškou vnucoval poslucháčom názor, že deti môžu byť správne vychované len v rodine a nie vo výchovných ústavoch.³⁶ Najväčšiu pozornosť však venoval prednáške Ladislava Hanusa, ktorý sa údajne o materských školách a opatrovniach vyjadril negatívne v zmysle, že dieťa má byť vychované v rodine rodičmi a nie v internátoch kolektívnym spôsobom. Podľa Hanusa iba rodina a rodičia môže dať dieťaťu základ pre jeho život spoločnosti, resp. pre jeho budúce fungovanie v rodine, štáte a cirkvi. Ďalej Hanus vo svojej prednáške kritizoval prácu matiek v továrňach, úradoch a podobne. Podľa neho bolo jedinou úlohou ženy venovať sa len rodine a výchove detí. ŠtB napokon ako najpálčivejšie označila jeho tvrdenia o rodine ako základe štátu a národa, o ktorých vo svojej prednáške hovoril, že len materiálne silné a v blahobyte žijúce rodiny môžu byť silným základom (doslova) fundamentom národa, štátu a cirkvi. Z perspektívy krajského veliteľa ŠtB v celej prednáške odznela terminológia typická pre bývalých politikov HSĽS.³⁷ Veliteľ navyše v dokumente kritizuje aj to, že Hanus týmito tvrdeniami iba narušil pracovnú morálku v čase, keď ČSR trpela nedostatkom pracovných síl a tiež to, že sa nezmienil o doterajšej ťažkej práci žien pri poľnohospodárskej činnosti na vidieku a tiež to ako združstevňovanie a zmechanizovanie zavedené komunistickým zriadením pomohlo ich postaveniu.³⁸

„V mesiaci novembri a decembri bolo usporiadaných 5 prednášok o manželstve podľa kresťanských názorov na manželstvo, ktoré podľa doterajšieho zistenia boli vynesené v rozpore s novým zákonom o manželstve.“³⁹ píše sa v správe Krajského veliteľa ŠtB v Košiciach zo dňa 28. januára 1949. Zdá sa, že týchto päť prednášok bolo z pohľadu komunistického režimu zásadných natoľko, že si uvedomil, že kresťanské ponímanie manželstva a rodiny v danej dobe a proklamované v prostredí SKK je v rozpore s novým

LETZ, J. *Slovenská kresťanská filozofia 20. storočia a jej perspektívy*, s. 62-82.

³⁴ Jozef Pichonský (* 26. september 1909, Nižná Rybnica pri Sobranceiach – † 9. september 1971, Košice) pochádzal z gréckokatolíckej rodiny. Maturoval v Užhorode a vyštudoval právo v Prahe, kde sa začal nábožensky a kultúrne angažovať v prostredí spolkov (napr. slovenský spolok akademikov Detvan v Prahe). Ako laik spolu s niektorými gréckokatolíckymi kňazmi založil Spolok sv. Cyrila a Metoda. Ako priekopník cyrilo-metodského hnutia a slovenských gréckokatolíkov sa stal v roku 1950 (po Akcii P) pre režim nevyhovujúci a ako intelektuál sa ocitol vo výrobe. Bol aj významným výtvarným umelcom.

(mr). JUDr. Jozef Pichonský : K 20. výročiu jeho smrti. In: *Slovo*, roč. 23, 1991, č. 9, s. 5-6.

³⁵ AMK. F. Košické spolky (1915 – 1957), inv. č. 22, šk. 3, sp. č. I/1. Slovenský katolícky kruh v Košiciach.

³⁶ ŠA KE. F. Krajský výbor Slovenského národného frontu v Košiciach 1948 – 1960, inv. č. 83, šk. 32, sp. č. 48. Slovenský katolícky kruh - návrh na rozpustenie.

³⁷ AMK. F. Mestský výbor Národného frontu SSR Košice (1948 – 1991), inv. č. 1948, šk. 6, sp. č. 1621. Katolícke spolky.

³⁸ „Dr. Hanus, svojou prednáškou poslucháčov priamo podnecoval proti dávaniu detí do materských škôl, opatrovní a internátov. Taktiež značne narušoval pracovnú morálku, nakoľko i keď mu je známe, že je veľký nedostatok pracovných síl, pred poslucháčmi odsudzoval prácu žien v továrňach. Konkrétne z jeho reči možno uviesť nasledovné: "Dieťa má byť vychovávané v rodine rodičmi a nie v žiadnych internátoch - kolektívnym spôsobom, lebo základ pre rodinu, štát a cirkev, mu môže dať len rodina a rodičia." "Matka nemá byť obmedzovaná a odsudzovaná rodine zamestnaním v továrňach, úradoch a pod., ale má sa venovať rodine a výchove detí." "Len materiálne silné a v blahobyte žijúce rodiny môžu byť silným základom fundamentom štátu, národa a cirkvi." Naproti tomu sa však nezmienil o úmornej práci roľníckej ženy na dedine a ani o tom, že postavenie roľníckej ženy, by bolo možné uľahčiť združstevnením a zmechanizovaním dediny, ačkoľvek vie, že o ženy pracujúce v továrňach a úradoch je pomerne dobre postarané a ich rodina tým netrpí.“

ŠA KE. F. Krajský výbor Slovenského národného frontu v Košiciach 1948 – 1960, inv. č. 83, šk. 32, sp. č. 48. Slovenský katolícky kruh - návrh na rozpustenie.

³⁹ AMK. F. Mestský výbor Národného frontu SSR Košice (1948 – 1991), inv. č. 1948, šk. 6, sp. č. 1621. Katolícke spolky.

pripravovaným zákonom č. 265/1949 Zb. o rodinnom práve.⁴⁰ Žena podľa nového zákona mohla disponovať majetkom rovnako ako jej manžel, čiže nebola už odkázaná len na jeho vôľu pri rozhodovaní o ňom. To jej dávalo slobodu. Sama sa mohla rozhodnúť, či bude zamestnaná alebo pani domáca odkázaná len na manželov príjem, ktorej jedinou úlohou je výchova detí a starostlivosť o domácnosť. Komunistický režim sa pokúšal výklad nového zákona o rodinnom práve implementovať aj do cirkvi, načo využil aj svoj propagandistický tlačový orgán "Vestník katolíckeho duchovenstva" (vydávaný Štátnym úradom pre veci cirkevné), ktorého 1. číslo 2. ročníka bolo venované práve tejto téme.⁴¹ Učenie o manželstve prezentované na piatich prednáškach SKK, ktorého cieľom bolo jasné zadelenie úloh muža a ženy v rodine i v samotnej spoločnosti, bolo z perspektívy režimu jasnou provokáciou proti pokroku ľudovej demokracie.

Napokon aj Harčar, ktorý si dokumenty ŠtB o tejto akadémii o manželstve prečítal po Nežnej revolúcii a venoval im kritiku vo svojich pamätiach, potvrdil, že kresťanský svetonázor a komunistická ideológia sa nemohli zhodovať: „O zvrátenom zmýšľaní príslušníkov ŠtB svedčí aj tá skutočnosť, že čisto náboženskú činnosť, duševné cvičenia, označili vo svojej

⁴⁰ Do roku 1948 bol v manželskom majetkovom práve Československa uplatňovaný právny dualizmus, čo znamená, že na území Slovenska platilo uhorské manželské právo a na území Čiech a Moravy rakúske. Počas druhej svetovej vojny došlo k určitým zmenám, no po obnovení ČSR došlo aj k obnoveniu jej právneho poriadku spreď roka 1939. Nový politický režim priniesol okrem iných zmien aj nový právny poriadok. Zákonom č. 265/1949 Zb. o rodinnom práve vyčlenil rodinné právo z občianskeho práva ako samostatné právne odvetvie. Nový zákon, ktorý nadobudol účinnosť 1. januára 1950, vychádzal zo zásady obligatórneho civilného sobáša, odstránenia nerovnoprávnosti medzi mužmi a ženami a nerovnosti manželských a nemanželských detí. Upravoval aj oblasť manželského majetkového práva, v ktorom zaviedol inštitút zákonného majetkového spoločenstva, ktoré dávalo manželom rovnaké práva a povinnosti týkajúce sa spolunadobudnutého majetku už počas trvania manželstva, čím sa ukončilo dovtedajšie uprednostňovanie manžela, ako aj obavy zo svojvoľného disponovania nadobudnutým majetkom niektorým z manželov už počas manželstva. MALINOVSKÝ, Igor. *Vývoj manželského majetkového práva v Československu počas rokov 1948 – 1992*. [online]. [cit.2023-08-11]. Dostupné na internete: <http://www.ucps.sk/Vyvoj_manzelskeho_majetkoveho_prava_v_Ceskoslovensku_pocas_rokov_1948_az_1992>.

⁴¹ Obligátny občiansky sobáš. In: *Vestník katolíckeho duchovenstva*, roč. 2, 1950, č. 1, s. 2-3; Úradné správy : zákon zo dňa 7. dec. 1949 o rodinnom práve. In: *Vestník katolíckeho duchovenstva*, roč. 2, 1950, č. 1, s. 4-15; Občiansky a cirkevný sobáš, ohlášky. In: *Vestník katolíckeho duchovenstva*, roč. 2, 1950, č. 1, s. 15-16.

Slovenský katolícky kruh v Košiciach
usporiada dňa 12. novembra 1948
o 19-30 hod. vo Veritase
druhú prednášku o manželstve.
 Prednáša
P. Pius Krivý O. P.
 na tému:
MANŽELSTVO
A JEHO CIELE
 Prídte si vypočuť pravdy o základoch sporidanej ľudskej spoločnosti.
 Zdravé manželstvo - zdravý národ!
Predsedníctvo SKK

Obr. č. 4. Plagát prednášky v SKK. Zdroj: Archív mesta Košice.

relácii za kriminálny čin, lebo „na týchto cvičeniach sú potom vychovávaní laickí veriaci k boju proti komunizmu“. Je v tom určitá logika, lebo opravdivo veriaci človek na základe svojej viery v Boha odmieta bezbožnú komunistickú ideológiu. Preto sa po „víťaznom februári“ komunistická vláda zamerala na likvidáciu všetkých náboženských a cirkevných inštitúcií.“⁴²

Nielen obsah prednášok, ale aj samotné osobnosti prednášateľov boli podozrivé a Štátna bezpečnosť spájala ich činnosť s ideológiou predchádzajúceho politického režimu. *„Mimo toho tento spolok zneužíva svojej činnosti k rozvracaniu terajšieho štátneho zriadenia, napriek tomu, že podľa § 2. stanov tohto spolku, ktorým akákoľvek politická činnosť má byť zo spolku vylúčená. SKK v jeseni v roku 1948 usporiadal cyklus prednášok o manželstve a rodine. Prednášky mali zväčša osoby, ktoré sú známe svojim reakčným postojom k štátu a pokroku. Páter Krivý, dvakrát oznámený pre poburovanie, Dr. Pichonský, býv. činovník HG a HSLS, Dr. Ladislav Hanus, prof. teológie na Spiš. Kapituly, známy ako agilný dopisovateľ štvavých protičeských článkov do časopisu "Gardista".“⁴³*

Povereníctvo vnútra dňa 26. apríla 1949 nariadilo rozpustenie Slovenského katolíckeho kruhu. Bezpečnostný referát Národného výboru mesta Košíc skonfiškoval celý majetok spolku dňa 15. mája 1949. Vtedajšie vedenie SKK sa proti rozhodnutiu Povereníctva vnútra odvolalo a proti postupu bezpečnostných orgánov podalo sťažnosť pre porušenie práva na Najvyšší správny súd. Rozhodnutie súdu však spolok nikdy nedostal.⁴⁴ Podľa zápisnice o zaistení majetku spolku sa táto udalosť nezaobišla bez konfliktu. Boli pri nej prítomní Martin Novacký a Anton Harčár, ktorý prehlásil, že sa nezúčastní zaistenia majetku spolku, pretože Povereníctvo vnútra neuvádza vo svojom nariadení správne a skutočné dôvody rozpustenia SKK. Ako kňaz sa odmietol zúčastniť zaistenia takého majetku, ktorý vlastní cirkev. Pri zaistení majetku zastupoval tak rozpustený spolok jeho prvý podpredseda Novacký, ktorý žiadal, aby bolo výslovne v zápisnici uvedené, že SKK výzve Ústredného Akčného Výboru NF vyhovel, takže dôvody rozpustenia sú mylné. Bezpečnostný referent ako príčiny rozpustenia spolku uviedol prednášky s reakčným obsahom, výchovu a spolčovanie protištátnych skupín ľudí a celkové protiľudovodemokratické zameranie spolku.⁴⁵ O „nevhodnom“ správaní Harčara a Novackého bol upovedomený KNV v Košiciach, pričom

⁴² HARČAR, A. *Žil som v Košiciach*, s. 396.

⁴³ ŠA KE. F. Krajský výbor Slovenského národného frontu v Košiciach 1948 – 1960, inv. č. 83, šk. 32, sp. č. 48. Slovenský katolícky kruh - návrh na rozpustenie.

⁴⁴ ŠA KE F. Michal Potemra - osobný fond ((1835) 1922 - 2002), inv.č. 422, šk. 101, sp. č. 214. Oznámenie Národ. výboru mesta Košice o obnovení činnosti Slovenského katolíckeho kruhu v KE.

⁴⁵ „Dňa 19. Mája 1949 o 8. hodine dostavil sa na spolkové oddelenie ÚNB v Košiciach predseda rozpusteného spolku Katolíckeho kruhu v Košiciach Dr. Anton Harčár pri doručení výmeru o rozpustení spolku stal sa veľmi nervóznym a prehlásil, že rozpustenie spolku je nespravodlivý čin, najmä dôvody pre ktoré tento spolok ako taký sa rozpúšťa, čo vzbudzovalo dojem, že Dr. A. Harčár upodozrieva Povereníctvo vnútra a nadriadené orgány, že rozpustenie spolku je priamo zamerané ako protináboženské atď. Keď bol vyzvaný prednostom tlačového oddelenia ÚNB, aby sa zúčastnil s org. z tlačového oddelenia pri súpise a zaisťovaní majetku odmietol, že ako kňaz rímskokatolíckej cirkvi nemôže sa zúčastniť pod tarchou vyobcovania alebo podobne v katolíckej cirkvi, ba naopak sa snažil pôsobiť na org. ÚNB, aby pozmenili výnos Povereníctva vnútra, avšak keď bol ostro napomenutý, že jeho chovanie je nedôstojné, keďže on sám nemôže sa zúčastniť, nech určí alebo nech splnomocní podpredsedu tohoto spolku, aby bol prítomný pri súpise a zaisťovaní majetku. Po tomto menovaný určil prof. Dr. Martina Novackého, ktorý sa odobral s org. do miestnosti Katolíckeho kruhu na prevedenie súpisu. Dr. M Novacký prof., sa ohradzoval a to dosť kategoricky proti nesprávnemu postupu, že ich spolok Katolícky kruh sa rozpúšťa. Keď však bol napomenutý, že Katolícky kruh vo svojich radoch vychovával protištátné živly a im umožňoval prednášky so závažným obsahom a zameraním protiľudovodemokraticky, len zdalo sa, že len pod určitými výhradami pristúpil, že sa zúčastní pri súpise a zaistení majetku. Žiadam, aby doktor M. Novacký bol znovu prekádovaný po stránke politickej ako aj po stránke pedagogickej, aby proti nemu boli účinné prísne opatrenia pretože jeho chovanie dokazuje, že nie je verný zásadám ľudovej demokracie a je tiež vážne podozrenie, že sa aj nesnaží v škole vplývať na jemu zverených žiakov v duchu socialistických zásad.“ AMK. F. Košické spolky (1915 – 1957), inv. č. 22, šk. 3, sp. č. I/1. Slovenský katolícky kruh v Košiciach.

pri prvom menovanom malo byť zastavené aj vyplácanie kongruy.⁴⁶ V prípade Novackého, ktorý bol univerzitným profesorom a prvým rektorom VŠPLI od 1. decembra 1946 do roku 1948 a takisto od roku 1947 pôsobil aj na Pedagogickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave, mal byť vypracovaný nanovo kádrový a pedagogický posudok, keďže sa režim obával jeho protištátneho pôsobenia na študentov, ktorých na univerzite vyučoval.⁴⁷ Na univerzitách pôsobili aj ďalší funkcionári SKK: Anton Harčar a Ján Švec boli profesormi na Vysokej škole bohoslovnia v Košiciach a Alexander Knapo mimoriadnym profesorom na VŠPLI v Košiciach.

Slovenský katolícky kruh vlastnil poschodový dom s kolkárňou na Šrobárovej ulici 14 a dom so záhradou na Moyzesovej ulici 62, ktorý podľa uznesenia Rady JNV v Košiciach zo dňa 8. júna 1950 bol prevzatý do úžitku a súčasne prenajatý firme Medika na kancelárske a skladovacie účely. V dome boli uložené modloslužobné predmety, ktoré prevzali do užívania kurátori rímskokatolíckeho kostola na Kalvárii v Košiciach. Nehnutelnosť nachádzajúcu sa na Šrobárovej ulici 14 komunisti skonfiškovali a spolu s príslušenstvom prideliť na užívanie okresnej pobočky Živeny – Zväzu slovenských žien. Začiatkom roka 1952 bola pridelená v rámci dislokácie Národnému divadlu v Košiciach pre kancelárske účely divadelnej prevádzky a divadelné skúšky.⁴⁸

Spolok slovenských katolíckych akademikov vysokých škôl v Košiciach "Radlinský" v rokoch 1947 – 1948

Dňa 9. februára 1947 bol založený nábožensko-vzdelávací Spolok slovenských katolíckych akademikov vysokých škôl v Košiciach "Radlinský"⁴⁹ (SSKAR) na ustanovujúcom valnom zhromaždení v kultúrnej sále Veritas. Predsedom prípravného výboru bol poverený Ing. Milan Šimák.⁵⁰ Spolok nedisponoval s vlastným nehnuteľným majetkom. SSKAR bol počas svojej krátkej činnosti (len vyše roka) úzko prepojený s aktivitami Spolku sv. Vojtecha a v prípade jeho rozpustenia mal jeho hnutelný majetok pripadnúť tomuto spolku. „*Spolok združuje slovenských akademikov k jednotnej a sústavnej práci kultúrno-náboženskej a charitatívnej za*

⁴⁶ Kongrua je doplnkový plat duchovných, ktorý je v niektorých štátoch rozdielom medzi zákonom stanovenou výškou minimálneho platu a skutočným príjmom. V roku 1949 bol zavedený kongruový systém hospodárskeho zabezpečenia cirkvi štátom (zákon č. 218/1949 o hospodárskom zabezpečení cirkvi a náboženských spoločností štátom).

Kongrua. [online]. Encyclopaedia Beliana. [cit. 2023-08-11]. Dostupné na internete: <<https://beliana.sav.sk/heslo/kongrua>>.

⁴⁷ „*Na tamojší pripis zo dňa 19. mája 1949 oznamujem, že tunajšie poverenie urobilo na Krajskom národnom výbore v Košiciach príslušné opatrenie, aby bola menovanému Dr. Antonovi Harčarovi, rím.kat. kaplánovi v Košiciach a suplentovi na tamojšom diecezálnom bohosloveckom učilišti zadržaná výplata jeho kongruových pôžitkov ako aj adjúta supľujúceho profesora, Čo sa týka činnosti a chovania prof. Dr. Martina Novackého, upovedomil som o tom príslušný odbor tunajšieho poverenia, ktorý prevedie príslušné opatrenia vo vlastnej kompetencii.*“

AMK. F. Košické spolky (1915 – 1957), inv. č. 22, šk. 3, sp. č. I/1. Slovenský katolícky kruh v Košiciach.

⁴⁸ AMK. F. Košické spolky (1915 – 1957), inv. č. 22, šk. 3, sp. č. I/1. Slovenský katolícky kruh v Košiciach.

⁴⁹ Spolok niesol pomenovanie podľa Andreja Ľudovíta Radlinského (* 8. júl 1817, Dolný Kubín – † 26. apríl 1879, Kúty) zakladateľa Spolku sv. Vojtecha a spoluzakladateľa Matice slovenskej, ktorý bol zároveň rímskokatolíckym kňazom, jazykovedcom, pedagógom, redaktorom, fyzikom, spisovateľom atď.

⁵⁰ Milan Šimák (* 24. september 1922 – † 6. apríl 2002) bol slovenským svetovo uznávaným profesorom lesníctva. V roku 1947 (v čase vzniku SSKAR) úspešne ukončil štúdium na VŠPLI a onedlho absolvoval študijný pobyt v Zürichu, kde nadobudol titul doktor. Po februári 1948 sa rozhodol, že v zahraničí ostane. Vyštudoval genetiku v Štokholme (zatrátka sa naučil dokonale po švédsky), kde od roku 1966 pôsobil ako profesor lesnickej genetiky. V roku 1979 prešiel do švédskeho mesta Umeå, kde pôsobil ako profesor lesného semenárstva. Absolvoval mnohé vedecké pobyty v 19 štátoch všetkých svetadielov. Jeho pracovisko navštívil aj švédsky kráľ Karol XVI. Gustáv.

HOFFMANN, Ján. Navždy odišiel prof. Dr. Ing. Milan Šimák – slovenský lesník svetového formátu. In: *Les : časopis pre lesné hospodárstvo*, roč. 58, 2002, č. 5, s. 17.

účelom náboženského prehĺbenia a vzájomného podporovania svojich členov.“⁵¹ Ako sa uvádza SSKAR vo svojich stanovách na naplnenie tohto cieľa využíval prednášky, kultúrne a náboženské rozpravy, premietanie filmov, usporadúvanie zábav, divadelných predstavení a iných kultúrnych akcií, vydávanie periodických a neperiodických publikácií, či vlastnú knižnicu a čítareň. Spolok takisto podporoval sociálne slabých študentov alebo rozvíjal a udržiaval styky s inými študentskými spolkami. Riadnymi členmi mohli byť akademici, poslucháči ako aj absolventi ešte päť rokov po absolútoriu, ak dosiahli príslušný stavovský alebo akademický titul.⁵² Väčšina členov spolku bola študentmi VŠPLI.

Orgánmi spolku boli predsedníctvo, valné zhromaždenie, výbor, duchovný správca (bol ním páter Pius Krivý OP) a predsedovia šiestich sekcií a to náboženskej, charitatívnej, kultúrno-propagačnej, spoločenskej, tlačovej (tá mala na starosti publikovanie o činnosti spolku a sledovala tlač o činnosti iných spolkov) a zahraničnej (tá sa snažila nadväzovať styky so zahraničnými katolíckymi študentskými organizáciami, získavať výmenné štipendiá pre svojich členov a jej povinnosťou bolo pracovať na medzinárodnom poli v intenciách kresťanstva).

Predsedom pri vzniku SSKAR bol Ing. Emil Kubašák,⁵³ neskôr Ing. Karol Škula a pri zániku spolku v roku 1948 Stanislav Velba.

Tak isto v závere pôsobenia spolku pôsobili ako podpredsedovia: Milan Holubčík, H. Boldová, Gustáv Myšiak a ako tajomníci: Ladislav Kukoľ, Milan Klinovský a ďalší.

Napriek krátkemu pôsobeniu SSKAR vyvinul bohatú aktivitu. V apríli 1947 vo Veritase usporiadal Svätovojtešskú oslavu pri 77. výročí založenia Spolku sv. Vojtecha, na ktorej mal prednášku Dr. Ferdinand Šteliar.⁵⁴ Ako spomenul vo svojom prejave na valnom zhromaždení v októbri 1947 predseda Škula v aule VŠPLI: „Činnosť v spolku niesla sa v intenciách duchovnej obrody svojich členov. Zriadila sa akademická svätá omša, usporiadali sa exercície, adorácie a náboženské rozjímania. Spolok rozvinul aj kultúrnu činnosť. Každý mesiac usporiadal akadémiu, cyklus náboženských, sociálnych a osvetových prednášok ako i debatné večierky.“⁵⁵ V zime 1947/1948 spolok vo Veritase usporiadal rad prednášok, na ktorých prednášali Ladislav Hanus na tému "Povolanie", Emil Stach⁵⁶ na tému "Človek – tvor sociálny" a Martin Novacký na tému "Človek a príroda".⁵⁷

Obr. č. 5. Pečiatka SSKAR.
Zdroj: Archív mesta Košice.

⁵¹ AMK. F. Jednotný národný výbor (1949 – 1954), šk. 77, spisová značka (ďalej len sp. zn.) 267. Spolok Radlinský slovenských katolíckych akademikov.

⁵² AMK. F. Jednotný národný výbor (1949 – 1954), šk. 77, sp. zn. 267. Spolok Radlinský slovenských katolíckych akademikov.

⁵³ Emil Kubašák, CSc. (* 10. júl 1922, Oravský Podzámok – † 5. január 1993, Zvolen) v júni 1946 doštudoval odbor lesné inžinierstvo na Slovenskej vysokej škole technickej v Bratislave. Po promócií pracoval do 15. augusta 1948 ako odborný asistent na VŠPLI v Košiciach. Lesníctvu sa venoval ako vedec na viacerých výskumných ústavoch až do svojej smrti.

RADOCHA, Marián. 90 rokov od narodenia Ing. Emila Kubašáka, CSc. In: *Lesnícky časopis – Forestry Journal*, roč.58, 2012, č. 3, s. 208.

⁵⁴ Ferdinand Štelier-Šteliar (* 10. január 1897, Jasenie – † 18. november 1982, Košice) bol slovenským jazykovedcom, literárnym historikom, hudobným skladateľom, učiteľom, kultúrnym a osvetovým pracovníkom. V Košiciach pôsobil v rokoch 1924 – 1938 a neskôr od roku 1946 až do svojej smrti. Pôsobil aj ako archivár v Archíve mesta Košice a bol predsedom spevokolu J. L. Bellu v Košiciach.

TELGÁRSKY, Jozef. Meno patrí vzácnemu človeku. In: *Slovenský denník : noviny Kresťanskodemokratického hnutia*, roč. 1, 1990, č. 73, s. 2.

⁵⁵ AMK. F. Jednotný národný výbor (1949 – 1954), šk. 77, sp. zn. 267. Spolok Radlinský slovenských katolíckych akademikov.

⁵⁶ Emil Stach (* 11. jún 1913, Hertník, okr. Bardejov – † 25. október 1968, Obišovce, okr. Košice-okolie) bol od roku 1945 profesorom dogmatiky a od roku 1958 tribunálnym sudcom a obhajcom manželského zväzku. Od roku 1942 pôsobil v Obišovciach. Písal v rokoch 1945 až 1949 a 1968 až 1969 náboženské a filozofické úvahy do Katolíckych novín.

Dňa 6. júna 1948 sa v sále Veritas konalo mimoriadne valné zhromaždenie, na ktorom predseda Stanislav Velba oznámil, že spolok prijal prípis AV NF, ktorý žiada, aby sa spolok z vlastnej iniciatívy rozpustil. Ku uznášaniu sa o rozpustení spolku bola potrebná prítomnosť minimálne trištvrté všetkých členov spolku, ale bolo prítomných len 54 členov. Tak bolo uznesené, že sa nebude o rozpustení spolku pojednávať, ale že sa zašle odpoveď AV NF prípisom, v ktorom sa konštatovalo: „*Valné zhromaždenie nevidí žiadne dôvody k rozpusteniu spolku a ani sa necíti vinné zo žiadneho cirkevného fanatizmu ani regionálneho triedenia mládeže a toto tvrdenie považuje za urážku, lebo členovia spolku sú súčasne aj členmi SSM*“⁵⁸. [...] *Valné zhromaždenie sa skončilo o 11.15 hod. Účastníci sa v tichosti rozišli do svojich domovov.*“⁵⁹ V tento deň spolok zanikol.

Spolok sv. Ruženca v Košiciach v rokoch 1945 – 1949

Nie je presne známe, kedy bolo založené ružencové bratstvo pri dominikánskom kostole v Košiciach. S istotou sa však dá potvrdiť, že existovalo už pred rokom 1732. V dôsledku cirkevných reforiem Jozefa II. bolo bratstvo zrušené v roku 1788. Impulzom k obnove boli lourdské zjavenia. Dominikánsky Spolok sv. ruženca bol obnovený v roku 1864 a už v rokoch 1905 – 1907 usporadúval za uhorskej éry náboženské divadelné predstavenia v slovenskej reči. Svoj vrchol zažil v medzivojnovom období počas pôsobenia pátra Mikuláša Lexmanna,⁶⁰ ktorý bol riaditeľom bratstva v rokoch 1934 až 1936.⁶¹ Ako predseda spolku a prior kláštora dal v roku 1934 postaviť aj kultúrnu sálu Veritas, ktorá bola najvyužívanejšou kultúrnou sálou skoro všetkými spolkami v meste.⁶² Po oslobodení Košíc Červenou armádou Lexmann spolok zreorganizoval. „*Správca kultúrnej siene Veritas ako taký nevyvíja vôbec žiadnu činnosť, ale sieň iba vydáva najrôznejším spolkom, školám a kult. inštitúciám. V sieni účinkuje*

Viac o tejto osobnosti: JURKO, Jozef. *Životná cesta ThDr. Emila Stacha*. Kapušany : Bens, 2007. 112 s.

⁵⁷ AMK. F. Jednotný národný výbor (1949 – 1954), šk. 77, sp. zn. 267. Spolok Radlinský slovenských katolíckych akademikov.

⁵⁸ SSM – Socialistický zväz mládeže.

⁵⁹ AMK. F. Mestský výbor Národného frontu SSR Košice (1948 – 1991), inv. č. 1948, šk. 3, sp. č. 1133. Spolok Radlinský slovenských katolíckych akademikov – opatrenia na rozpustenie.

⁶⁰ Mikuláš Jozef Lexmann OP (* 28. október 1899, Bobot – † 17. júl 1952 Kláštor Králiky) bol významným slovenským dominikánom na Slovensku. Mikulášovo pôsobenie v Košiciach začalo v roku 1924. Bol priorom košického konventu v rokoch 1933 až 1936. Pre toto obdobie je preňho príznačný veľký podiel na rozvoji slovenského kultúrneho a náboženského života v meste. Bol členom viacerých spolkov ako SKK, Slovenské esperantské združenie atď. Viedol autoškolu pre nemajetných a bol jednatelom autoklubu. Venoval sa nezvyčajnému hobby – letectvu a absolvoval pilotný kurz. Od 1936 pôsobil na viacerých miestach: Znojmo, Šopron, Vašvár. V zime 1944/1945 zachránil v krypte dominikánskeho kostola v Košiciach pred terorom nyilasov takmer 30 ľudských životov (Židov, komunistov, partizánov, členov SSNJ atď.). Po Akcii K bol internovaný v Pezinku, neskôr v Báci a v Podolínci. Zomrel následkom krutého zaobchádzania v Králikách. Od roku 2013 prebieha proces jeho beatifikácie.

Viac o tejto osobnosti: LETZ, Dominik Roman. Mikuláš Jozef Lexmann, OP : Pred Pána predstúpil so sklonenou hlavou. In: *Smrť za mrežami*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006, s. 214-234; JUDÁK, Viliam. *Boží priatelía : Slovenské martyrológium*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2016, s. 254-263; TRESOVÁ, Monika. *Pôsobenie Mikuláša Jozefa Lexmanna, OP v Košiciach: bakalárska práca*. Košice : Katedra histórie FF UPJŠ, 2020. 79 s; TRESOVÁ, Monika. Dominikán Mikuláš Lexmann ako záchranca košického ľudu počas teroru Strany šípových krížov. In: *Medzinárodný vedecký časopis Mladá veda*, roč. 11 (2023), č. 2, s. 27-49.

⁶¹ TRESOVÁ, Monika. Ružencové bratstvo pod vedením pátra Mikuláša Lexmanna. In: *Ruženec*, roč. 25, 2020, č. 12, s. 16-18; TRESOVÁ, Monika. Ochotníctvo v Košiciach v prvej polovici 20. storočia s dôrazom na činnosť Mikuláša Lexmanna OP. In: *Študentský historický časopis ACHERON*, roč. 16, 2020, č. 1, s. 65-80; TRESOVÁ, Monika. Spolkové a sociálne aktivity dominikána Mikuláša Lexmanna. In: *Notitiæ historiae ecclesiasticae*, roč. 11, 2022, č. 2, s. 74-88.

⁶² TRESOVÁ, Monika. *Veritas – veľdielo pátra Mikuláša Lexmanna*. [online]. [cit.2023-08-30]. Dostupné na internete: <https://www.kosiceonline.sk/veritas-veldielo-patra-mikulasa-lexmanna?fbclid=IwAR2NcpU5frdXouGkGSpnCeBku1x6L_jJW3vA54bscFRs0wovQNIADYvQ8_k>.

najčastejšie Spolok sv. Ruženca...“⁶³ Tento spolok vlastnil v Košiciach ešte jednu budovu na Betlenovej ulici resp. na Kuzmányho ulici č. 51, ktorá slúžila ako útulok pre seniorov (v čase zániku spolku ich bolo šesť), ktorí boli členmi tohto spolku. Po zániku spolku nehnuteľný majetok bol odovzdaný do vlastníctva kláštora dominikánov v Košiciach, no po Akcii K bol všetok majetok rehole zoštatnený. Na jeseň 1951 mesto v tejto budove zriadilo verejnú kuchyňu pre chudobných, ktorí na toto stravovanie dostali od mesta poukaz sociálnej starostlivosti.⁶⁴

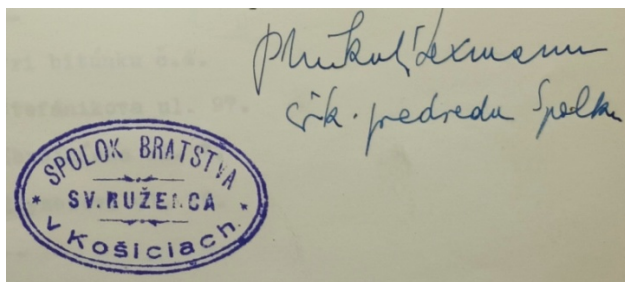
Podľa stanov tohto slovenského katolíckeho spolku z 1. decembra 1946 bola jeho cieľom nábožensko-kultúrno-dobročinná a nepolitická činnosť. „Spolok súc pod ochranu Matky Božej rozširuje jej úctu modlitbou svätého ruženca. Svoj kultúrny cieľ dosahuje usporiadaním prednášok, divadelných predstavení, premietaním náboženských a kultúrnych obrazov a filmov, používaním gramofónu a rádia, pestovaním hudby a spevu, bábkovým divadlom a vôbec prostriedkami slúžiacimi k prehĺbeniu náboženského života a kresťanskej kultúry.“⁶⁵

Valné zhromaždenie, výbor a predsedníctvo tvorili orgány spolku. Spolok navonok zastupoval cirkevný predseda z rádu dominikánov vymenovaný predstavenstvom kláštora dominikánov v Košiciach. Podľa posledného menoslovu funkcionárov spolku zo 16. januára 1949 bol cirkevným predsedom dominikán Mikuláš Lexmann a svetským predsedom Michal Duľa, podpredsedami Štefan Butkovič a Ján Radačovský, tajomníkom Pavol Hanas a ďalší. Spolok mal v tom čase 123 členov.⁶⁶

Obr. č. 6. Dominikán Mikuláš Lexmann. Zdroj: Slovenský národný archív.

V roku 1948 podľa výkazu spolkovej činnosti v každú prvú nedeľu v mesiaci zasvätenú k úcte Panny Márie Ružencovej sa konala členská schôdzka s prednáškou náboženského obsahu o spôsobe modliť sa Svätý Ruženec, o význame jeho jednotlivých tajomstiev podľa sviatkov cirkevného roku. Prednášal vždy cirkevný predseda spolku páter Mikuláš Lexmann. Okrem týchto prednášok predniesol ochotnícky krúžok spolku tieto hry: „Beatrice“ od M. Luckého, „Zvestovanie“ od P. Claudela, „Svetlo“ od G. Giovanelliho. Tieto hry mali viac repríz a vždy boli hlásené Úradovni NB v Košiciach. Spolok usporiadal tiež viacero náboženských besiedok pre mládež.⁶⁷

Obr. č. 7. Pečiatka Spolku sv. Ruženca v Košiciach s podpisom M. Lexmanna. Zdroj: Archív mesta Košice.

Vítazný február, resp. nástup komunizmu sa podpísal v najbližších dňoch aj na fungovaní spolku. Dňa 7. marca 1948 bola prevedená "očista" t.j. odstránenie funkcionárov a členov spolku podľa ľudovodemokratického stanoviska "nepripustných". V roku 1949 bol Spolok sv. Ruženca rozpustený nariadením policajného úradu mesta Košíc na základe ustanovenia § 24, ods.1 zákona č. 150/1948 Sb. (Ústavy).⁶⁸

⁶³ AMK. F. Mestský výbor Národného frontu SSR Košice (1948 – 1991), inv. č. 1948, šk. 6, sp. č. 1622. Vyžiadanie stanov Spolku sv. Ruženca – Veritasu zoznamu členov jeho výboru a členov spolku.

⁶⁴ AMK. F. Košické spolky (1915 – 1957), inv. č. 22, šk. 3, sp. č. I/3. Bratstvo sv. Ruženca v Košiciach.

⁶⁵ AMK. F. Košické spolky (1915 – 1957), inv. č. 22, šk. 3, sp. č. I/3. Bratstvo sv. Ruženca v Košiciach.

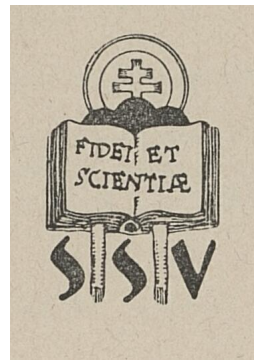
⁶⁶ AMK. F. Košické spolky (1915 – 1957), inv. č. 22, šk. 3, sp. č. I/3. Bratstvo sv. Ruženca v Košiciach.

⁶⁷ AMK. F. Mestský výbor Národného frontu SSR Košice (1948 – 1991), inv. č. 1948, šk. 6, sp. č. 1622. Vyžiadanie stanov Spolku sv. Ruženca – Veritasu zoznamu členov jeho výboru a členov spolku.

⁶⁸ AMK. F. Košické spolky (1915 – 1957), inv. č. 22, šk. 3, sp. č. I/3. Bratstvo sv. Ruženca v Košiciach.

Ostatné slovenské katolícke spolky v Košiciach v rokoch 1945 až 1951

Ďalším spolkom v Košiciach, no už s celoslovenským pôsobením, bola pobočka Spolku sv. Vojtecha (SSV), ktorý však plnil primárne úlohu vydavateľstva. Tento vydavateľský spolok bol založený v roku 1870 v Trnave Andrejom Radlinským. Už v júli 1945 Predsedníctvo ÚV KSS⁶⁹ prijalo uznesenie, podľa ktorého SSV malo spravovať „pokrokové“ duchovenstvo. V tomto roku nasledovali zásahy do personálnej štruktúry spolku. Napriek tomu sa spolku darilo vyvíjať bohatú činnosť až do roku 1948. Dokonca obdobie 1945 – 1948 je označované ako doba najväčšieho rozmachu SSV. Začiatkom marca 1948 bola v spolku ustanovená národná správa. Akčné výbory ako nástroj „očisty“ spoločnosti v komunistických intenciách sa snažili do života cirkvi presadiť „vlasteneckých kňazov“, ktorí boli ochotní spolupracovať s režimom a naopak potlačiť či zamedziť činnosť „reakčného“ duchovenstva. Napokon SSV sa stal hospodárskou základňou pre schizmatickú Katolícku akciu.⁷⁰ Okresné akčné výbory Slovenského národného frontu (OAV SNF) sa v roku 1949 postarali o preverenie jednatel'ov SSV v jednotlivých farnostiach Slovenska. „Hlavný dôraz pri preverovaní nech sa kladie na dnešný postoj k ľudovej demokracii. Ďalej nech sa preveruje príslušný jednatel' Spolku Sv. Vojtecha z hľadiska, či je alebo nie je nástrojom duchovného-reakčného založenia, alebo či sú u neho záruky, aby sa dal ovplyvňovať pozitívne. [...] Pri preverovaní doporučujeme taký postup, aby sa s jednotlivým jednatel'om Spolku Sv. Vojtecha osobne hovorilo, aby preverovací orgán získal náležitý dojem a aby tiež táto príležitosť bola využitá pre ovplyvňovanie preverovaného v pozitívnom smere.“⁷¹ V správe z 2. septembra 1949 OAV v Košiciach podal vyžiadanú charakteristiku duchovných a jednatel'ov SSV. Medzi reakčný klérus boli v tejto správe zaradení: biskup Jozef Čársky, biskupský tajomník Vincent Potočňák, administrátor farnosti Košice-Dóm a zároveň vicerektor kňazského seminára Melichar Zelený, ale tiež Ernest Vanyo, Vojtech Jenčík, Ludovít Náther, Andrej Balla, Juraj Jendželovský, Ján Švec, Anton Harčar, Gejza Fekete, Ján Pius Krivý, Július Hricišák.⁷² „Ďalej Vám sdeľujem, že tieto osoby, ktoré sú neni tuna uvedené sa nemôžu osobne vypočúvať, t.j. vyšetrovať priamo, nakoľko by to bolo bezpredmetné už aj z toho dôvodu, aby sa nerobil rozruch medzi duchovnými, lebo sú všetci veľmi rafinovaní a nedocielilo by sa nič pravdivého.“⁷³ napísal krajský veliteľ Štátnej bezpečnosti v Košiciach. Ako uvádza článok vo Vestníku katolíckeho duchovenstva z roku 1953, organizačná základňa SSV bola v rozpore s ustanoveniami zákona č.68/1952 Zb., a preto bolo pre komunistický režim nutné zreorganizovať spolok v súlade s ustanoveniami SLOVÚC-u⁷⁴ a schváliť nové stanovky SSV, ktoré boli postavené na novej právnej základni.⁷⁵

Obr. č. 8. Pečiatka Spolku sv. Vojtecha. Zdroj: www.dikda.snk.sk.

⁶⁹ ÚV KSS – Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska.

⁷⁰ JAKUBČIN, Pavol. Zásahy voči Spolku svätého Vojtecha v období februárového prevratu. In: *Fidei et scientiae... semper fideles : Zborník k 150 výročiu založenia Spolku svätého Vojtecha (1870 – 2020)*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2021, s. 190-198.

⁷¹ ŠA KE. F. Krajský výbor Slovenského národného frontu v Košiciach 1948 – 1960, inv. č. 83, šk. 32, sp. č. 44. Spolok sv. Vojtecha, zoznam jednatel'ov.

⁷² AMK. F. Mestský výbor Národného frontu SSR Košice (1948 – 1991), inv. č. 1948, šk. 4, sp. č. 1287. Farári – Katolícka akcia.

⁷³ AMK. F. Mestský výbor Národného frontu SSR Košice (1948 – 1991), inv. č. 1948, šk. 4, sp. č. 1287. Farári – Katolícka akcia.

⁷⁴ SLOVÚC – Slovenský úrad pre veci cirkevné.

⁷⁵ Správa o reorganizácii Spolku sv. Vojtecha. In: *Vestník katolíckeho duchovenstva*, roč. 5, 1953, č. 3-4, s. 18.

Obr. č. 9. Pečiatka Košického katolíckeho pohrebného spolku. Zdroj: Archív mesta Košice.

V Košiciach pôsobili taktiež katolícke spolky, ktoré však nemali prioritne kultúrny účel, ale skôr charitatívny či podporný. Medzi ne patrili aj pohrebné spolky. Ich pôsobnosť v roku 1950 upravil § 7 zákona č. 95/1950 Sb. Štát nemal námietky voči činnosti týchto spolkov a nechcel pristúpiť k ich likvidácii rozpustením. Ako riešenie videl dobrovoľnú likvidáciu týchto spolkov. S ich členmi uzatvoril individuálne poistenia so Štátnou poisťovňou a použitý pritom bol i spolkový majetok. Košický katolícky pohrebný spolok

bol založený v roku 1902. Bol výhradne dobročinnou inštitúciou a v spolku bola vylúčená akákoľvek politická činnosť. Jeho cieľom bola úhrada pohrebných trov zomrelých členov spolku, poprípade podporovanie pozostalých členov rodiny. Členovia platili členské príspevky, z ktorých boli hradené poplatky. Predsedom tohto spolku bol Melichar Zelený a podpredsedom Michal Duľa.⁷⁶ Spolok odmietal včlenenie do masovej organizácie. Od 1. marca 1951 sa predsedom spolku stal automaticky Vojtech Jančáry, kanonik a duchovný správca farnosti v Dóme sv. Alžbety, keďže týmto dňom prevzal vedenie farnosti. Spolok mal byť v roku 1951 reorganizovaný podľa zákona č.68/1951 Sb.⁷⁷

Takýto spolok mala aj katolícka cirkev byzantského obradu. Košický gréckokatolícky pohrebný spolok, ktorý bol založený v roku 1913 a jeho primárnym cieľom bolo finančné pokrytie pohrebných trov jeho zomrelých členov a v druhom rade zabezpečiť dôstojnosť pri náboženských obradoch. Počas maďarskej okupácie Košíc fungoval pod názvom "Kassai görög katolikus temetkezésési egyesület". Po oslobodení v roku 1945 bol rozpustený, jeho majetok bol zaistený a jeho nástupcom sa stal spolok pod názvom "Košický gréckokatolícky pohrebný spolok", ale neskôr sa zistilo, že rozpustenie bolo protiprávne. V dôsledku toho pohrebný spolok fakticky naďalej existoval, lebo členovia, z ktorých prevažná väčšina od roku 1913 každoročne riadne platila svoje príspevky a nechcela stratiť svoje získané práva. Taktiež dedičia zomrelých sa sústavne domáhali vyplatenia pohrebných podpôr. Dňa 9. mája 1948 bolo zvolané valné zhromaždenie, ktoré schválilo nové stanovy. V roku 1950 bola gréckokatolícka cirkev včlenená do pravoslávnej cirkvi na Slovensku. Tým teda tento spolok zanikol a prešiel do správy farského úradu pravoslávnej cirkvi v Košiciach, ktorá ho označila názvom "Pohrebný spolok pri pravoslávnej cirkvi v Košiciach".⁷⁸

Obr. č. 10. Pečiatka Košického gréckokatolíckeho pohrebného spolku. Zdroj: Archív mesta Košice.

⁷⁶ AMK. F. Mestský výbor Národného frontu SSR Košice (1948 – 1991), inv. č. 1949, šk. 8, sp. č. 80. Oznámenie spolkových dát katolíckeho pohrebného spolku v Košiciach.

⁷⁷ ŠA KE. F. KNV v Košiciach Odbor pre vnútorné veci Rady KNV v Košiciach a jeho zložky (1933) 1949 – 1960, inv. č. 99, šk. 95, sp. č. 28. Spolky v Košiciach - reorganizácia.

⁷⁸ AMK. F. Košické spolky (1915 – 1957), inv. č. 24, šk. 6, sp. č. III/12. Košický gréckokatolícky pohrebný spolok v Košiciach; ŠA KE. F. KNV v Košiciach Odbor pre vnútorné veci Rady KNV v Košiciach a jeho zložky (1933) 1949 – 1960, inv. č. 99, šk. 95, sp. č. 36. Spolky v Košiciach - reorganizácia.

V Košiciach pôsobil tiež Spolok sv. Alžbety sídliači na Štefánikovej 30, ktorého cieľom bolo ošetrovať nevyliciteľne chorých a chudobných Košičanov, alebo iných chudobných, ktorí z akejkoľvek príčiny nemohli navštevovať nemocnicu a bývali na území mesta. Spolok vydržoval sestry – ošetrovatelky. V mene spolku sociálna sestra Jozefa Prokšová navštevovala denne nemocných, starých a chudobných v meste. Vybavovala im písomné a úradné záležitosti, upratovala ich domácnosti a ošetrovala ich. V evidencii spolku z roku 1949 bolo uvedených asi 220 ľudí odkázaných na pomoc.

Obr. č. 11. Pečiatka Spolku sv. Alžbety. Zdroj: Archív mesta Košice.

Predsedom spolku bol Melicher Zelený a podpredsedníčkou vdova Terézia Bočová.⁷⁹ Vojtech Jančáry sa mal automaticky stať predsedom aj tohto spolku od 1.marca 1951, keď prevzal vedenie farnosti Dómu sv. Alžbety.⁸⁰ V správe o činnosti za rok 1951 sa však píše: „Spolok sv. Alžbety už rad rokov nevyvíja činnosť v zmysle svojich stanov. Spolok nechce použiť možnosť premeny na dobrovoľnú organizáciu, alebo možnosť včlenenia sa do inej už jestvujúcej organizácie. Spolok nemá žiadneho hnutelného majetku a jeho nehnuteľný majetok prv prešiel do vlastníctva štátu a treba ho považovať za spolok dobrovoľne už rozídený.“⁸¹

Záver

Po nástupe komunistického režimu došlo na Slovensku nielen ku eliminácii vplyvu katolíckej cirkvi, ale aj k oslabeniu činnosti a následnému zániku nábožensko-kultúrnych spolkov, ktoré predstavovali hrozbu pre novú nastupujúcu ideológiu v povojnovom Československu. V Košiciach mal proces zániku katolíckych spolkov svoje špecifika vyplývajúce z ich predchádzajúceho vývoju počas druhej svetovej vojny, keď mesto územne patrilo Maďarskému kráľovstvu. Príspevok vďaka rozsiahlemu archívnemu výskumu v regionálnom a v mestskom archíve analyzoval a opísal zánik spolkov plurality v Košiciach, ktoré boli vždy centrom kultúrneho, národného a náboženského života východného Slovenska, so zameraním na slovenské katolícke spolky. Výsledkom nášho výskumu bolo tiež predstavenie aktivít tých najdôležitejších katolíckych kultúrnych dejateľov v meste ale aj hostí na pôde spolkov v prvých povojnových rokoch, ktoré boli dôsledne sledované Štátnou bezpečnosťou. Najproblematickejšími sa pre nový režim ukázali náboženské prednášky významných katolíckych intelektuálov s kľúčovými témami ako manželstvo, úloha ženy v spoločnosti a rodina, ktoré režim označil ako reakčné a následne sa stali zámienkou rozpustenia spolkov. Prínosom nášho bádania je nielen súpis týchto prednášok s menami prednášateľov, ale aj zmapovanie väzieb medzi spolkami a akademickým prostredím v Košiciach, čo nebolo doposiaľ v regionálnej historiografii publikované. Keďže hnutelný i nehnuteľný majetok rozpustených spolkov prešiel do vlastníctva štátu, záverečné odseky kapitol o jednotlivých katolíckych spolkoch sú venované práve ich pohybu v rukách nových užívateľov v nasledujúcom období. Aj keď uvedené príčiny komunistickou mocou cynicky označovaného prívlastkom „dobrovoľného“ rozpúšťania jednotlivých spolkov sa miestami líšili, je isté, že cieľom tohto násilného decimovania náboženských kultúrnych ustanovizní bolo obmedziť a úplne eliminovať moc a vplyv katolíckej kultúry na myslenie ľudí.

⁷⁹ AMK. F. Mestský výbor Národného frontu SSR Košice (1948 – 1991), inv. č. 1949, šk. 7, sp. č. 29. Stanovy a zoznam členov Spolku sv. Alžbety.

⁸⁰ ŠA KE. F. KNV v Košiciach Odbor pre vnútorné veci Rady KNV v Košiciach a jeho zložky (1933) 1949 – 1960, inv. č. 99, šk. 95, sp. č. 28. Spolky v Košiciach - reorganizácia.

⁸¹ AMK. F. Košické spolky (1915 – 1957), inv. č. 23, šk. 5, sp. č. II/3. Spolok sv. Alžbety.

ZOZNAM PRAMEŇOV

Slovenský národný archív

Fond: Úrad predsedníctva Zboru povereníkov 1945 – 1960

Archív mesta Košice

Fondy: Košické spolky (1915 – 1957).

Mestský výbor Národného frontu SSR Košice (1948 – 1991).

Jednotný národný výbor (1949 – 1954).

Štátny archív v Košiciach

Fondy: Michal Potemra – osobný fond (1835) 1922 – 2002.

Miestna organizácia Strany slovenskej národnej jednoty v Košiciach 1941 – 1944.

Krajský výbor Slovenského národného frontu v Košiciach 1948 – 1960.

Krajský národný výbor v Košiciach – Odbor pre vnútorné veci Rady KNV v Košiciach a jeho zložky (1933) 1949 – 1960.

Dobová tlač

Katolícke spolky na Slovensku. In: *Sloboda : Ústredný orgán Strany slobody*, roč. 2, 1947, č. 265, s. 7.

Občiansky a cirkevný sobáš, ohlášky. In: *Vestník katolíckeho duchovenstva*, roč. 2, 1950, č. 1, s. 15-16.

Obligátny občiansky sobáš. In: *Vestník katolíckeho duchovenstva*, roč. 2, 1950, č. 1, s. 2-3.

PASTÝRIK, Ľudovít. Prof. RNDr. Ján Martin Novacký. In: *Naša veda : časopis SAV*, roč. 3, 1956, č. 10, s. 478.

Správa o reorganizácii Spolku sv. Vojtecha. In: *Vestník katolíckeho duchovenstva*, roč. 5, 1953, č. 3-4, s. 18.

Úradné správy : zákon zo dňa 7. dec. 1949 o rodinnom práve. In: *Vestník katolíckeho duchovenstva*, roč. 2, 1950, č. 1, s. 4-15.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

(mr). JUDr. Jozef Pichonský : K 20. výročiu jeho smrti. In: *Slovo*, roč. 23, 1991, č. 9, s. 5-6. ISSN 1335-7492.

DZIMKOVÁ, Zuzana. Kultúrna a spoločenská činnosť rímskokatolíckej cirkvi na východnom Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In: *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove*, roč. 14, 2019, č. 1, s. 32-43. ISSN 1337-0707.

GAJDOŠOVÁ, Martina. *Sloboda združovania a občianske združenia : vysokoškolská učebnica*. Bratislava : Právnická fakulta UK, Univerzita Komenského v Bratislave, 2020. 145 s. ISBN 978-80-7160-571-3.

HARČAR, Anton. *Žil som v Košiciach*. Bratislava : LÚČ, 2003. 520 s. ISBN 80-7114-439-8.

HOFFMANN, Ján. Navždy odišiel prof. Dr. Ing. Milan Šimák – slovenský lesník svetového formátu. In: *Les : časopis pre lesné hospodárstvo*, roč. 58, 2002, č. 5, s. 17. ISSN 0323-0996.

JAKUBČIN, Pavol. Zásahy voči Spolku svätého Vojtecha v období februárového prevratu. In: *Fidei et scientiae... semper fideles : Zborník k 150 výročiu založenia Spolku svätého Vojtecha (1870 – 2020)*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2021, s. 190-198. ISBN: 978-80-8161-526-9.

JUDÁK, Viliam. *Boží priatelia : Slovenské martyrológium*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2016. 631 s. ISBN 978-80-81-222-0.

JURKO, Jozef. *Životná cesta ThDr. Emila Stacha*. Kapušany : Bens, 2007. 112 s. ISBN 80-88998-54-9.

JUROVSKÝ, Anton. *Životnou cestou : Spomienky psychológa*. Bratislava : Európa, 2009. 402 s. ISBN 978-80-89111-52-7.

- LENČIŠ, Štefan. Životopisný náčrt ThDr. Vojtecha Jenčíka. In: LENČIŠ, Štefan (ed.). *Život a dielo kňaza ThDr. Vojtecha Jenčíka : zborník príspevkov z VIII. monotematického sympózia z cirkevných dejín*. Košice : Kňazský seminár sv. Karola Boromejského pre Teologickú fakultu Katolíckej univerzity v Košiciach, Katedra histórie, 2006, s. 11-18. ISBN 978-80-89138-68-5.
- LETZ, Dominik Roman. Mikuláš Jozef Lexmann, OP : Pred Pána predstúpil so sklonenou hlavou. In: LAGOVÁ, Veronika (ed.) *Smrť za mrežami*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006, s. 214-234. ISBN 80-7165-570-8.
- LETZ, Dominik Roman. Životopisný portrét Pia Jána Krivého OP. In: LETZ, Dominik Roman (ed.) *Verný pravde : Život a dielo slovenského dominikána Pia Krivého*. Bratislava : Rehoľa dominikánov na Slovensku, 2006, s. 17-40.
- LETZ, Ján. *Slovenská kresťanská filozofia 20. storočia a jej perspektívy*. Kraków – Trnava : Spolok Slovákov v Poľsku – Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2010. 386 s. ISBN 978-83-7490-358-5.
- OLEJNÍKOVÁ, Soňa – OLEJNÍK, Milan – ŠUTAJ, Štefan. *Nemci a Maďari na Slovensku v rokoch 1945 – 1953 v dokumentoch*. Zv. 1. Prešov : Vydavateľstvo Universum, 2005, 261 s. ISBN 80-89046-33-9.
- PAŠTEKA, Július. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : Vydavateľstvo Lúč, 2000. 1550 s. ISBN 80-7114-300-6.
- POTEMRA, Michal – TÓTH, Jozef. V službe slovenského katolicizmu : K 80. narodeninám pápežského preláta Msgr. prof. ThDr. Antona Harčara. In: *Verbum : Časopis pre kresťanskú kultúru*, roč. 4, 1993, č. 6, s. 368-370. ISSN 1210-1605.
- RADOCHA, Marián. 90 rokov od narodenia Ing. Emila Kubašáka, CSc. In: *Lesnícky časopis – Forestry Journal*, roč.58, 2012, č. 3, s. 208. ISSN 0323-1046.
- TELGÁRSKY, Jozef. Meno patrí vzácnemu človeku. In: *Slovenský denník : noviny Kresťanskodemokratického hnutia*, roč. 1, 1990, č. 73, s. 2.
- TRESOVÁ, Monika. Dominikán Mikuláš Lexmann ako záchranca košického ľudu počas teroru Strany šípových krížov. In: *Medzinárodný vedecký časopis Mladá veda*, roč. 11 (2023), č. 2, s. 27-49. ISSN 1339-3189.
- TRESOVÁ, Monika. Ochotníctvo v Košiciach v prvej polovici 20. storočia s dôrazom na činnosť Mikuláša Lexmanna OP. In: *Študentský historický časopis ACHERON*, roč. 16, 2020, č. 1, s. 65-80. ISSN 1339-6870.
- TRESOVÁ, Monika. *Pôsobenie Mikuláša Jozefa Lexmanna, OP v Košiciach: bakalárska práca*. Košice : Katedra histórie FF UPJŠ, 2020. 79 s.
- TRESOVÁ, Monika. Ružencové bratstvo pod vedením pátra Mikuláša Lexmanna. In: *Ruženec*, roč. 25, 2020, č. 12, s. 16-18. ISSN 1337-9852.
- TRESOVÁ, Monika. Spolkové a sociálne aktivity dominikána Mikuláša Lexmanna. In: *Notitiae historiae ecclesasticae*, roč. 11, 2022, č. 2, s. 74-88. ISSN 1338-9572 (Print). ISSN 2730-0153 (Online). DOI: 10.54937/nhe.2022.11.2.74-88.
- ZUBKO, Peter. Prvá perióda dejín Verbumu. In: *Verbum : Časopis pre kresťanskú kultúru*, roč. 27, 2016, č. 2, s. 6-13. ISSN 1210-1605.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

- Kongrua*. [online]. Encyclopaedia Beliana. [cit. 2023-08-11]. Dostupné na internete: <<https://beliana.sav.sk/heslo/kongrua>>.
- MALINOVSKÝ, Igor. *Vývoj manželského majetkového práva v Československu počas rokov 1948 – 1992*. [online]. [cit.2023-08-11]. Dostupné na internete: <http://www.ucps.sk/Vyvoj_manzelskeho_majetkoveho_prava_v_Ceskoslovensku_poca_s_rokov_1948_az_1992>.

TRESOVÁ, Monika. *Veritas – veľdielo pátra Mikuláša Lexmanna*. [online]. [cit.2023-08-30]. Dostupné na internete: <https://www.kosiceonline.sk/veritas-veldielo-patra-mikulasa-lexmanna?fbclid=IwAR2NcpU5frdXouGkGSpnCeBku1x6L_jJW3vA54bscFRs0wovQNIADYvQ8_k>.

MOC A JEJ LEGITIMITA SÚDNE REHABILITÁCIE OBETÍ KOMUNISTICKÉHO REŽIMU NA VÝCHODNOM SLOVENSKU (1968 – 1971)

Mgr. Miriama Balvirčáková

Štátny archív v Košiciach

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Abstrakt: *Cieľom príspevku je analyzovať vývoj vplyvu moci komunistickej vlády, jej podriadených organizácií a inštitúcií voči mediálnej sugescii a tlaku spoločnosti v totalitnom komunistickom režime v Československu na príklade priebehu súdnych rehabilitácií na východnom Slovensku v období rokov 1968 – 1971. Príspevok sa zameriava na determináciu objektu výskumu v podobe obetí komunistického režimu počas 50. rokov 20. storočia v kontexte vnútropolitického i medzinárodného politického vývoja na prelome 60. a 70. rokov 20. storočia. Na príklade realizácie súdnych rehabilitácií na východnom Slovensku poukážeme na viditeľné výkyvy vplyvu moci komunistickej vlády voči spoločenskej požiadavke v troch sledovaných vlnách (október 1967 – august 1968, september 1968 – december 1969, 1970 – 1971).*

Kľúčové slová: *moc, legitimita, súdne rehabilitácie, komunistická vláda, Československo, východné Slovensko, Pražská jar, politické procesy, obeť komunistického režimu, normalizácia.*

Abstract: *The aim of the paper is to analyze the development of the influence and power of the communist government, its subordinate organizations and institutions towards media impact and pressure from society in the totalitarian communist regime in Czechoslovakia using the example of the course of judicial rehabilitations in eastern Slovakia in the period 1968-1971. The paper aims to determine the object of research in of the victims of the communist regime during the 1950s in the context of domestic and international political developments at the turn of the 1960s and 1970s. Using the example of the implementation of judicial rehabilitation in eastern Slovakia, we will point out visible fluctuations in the influence of the power of the communist government in relation to the social demand in the three monitored waves (October 1967 – August 1968, September 1968 – December 1969, 1970 – 1971).*

Keywords: *power, legitimacy, judicial rehabilitation, communist government, Czechoslovakia, eastern Slovakia, Prague Spring, political processes, victims of the communist regime, normalization.*

Teoreticko-metodologické východiská

Nastolený komunistický režim v Československu po roku 1948 disponoval všetkými charakteristickými črtami totalitného režimu vytýčených politickým teoretikom Carlom Joachimom Fridrichom.¹ Komunistická strana ako jediná masová vládnuca strana v štáte si svoje politické postavenie, moc² a celkovú existenciu legitimizovala³ prostredníctvom

¹ Medzi charakteristické črty totalitného režimu podľa C. J. Fridricha patria: 1. oficiálna ideológia, 2. masová politická strana, 3. a 4. vládnuca strana disponuje monopolom na kontrolu ozbrojených zložiek a všetkých prostriedkov masovej komunikácie, 5. existencia teroristickej policajnej kontroly, 6. centrálné riadené a plánované hospodárstvo. Pozri viac: TOKÁROVÁ, Zuzana. *Slovenský štát. Režim medzi teóriou a politickou praxou*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2016, s. 24-25; BALÍK, Stanislav. Totalitní a autoritativní režimy. In *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, 2007, roč. 56, č. 54, s. 41-42.

² Pod pojmom *moc* v kontexte príspevku rozumieme „schopnosť, resp. reálnu možnosť podstatným spôsobom ovplyvňovať činnosť a chovanie ľudí“ alebo „uplatňovanie vôle jednotlivca napriek odporu druhých“, pozri:

vlastnej ideológie. Podľa historika a filozofa Leszeka Kołakowskeho predstavovala ideológia pre totalitné režimy zásadnú podmienku ich existencie⁴ a súčasne slúžila ako nástroj na ovládnutie spoločnosti.⁵ Preto akékoľvek tendencie vedené proti zásadám komunistickej ideológie boli považované za nebezpečné útoky na podstatu režimu, ktoré v konečnom dôsledku boli trestané najprísnejšou formou. Pre dosiahnutie úplnej kontroly nad všetkými zložkami spoločnosti v štáte využívala komunistická vláda systém mocensko-represívneho aparátu v podobe Štátnej bezpečnosti. Táto politická polícia v spolupráci s mocenskými zložkami v štáte mala „chrániť“ režim pred reálnymi, potenciálnymi či abstraktnými nepriateľmi štátu prostredníctvom sledovania, kontrolovania, zastrasovania, perzekúcie či konštrukciou politicky motivovaných procesov.⁶

Politické procesy predstavujúce jednu z najkrutejších foriem perzekúcií využívala komunistická vláda na dosvedčenie správnosti komunistickej ideológie a smerovaniu strany, na tvorbu atmosféry strachu a potvrdzovanie svojho mocenského postavenia v spoločnosti i na odstraňovanie opozície a svojich nepriateľov.

Snahy o očistu a nápravu krívd obetí vykonštruovaných politických procesov sa začali objavovať v Československu približne od druhej polovice 50. rokov 20. storočia.⁷ Zásadné udalosti spojené so smrťou J. V. Stalina v roku 1953, ekonomické krízy, nespokojnosť obyvateľov so životnou úrovňou, zahraničnopolitická situácia v Maďarsku a Poľsku, následná vlna destalinizácie a odsúdenie kultu osobnosti na XX. zjazde KSSZ v roku 1956 donútili komunistickú vládu zaoberať sa okrem iného aj zločinmi, ktoré pod záštitou zostrovania triedneho boja vedome páchala na obyvateľstve v štáte. Zriadené rehabilitačné komisie⁸ sa primárne zaoberali revíziou politických procesov komunistických funkcionárov. Úlohou prvej (politickej) rehabilitačnej komisie vedenou vtedajším ministrom vnútra Rudolfom Barákom bolo preskúmať niektoré politické procesy s vysokými predstaviteľmi KSČ a vyvrátiť pochybnosti o správnosti vtedajších súdnych rozsudkov. Dôvodom tohto konania bola najmä skutočnosť kontinuálneho pôsobenia tých komunistických funkcionárov, ktorí sa na politických procesoch reálne podieľali, vrátane samotného R. Baráka, a odmietali za to niešť zodpovednosť. Napriek jasnému cieľu ukryvania pravdy, výsledky komisie dokazovali porušovanie „socialistickej zákonnosti“, brutalitu Štátnej bezpečnosti a vykonštruovanosť procesov. Celkovým výsledkom tejto komisie nebola súdna rehabilitácia, ale revízia politických procesov so znížením trestov či úplného prepustenia niektorých osôb bez akéhokoľvek odškodnenia. Pokračovanie straníckych rehabilitácií inicioval 1. tajomník ÚV KSČ a prezident ČSR Antonín Novotný. V roku 1962 bola zriadená ďalšia rehabilitačná komisia vedená tajomníkom ÚV KSČ Drahomírom Kolderom. Výsledkom tejto komisie boli súdne rehabilitácie ďalších komunistických funkcionárov. Barnabitská komisia na čele

MILLER, David a kol. *Blackwelova encyklopedie politického myšlení*. Brno : Barrister & Principal, 2003, s. 304-307; pre totalitné režimy je charakteristická absencia vnímania rozdielov medzi pojmami moc a násilie, pričom tieto pojmy považujú za synonymá či ich neoddeliteľnú súčasť významu.

³ Pod pojmom legitímácia v kontexte tohto príspevku rozumieme: „oprávnenosť na základe zákona; kvalita, ktorá dodáva príkazu autoritatívnosť alebo záväznosť, z ktorého vyplýva povinnosť poslúchnuť.“ CHOVANEC, Jaroslav – HOTÁR S. Viliam. *Politológia. Terminologický a výkladový slovník*. Bratislava : Vydavateľstvo Maticy slovenskej, 2019, s. 159.

⁴ BALÍK, Stanislav – KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe nedemokratických režimů*. Praha : Dokořán, 2012, s. 96.

⁵ SOPÓCI, Ján. *Politika v spoločnosti. Úvod do sociológie politiky*. Bratislava : VEDA, 2004, s. 18.

⁶ PEŠEK, Jan – LETZ, Róbert. *Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, s. 167-168.

⁷ Vychádzame z klasifikácie období revízií politických procesov podľa Ivany Bláhovej, ktorá rozdeľuje revízie politických procesov do troch etáp: 1. etapa v rokoch 1955 – 1957, 2. etapa v rokoch 1963 – 1967 a 3. etapa v rokoch 1968 – 1975. BLÁHOVÁ, Ivana – BLÁŽEK, Lukáš – BOŠTÍK, Martin – STARÁ, Tereza. *Jménem republiky! Osm případů zvlé komunistické justice*. Praha : Auditorium, 2015, s. 66.

⁸ Baráková komisia (1955 – 1957), Kolderova komisia (1962 – 1963), Barnabitská komisia (1963), Pillerova komisia (1968 – 1969).

s Jozefom Lenártom vytvorená v roku 1963 mala za cieľ prešetriť politické procesy s tzv. buržoáznymi nacionalistami na čele s Gustávom Husákom. Zmenou oproti predchádzajúcim komisiám bolo zloženie členov barnabitskej komisie, ktorá pozostávala najmä z historikov, právnikov a ekonómov. A. Novotný očakával potvrdenie správnosti odsúdenia buržoázneho nacionalizmu, pričom sa snažil zabrániť návratu G. Husáka a spol. späť do politiky.⁹ Záverom skúmania komisie v 60. rokoch 20. storočia boli potvrdzujúce správy o vykonštruovanosti procesov s buržoáznymi nacionalistami. Títo komunistickí funkcionári na čele s G. Husákom boli rehabilitovaní no bez možnosti návratu do vysokej politiky.¹⁰ Cieľom poslednej rehabilitačnej komisie na čele s Janom Pillerom bolo stranícky rehabilitovať všetkých súdne rehabilitovaných komunistických funkcionárov a prešetriť politické procesy zo zakladateľského obdobia. Súčasne mala zámer preskúmať a zistiť, kto bol priamo zodpovedný za jednotlivé nezákonnosti v 50. rokoch 20. storočia. Výsledky Pillerovej komisie, ovplyvnené politickým uvoľnením v dôsledku prebiehajúceho obrodného procesu, priniesli najreálnejší pohľad na problematiku nezákonností politických procesov a ich nedôsledných rehabilitácií. Dôsledkom politických udalostí spojených s vpádom vojsk Varšavskej zmluvy na územie Československa a zmien na poste 1. tajomníka ÚV KSČ boli závery komisie odmietnuté a samotná komisia rozpustená.¹¹

Okrem hlavnej línie revízií politických procesov záujem o obnovu súdnych konaní či sťažností pre porušenie zákona pred rokom 1968 mali aj nekomunistickí politickí väzni vo všetkých regiónoch Československa. K takýmto prípadom dochádzalo najmä vtedy, ak sa zistili nové skutočnosti, ktoré v pôvodnom konaní súdu neboli známe, alebo bol žiadateľ presvedčený o nespravodlivosti vyneseného rozsudku či výške trestu. Žiadosti častokrát obsahovali aj podrobné informácie o krutých vyšetrovacích metódach príslušníkov Štátnej bezpečnosti či kritiku odsúdených k nedôslednému vyšetrovaniu a dokazovaniu trestných činov. Poväčšine však tieto žiadosti boli uzatvorené ako neopodstatnené a komunistická vláda sa takýmto prípadom odmietala venovať. Ďalšou možnosťou odpustenia alebo zníženia trestov predstavovala amnestia.¹² Amnestovaní politickí väzni však boli naďalej sledovaní Štátnou bezpečnosťou a s nálepkou politického väzňa zažívali problematický návrat do spoločnosti.¹³

Cesta k socializmu s ľudskou tvárou

Problematické „vyrovnávanie sa s minulosťou“ ponechávalo v štáte mnoho obetí komunistického režimu.¹⁴ Súčasne pretrvávajúca ekonomická zaostalosť, systémová

⁹ KAPLAN, Karel. *Druhý proces. Milada Horáková a spol. – rehabilitační řízení 1968 – 1990*. Praha : Karolinum, 2008, s. 47 – 73.

¹⁰ KOCIAN, Jiří (ed.). *Tematická příručka k československým dějinám 1948 – 1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2019, s. 738-740.

¹¹ BLÁHOVÁ, Ivana – BLAŽEK, Lukáš – KUKLÍK, Jan – ŠOUŠA, Jiří a kol. *Oběti komunistické spravedlnosti. Právní aspekty politických procesů 50. let 20. století*. Praha : Auditorium, 2013, s. 323.

¹² Pod pojmom amnestia v kontexte tohto príspevku rozumieme: „hromadné odpúšťanie a zmiernovanie trestov a právnych následkov odsúdenia.“ Pozri: BALOG, Boris – TITTOVÁ, Marcela – FAKLA, Martin. *Amnestie a milosti v právnom poriadku Slovenskej republiky*. Bratislava : Wolters Kluwer SR, 2019, s. 12.

¹³ BURSÍK, Tomáš – PAŽOUT, Jaroslav. *Revize politických procesů a rehabilitace jejich obětí v komunistickém Československu. Mezinárodní, vnístropolitické, právní a společenské aspekty*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2022, s. 9.

¹⁴ V kontexte tohto príspevku rozumieme pod pojmom *politické obete komunistického režimu* tie osoby, ktoré počas prvých dvoch desaťročí komunistického režimu boli prenasledované, perzekvované a trestané za politické trestné činy uvedené v zákone o ochrane ľudovodemokratickej republiky č. 231/1948 Zb. a nasledujúcich trestných zákonoch č. 86/1950 Zb., 87/1950 Zb. a súčasne nezastávali vysoké politické funkcie v štáte. Išlo o rádových obyvateľov štátu, ktorí sa stali obeťami vykonštruovaných politických procesov z činnosti Štátnej bezpečnosti, násilnej kolektivizácie, potlačovania náboženského života či neslobody vyjadrenia nespokojnosti s komunistickým režimom. Z priestorového hľadiska sa zameriame na oblasť východného Slovenska, ktoré

a ideologická kríza v štáte kumulovala napätie v spoločnosti i v komunistickej strane.¹⁵ Dynamické zmeny v Československu vyvolala tzv. revolúcia zhora¹⁶ v jeseni 1967 na októbrovom zasadnutí Ústredného výboru Komunistickej strany Československa (ÚV KSČ)¹⁷ a následne bezprostredne po nástupe Alexandra Dubčeka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ v januári 1968. Zrušením cenzúry zákonom č. 84/1968 Zb., ktorým sa menil zákon č. 81/1966 Zb. o periodickej tlači a o ostatných hromadných informačných prostriedkoch, sa zo slobodných médií stala nová opozícia voči komunistickej strane, ktorá otvorila dovtedy tabuizované témy súčasťou ktorých boli aj príbehy politických väzňov. Spoločnosťou sa začali šíriť medializované prípady politických procesov z 50. rokov 20. storočia, porušovania tzv. socialistickej zákonosti i poukazovanie osobnej zodpovednosti vedúcich funkcionárov KSČ či prokurátorov, sudcov a príslušníkov Štátnej bezpečnosti.

Obrázok 1 Východoslovenské noviny, 26. 4. 1968, roč. 17, č. 100, Má prokurátor čisté svedomie ?

V prvom sledovanom období trvajúce od januára do augusta roka 1968, pozorujeme výrazné pôsobenie mediálnej sugescie na obyvateľov štátu. Redakcie regionálnych novín boli zaplavované rôznymi životnými príbehmi bývalých politických väzňov, ktorí sa rozhodli takouto formou podporiť myšlienky reformného hnutia. Novinári zverejňovali mnohé rozhovory s komunistickými funkcionármi, prokurátormi či sudcami tematicky ladených do problematického a tabuizovaného zakladateľského obdobia. Aktivizovaná spoločnosť tak následne začala vytvárať tlak na vedúcich predstaviteľov štátu k dokončeniu procesu „vyrovnávania sa s minulosťou“ v podobe súdnych rehabilitácií pre všetky obete

svojimi špecifickými charakteristickými črtami (či už v rámci vidieckeho alebo mestského prostredia) dotvára obraz o politickom vývoji na konci 60. rokov 20. storočia v krajine.

¹⁵ KOCIAN, J. *Tematická príručka...*, s. 54.

¹⁶ HAUSER, Michal (ed.). *Pražské jaro. Logika nového světa. Od reformu k revoluci*. Praha : Filosofia, 2022, s. 45.

¹⁷ A. Dubček na tomto zasadnutí navrhol myšlienku novej etapy socializmu v ktorej by hlavnou úlohou komunistickej strany bolo namiesto ovládania spoločnosti iba jej vedenie. KOCIAN, J. *Tematická príručka...*, s. 54.

vykonštruovaných politických procesov. Táto reťazová reakcia vyústila do urýchleného prijatia zákona č. 82/1968 Zb. o súdnej rehabilitácii 25. júna 1968. Samotná požiadavka spoločnosti však bola len čiastočne vypočítaná, keďže už v preambule zákona sa hovorilo o potrebe urýchleného rehabilitovania občanov, „*ktorí boli odsúdení a potrestaní ako škodcovia socializmu, hoci sa na záujmoch socialistickej spoločnosti trestnou činnosťou neprevinili*“, avšak súčasne nemalo dôjsť k odstraňovaniu aktov revolučnej zákonnosti či popieraniam socialistického právneho poriadku, pričom súdna rehabilitácia sa nemala týkať „nepriateľov socialistickej výstavby.“¹⁸ Chaotickosť a cielená nedôslednosť uchopenia tejto problematiky komunistickými reformistami potvrdzuje teóriu základnej vývojovej logiky Pražskej jari podľa Michaela Hausera. Začatím reformného procesu tzv. zhora, teda najvyššími funkcionármi v štáte bol spôsobený vznik tzv. hnutia zdola (aktivizácia spoločnosti), čím došlo k spontánnemu rozvíjaniu reformných myšlienok vplývajúcich na vládnucu stranu, ktorá ich spracovávala v podobe zákonov. Avšak kvôli heterogénosti vnímania a vývoja reformných myšlienok postupne dochádzalo k rozporom medzi spontánnym hnutím spoločnosti a vládnucou stranou, pričom sa ich koncepcie navzájom vzdávali. Následne mal vzniknúť proces, v ktorom by sa zmenila podstata štátneho socializmu a reformy by sa vyvinuli v revolúciu.¹⁹ Do tejto podoby sa však československá spoločnosť nestihla dostať, keďže myšlienky obrodného hnutia reformistov neboli v súlade s predstavami konzervatívnych funkcionárov strany a najmä moskovského centra komunistickej vlády.

Proces a priebeh súdnych rehabilitácií na východnom Slovensku

Zákon o súdnej rehabilitácii vošiel do platnosti 1. augusta 1968, pričom návrhy na rehabilitačné konania bolo možné podávať do 1. augusta 1969.²⁰ Pre územie východného Slovenska²¹ sa rehabilitačnou agendou zaoberal Krajský súd (KS) v Košiciach, resp. jeho osobitné rehabilitačné senáty, ktoré sa pri riešení žiadostí o rehabilitáciu riadili 2. oddielom zákona o súdnej rehabilitácii. Povinnosť prešetrovania podnetov súdnych rehabilitácií vyplývala zo zákona aj Krajskej prokuratúry (KP) v Košiciach. Jej revízne oddelenie preskúmavalo predovšetkým prípady uvedené v 3. oddieli zákona v § 21 podľa ktorého „*vo veciach v ktorých bol v čase od 1. januára 1948 do dňa nadobudnutia účinnosti tohto zákona vydaný odsudzujúci rozsudok pre niektorý z trestných činov proti republike podľa prvej hlavy osobitnej časti Trestného zákona...*“²²

Aplikácia zákona o súdnej rehabilitácii do praxe prebiehala už od začiatku komplikovane a problematcky. Povereníctvo Slovenskej národnej rady (SNR) pre spravodlivosť čelilo personálnemu nedostatku sudcov a prokurátorov na celom Slovensku. Tento deficit pociťovalo najmä pri potrebe voľby vhodných kandidátov do funkcií sudcov rehabilitačných senátov. Jednotliví kandidáti museli spĺňať dve hlavné kritéria v podobe nepôsobenia v oblasti trestného súdnictva a nepodieľaní sa na politických procesoch v 50. rokoch 20. storočia. Súčasne mali spĺňať odbornú úroveň i politicko-morálnu bezúhonnosť. Zároveň bolo potrebné riešiť problém s nahradením tých sudcov, ktorí boli vyčlenení na rehabilitačnú agendu. Konečné rozhodnutie povereníctva bola postupná voľba sudcov do

¹⁸ Zákon č. 82/1968 Zb. o súdnej rehabilitácii. [online]. [cit. 2023-08-02]. Dostupné na internete: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1968/82/19680801.html>.

¹⁹ HAUSER, M. (ed.). *Pražské jaro. Logika nového světa...*, s. 62.

²⁰ Predpokladalo sa, že rehabilitačná agenda bude zvládnutá do dvoch rokov od ukončenia podávania žiadostí o súdnu rehabilitáciu.

²¹ K dátumu prijatia zákona o rehabilitácii patrilo do Východoslovenského kraja 13 okresov: Bardejov, Humenné, Košice-mesto, Košice-vidiek, Michalovce, Poprad, Prešov, Rožňava, Spišská Nová Ves, Stará Ľubovňa, Svidník, Trebišov a Vranov nad Topľou. Pozri: *Stručný prehľad vývoja územného a správneho členenia Slovenska*. Bratislava : Ministerstvo vnútra SR, 2007, s. 48-50.

²² Slov-Lex. Zákon o súdnej rehabilitácii č. 82/1968 Zb. [online]. [cit. 2023-08-04]. Dostupné na internete: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1968/82/19680801.html>.

osobitných senátov v dvoch etapách, pričom celkovo sa počítalo s vytvorením 12 osobitných senátov z toho 5 v Bratislave, 3 v Banskej Bystrici a 4 v Košiciach.²³

Z organizačného hľadiska bola prvá etapa zriadenia osobitných senátov kritizovaná kvôli neskorému začatiu vybavovania rehabilitačných návrhov. Až v októbri 1968 boli zriadené prvé dva osobitné senáty KS v Košiciach. Ich činnosť bola spočiatku zameraná na triedenie došlých žiadostí o súdne rehabilitácie podľa vecného hľadiska, čím dochádzalo ku selekcii žiadostí, ktoré boli odstúpené buď iným orgánom alebo zamietnuté z dôvodu nevzťahovania sa na zákon č. 82/1968 Zb. Nárast rehabilitačnej agendy a zintenzívnenie činnosti osobitných senátov bol indikovaný na začiatku roka 1969, čo prinútilo poverenstvo pristúpiť k druhej etape doplnenia osobitných senátov a sudcov pre potreby riešenia rehabilitačnej agendy.²⁴ Podobná situácia pretrvávala aj na revíznom oddelení KP v Košiciach, kde rehabilitačnú agendu vybavovali 3 prokurátori. Po náraste počtu podaní o rehabilitácie v roku 1969 krajskí prokurátori žiadali o zvýšenie personálneho stavu prokurátorov aspoň o jedného prokurátora navyše.²⁵

Plány komunistickej vlády rýchleho odčinenia krívd v podobe súdnych rehabilitácií sa nepodarilo naplniť najmä kvôli výskytu mnohých problémov, s ktorými komunistickí funkcionári nepočítali. Sudcovia a prokurátori už po niekoľkých mesiacoch činnosti hlásili komplikácie pri zisťovaní tzv. materiálnej pravdy, problémy právneho charakteru najmä v cirkevnej oblasti (likvidácia gréckokatolíckej cirkvi, akcia K),²⁶ problematickosť a nejednotnosť vo výklade jednotlivých ustanovení (§ 2, písm. c, zák. č. 82/1968 Zb.), nadmerná pracovná záťaž prokurátorov a sudcov, dlhodobé preposielanie trestných spisov medzi jednotlivými poverenými orgánmi či komplikácie pri dokazovaní dôkazov o vine či nevine žiadateľov.²⁷

²³ Slovenský národný archív (SNA), fond (f.) Slovenská národná rada III. Výbor SNR pre veci vnútorného poriadku, prokuratúry a spravodlivosti (1968) 1969 – 1992, číslo (č.) 67/1969 – Pers., škatuľa (šk.) 608, Návrh na voľbu sudcov osobitných rehabilitačných senátov krajských súdov s informatívnou správou o stave rehabilitačného konania.

²⁴ SNA, f. Námestník generálneho prokurátora SSR (1954 – 1969), sp. zn. Se IV 51/69, šk. 22, Správy o stave vykonávania súdnych rehabilitácií.

²⁵ Štátny archív v Košiciach (ŠAKE), f. Krajská prokuratúra v Košiciach II. (1960 – 2003), sign. Spr 278/69 (nespracované), Vyhodnotenie stavu sprevádzania zákona č. 82/1968 Zb. o súdnej rehabilitácii na KP.

²⁶ Prokurátori revízneho oddelenia na KP v Košiciach žiadali právne vysvetlenie od Námestníka generálnej prokuratúry SSR, či zákaz gréckokatolíckej cirkvi bol vykonaný na základe nejakého zákona či iného právneho predpisu, alebo to bolo opatrenie politického charakteru. Súčasne žiadali odpovede a usmernenia súvisiace s tzv. Akciou K. Odvolávali sa na odložený podnet Námestníka GP SSR v Bratislave v prípade Michala Didunského, kde v odôvodnení bolo uvedené, že „katolícka akcia prebiehala ako legálne opatrenie revolučnej zákonosti podľa vtedy platného právneho poriadku.“ Otázkou pre prokurátorov ostávalo, o akom právnom poriadku sa námestník zmieňoval. ŠAKE, f. Krajská prokuratúra..., sign. Spr 278/69 (nespracované), Vyhodnotenie stavu sprevádzania zákona č. 82/1968 Zb. o súdnej rehabilitácii na KP.

²⁷ ŠAKE, f. Krajská prokuratúra..., sign. Spr 282/69 (nespracované), Vyhodnotenie poznatkov z aplikácie II. oddielu zákona č. 82/1968 Zb. o súdnej rehabilitácii.

	Západoslovenský kraj	Stredoslovenský kraj	Východoslovenský kraj	Slovenská socialistická republika
Počet osôb	1 686	1 009	761	3 456
Z toho vybavené: a) zamietnutím	12	16	6	34
b) zastavením sťahania	30	22	2	54
c) čiastočne oslobodením	38	8	11	57
d) úplným oslobodením	352	214	48	614
Spolu a-d	432	260	67	759
Ostáva vybaviť	1 254	749	694	2 697

Tabuľka 1 Vyhodnotenie vybavovania žiadostí o súdne rehabilitácie osobitnými senátmi krajských súdov od 1.8.1968 do 31.10.1969

Zdroj: SNA, f. Slovenská národná rada III. Výbor SNR pre veci vnútorného poriadku, prokuratúry a spravodlivosti (1968) 1969 – 1992, č. 228/1969 Sekr. šk. 610, Správa o priebehu rehabilitačného konania na súdoch SSR.

Uvedené problémy a komplikácie sa odzrkadlili v počte vybavených žiadostí o súdne rehabilitácie. V rozmedzí vyše jedného roka prijali osobitné senáty KS v Košiciach podania o rehabilitáciu od 761 osôb. Za vymedzené obdobie dokázali vybaviť žiadosti iba od 67 osôb, z toho úplne oslobodených bolo 48 osôb. V porovnaní s ostatnými krajmami, oblasť východného Slovenska vykazovala najmenší počet žiadateľov o súdnu rehabilitáciu a súčasne i najmenšiu mieru kladne vybavených žiadostí formou úplného oslobodenia.

Stanoviská prokurátorov Krajskej prokuratúry v Košiciach	
Obdobie od 1. 8. 1968 – 1. 8. 1969	
Počet podaných žiadostí	687
Z toho neukončené	410
Počet spracovaných návrhov sťažností pre porušenie zákona	111
Počet spracovaných návrhov na odloženie	17

Tabuľka 2 Štatistické údaje napadnutých a vybavených vecí na Krajskej prokuratúre v Košiciach

Zdroj: ŠAKE, f. Krajská prokuratúra v Košiciach II. (1960 – 2003), sign. Spr 278/69 (nespracované), Vyhodnotenie stavu správy zákona č. 82/1968 Zb. o súdnej rehabilitácii na KP

V prípade KP v Košiciach rozhodli prokurátori podať sťažnosť pre porušenie zákona v prospech pôvodne obvinených v 111 prípadoch (59,9 %) z 277 ukončených žiadostí o súdnu rehabilitáciu v rámci jedného roka. V sedemnástich prípadoch súhlasili s prvotným rozsudkom z 50. či 60. rokov 20. storočia, alebo určili iný dôvod svojho rozhodnutia odloženia (zamietnutia) žiadostí.

Obdobie platnosti a účinnosti zákona č. 82/1968 Zb. o súdnej rehabilitácii, ktoré v našom príspevku predstavuje druhú vlnu analýzy vývoja vplyvu a moci komunistického režimu

na sledovanú problematiku, predstavuje najúspešnejšiu fázu z pohľadu vybavovania žiadostí o súdne rehabilitácie. Napriek celkovému nízkemu počtu vybavených podnetov v tomto období, pozorujeme výraznú prevahu kladne vyriešených žiadostí v prospech žiadateľov zo strany súdov i prokuratúr. Medzi faktory, ktoré vplývali na rehabilitačný proces počas sledovaného obdobia považujeme v prvom rade vplyv Akčného plánu komunistickej strany pod vedením A. Dubčeka, obrodná rétorika reformných komunistických funkcionárov, šírenie demokratizačných myšlienok medzi prokurátormi a sudcami, odpor a bojkot niektorých prokurátorov a sudcov²⁸ voči vpádu vojsk Varšavskej zmluvy, nedostatočné vysvetlenie zákona o súdnej rehabilitácii, pomalé reakcie a nedôsledná komunikácia nadradených orgánov pri riešení problémov z praxe a samo interpretácia zákonov a nariadení. Nedôslednosť a neschopnosť najvyšších orgánov promptne reagovať na uvedené problémy, ktoré sa začali vyskytovať, spôsobili istú „voľnosť“ pre sudcov a prokurátorov pri konečnom rozhodovaní či podávaní sťažností pre porušenie zákona v prospech obetí politických procesov.

Je potrebné zdôrazniť, že k istým zmenám v myslení, rétorike a usmerneniach týkajúcich sa súdnej rehabilitácie došlo po odvolaní A. Dubčeka ako prvého tajomníka ÚV KSC 17. apríla 1969. Na jeho miesto bol dosadený Gustáv Husák. Tento medzník predstavuje koniec krátko reformného obdobia v krajine a súčasne začiatok tzv. normalizácie. Nové vedenie komunistickej strany a štátu začalo uplatňovať tzv. konsolidačné opatrenia aj v oblasti justície a prokuratúry. Po májovom pléne ÚV KSC v roku 1969 sa prijali opatrenia v podobe kádrovej očisty od „pravícovo-oportunistických síl“ výmenou vedúcich funkcionárov v justícii i prokuratúre.²⁹ Vládnuca garnitúra sa však pripravovala na uskutočnenie celoplošných čistiek v komunistickej strane, ktoré pod názvom „výmena členských legitímácií KSC“ boli vyhlásené na zasadnutí ÚV KSC 28. – 30. januára 1970.³⁰ Uznesením vlády SSR č. 278 zo dňa 2. septembra 1970 bola nariadená očista justičného aparátu. Politickými previerkami prešli aj sudcovia Krajského súdu v Košiciach. Medzi vylúčenými sudcami boli aj predsedovia osobitných senátov zaoberajúci sa rehabilitačnou agendou Ján Liška, Miloslav Mojžiš a Ján Svrčina. Stranícke pohovory sa uskutočnili aj na Krajskej prokuratúre v Košiciach. Tí prokurátori, ktorým bolo dokázané, že zastávali „nesprávne“ názory, bolo pozastavené členstvo v strane. Pre potreby udržania si svojej pracovnej pozície a svojho postavenia museli požiadať o uskutočnenie pohovoru v rámci ktorého by oľutovali svoje „chybné“ názory a prisľúbili vernosť komunistickej strane.³¹

Normalizácia a konsolidácia pomerov v spoločnosti

Dôsledkom politických zmien a konsolidačných opatrení bol výrazný obrat v interpretácii udalostí odohraných počas krátko reformného hnutia a v rétorike vládnucej strany a jej podriadených organizácií. V prvom rade došlo ku kritizovaniu činnosti médií, ktoré slobodne

²⁸ Z prokurátorov KP v Košiciach najvýraznejšie prejavil svoje postoje a názory na obdobie 50. rokov prokurátor revízneho oddelenia Branislav Kuchta. Ten podával značný počet návrhov sťažností pre porušenie zákona, v ktorých otvorene kritizoval činnosť vtedajších súdov a dokazoval nevinu odsúdených. Kvôli tomu bol neskôr v normalizačnom období označovaný za šíriteľa pravícovo-oportunistických a protisocialistických myšlienok, ktorými mal ovplyvňovať fungovanie prokuratúry. Negatívny postoj k vpádu vojsk Varšavskej zmluvy na územie ČSSR 21. augusta 1968 vyjadril aj mladý prokurátor revízneho oddelenia Ján Mikula. Podobne prijal závery januárového pléna ÚV KSC a podporoval demokratizačný proces v spoločnosti aj predseda osobitného senátu na KS v Košiciach Ján Liška. Kritizoval pomery v justícii a odsúdil príchod sovietskych vojsk do Československa.

²⁹ SNA, f. Ministerstvo spravodlivosti SSR 1969 – 1992, č. 75/1971 – sekr./3, šk. 11, Faktografický materiál ku krízovému vývoju po XIII. zjazde KSC v oblasti právnej politiky (prokuratúry, súdy a advokácia).

³⁰ SIKORA, Stanislav. Zo strany von! Čistky radového členstva KSC na Slovensku v roku 1970. In ROGUEOVÁ, Jaroslava – HERTEL, Maroš a kol. *Adepti moci a úspechu. Etablovanie elit v moderných dejinách. Jubileum Valeriána Bystrického*. Bratislava : VEDA, 2016, s. 521.

³¹ ŠAKE, f. Krajský súd v Košiciach II. (1949–2008), (nespracované) č. 016/70, Dokončenie očisty štátneho aparátu.

zverejňovali informácie o politických procesoch i deformáciách súdnictva a prokuratúry v 50. rokoch 20. storočia. Túto aktivitu označovala vládna garnitúra za zbytočnú „hystériu“ o nezákonnostiach a odvolávala sa na celkové výsledky súdnych rehabilitácií, kde z celkového počtu približne 11 000 odsúdených³² požiadala o súdnu rehabilitáciu iba 1/3 dotknutých osôb. Týmto spôsobom sa jednotlivé vládne a justičné orgány snažili minimalizovať závažnosť problematiky politických procesov z 50. rokov 20. storočia. Kritike sa nevyhol ani zákon o súdnej rehabilitácii. V rámci normalizačnej perspektívy predstavoval rehabilitačný zákon nástroj na poníženie a nútené odstúpenie tých sudcov a prokurátorov, ktorí pracovali v období „zostreného triedneho boja“ a svojimi rozhodnutiami „chránili“ republiku pred nepriateľmi socializmu. Odsudzovaný bol aj paragraf 15 zákona o súdnej rehabilitácii, ktorý prikazoval senátu zrušiť pôvodné rozhodnutie v prípade zistenia, že preskúmané rozhodnutie je nesprávne najmä kvôli vykonštruovaným obvineniam a falošným dôkazom, alebo pokiaľ bolo zistené použitie násilia k vynúteniu priznania sa k trestnému činu a pod.³³ Po novom bol tento paragraf nevyhovujúci a bolo ho potrebné novelizovať. Podľa správy predsedu Krajského súdu v Košiciach Jána Benčuru rehabilitačný zákon už nemal mať opodstatnenie v normalizačných pomeroch a navrhoval buď jeho novelizáciu alebo celkové zrušenie.³⁴

Novelizácia rehabilitačného zákona z 8. júla 1970, ktorou sa menil a doplnil zákon č. 82/1968 Zb. o súdnej rehabilitácii, priniesla zmeny, ktoré mali závažný dopad na celkové výsledky rehabilitačnej agendy. Výrazne sa skrátil rozsah časového vymedzenia posudzovaných vecí z 31. júla 1965 na 31. decembra 1956. Spomínaný paragraf 15 bol upravený tak, aby nebolo možné zrušiť pôvodné rozsudky iba na základe zistených pochybení súdov či vyprovokovanej trestnej činnosti. Zmena sa dotkla aj paragrafu 13, v rámci ktorého mohol sudca vykonať dodatočne prešetrenie prípadu a všetky štátne, spoločenské i hospodárske orgány mu boli povinné poskytnúť súčinnosť pri predkladaní utajovaných materiálov. Novelizácia tohto paragrafu však zmenila jeho podstatu a po novom mal sudca, ktorý potreboval došetriť isté záležitosti, požiadať vyšetrovateľa Zboru národnej bezpečnosti o vykonanie dodatočného šetrenia daného prípadu.³⁵

Mnohé žiadosti podané v rokoch 1968 a 1969, ktoré neboli ukončené do novelizácie rehabilitačného zákona, boli po 17. júli 1970 posudzované už podľa upraveného znenia zákona. Takýmto spôsobom došlo k výraznému nárastu zamietavých stanovísk sudcov a prokurátorov, pretože mnohé žiadosti boli po novom označované ako nedôvodné. Nevýhodné podmienky novelizovaného zákona a nízke percento úspešných rehabilitácií prinútilo mnohých žiadateľov o späť-vzatie svojich návrhov a to aj z toho dôvodu, že podľa upraveného paragrafu 20 za každý zamietnutý návrh na začatie prieskumného konania musel

³² Ktorí boli odsúdení za politické trestné činy v období od roku 1948 do 31. 7. 1965 na ktoré sa prieskumné konanie vzťahovalo podľa zákona o súdnej rehabilitácii.

³³ § 15 Rozhodnutie senátu: Ak senát zistí, že preskúmané rozhodnutie je vadné preto, že a) bolo vydané na podklade nesprávnych zistení, najmä že sa opieralo o umele skonštruované obvinenia, o podvrhnuté alebo sfaľšované dôkazy, b) v konaní došlo k hrubému porušeniu procesných predpisov, najmä k vynúteniu doznania násilím alebo inými nedovolenými spôsobmi, c) činnosť, ktorá bola podkladom odsudzujúceho výroku, bola vyprovokovaná, organizovaná alebo riadená bezpečnostnými orgánmi, d) skutok bol uznaný za trestný čin v rozpore s Trestným zákonom, e) skutok bol kvalifikovaný prísnejšie, než vyplývalo zo zákona, f) uložený druh trestu bol v zrejmom rozpore s jeho zákonným účelom alebo výška trestu bola v zrejmom nepomere k stupňu nebezpečnosti činu pre spoločnosť, rozhodnutie zruší úplne alebo v časti, v ktorej je vadné, a rozhodne sám vo veci rozsudkom. Slov-Lex. *Zákon o súdnej rehabilitácii č. 82/1968 Zb.* [online]. [cit. 2023-08-16]. Dostupné na internete: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1968/82/19680801.html>.

³⁴ ŠAKE, f. Východoslovenský Krajský výbor Komunistickej strany Slovenska v Košiciach 1960 – 1990, inv. č. 53, č. 19-20, šk. 176, Správa o uplatňovaní zákona č. 82/1968 Zb. o súdnej rehabilitácii.

³⁵ Ďalšie zmeny pozri: Slov-Lex. *Zákon z 8. júla 1970, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 82/1968 Zb. o súdnej rehabilitácii.* [online]. [cit. 2023-08-16]. Dostupné na internete: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1970/70/19700717.html>.

navrhovateľ hradiť štátu trovy konania. Obdobne sa komunistická vláda vysporiadala s veľkým množstvom žiadostí odsúdených roľníkov, ktorí okrem súdnej rehabilitácie žiadali aj o náhradu materiálnych škôd, ktoré im boli spôsobené nezákonným odsúdením a väznením v inkriminovanom období. Z tohto dôvodu pristúpilo Kolégium generálneho prokurátora ČSSR k prijatiu návrhu, na základe ktorého sa mali všetky sťažnosti pre porušenie zákona súvisiacimi s trestnými činmi podľa §§ 133, 135 a 136 trestného zákona č. 86/1950 Zb. automaticky odkladať ako bezdôvodné. V praxi sa podľa tohto návrhu zamietali aj prípady týkajúce sa sabotáži podľa § 85 trestného zákona č. 86/1950 Zb.³⁶

Činnosť osobitných senátov na Krajskom súde v Košiciach bola spätne Ministerstvom spravodlivosti SSR hodnotená ako „najzodpovednejšia“ zo všetkých krajov. Pomer čiastočne a úplne oslobodených k počtu osôb podliehajúcich vecnému prieskumovému konaniu predstavoval v Západoslovenskom kraji 23,1 %, v Stredoslovenskom kraji 31,8 % a vo Východoslovenskom kraji 7,7 %. Optikou konsolidačných pomerov v 70. rokoch 20. storočia boli tieto výsledky jasným ukazovateľom toho, že osobitné senáty na KS v Košiciach pracovali v súlade s komunistickou doktrínou a aj napriek tomu, že sa vyskytli isté problémy „nepodľahli pravicovo-oportunistickým silám.“³⁷

Mieru vplyvu normalizačných tendencií komunistickej vlády po roku 1970 môžeme analyzovať prostredníctvom vybranej vzorky 200 rehabilitačných spisov Krajskej prokuratúry v Košiciach uložených v Štátnom archíve v Košiciach.

Stanovisko prokurátora			
	Celkový počet	1968 - 1969	1970 - 1976
za porušenie zákona	92	89	3
za odloženie prípadu	77	19	58
bez záznamu ³⁸	31	-	-
Stanovisko generálneho prokurátora			
	Celkový počet	1968 - 1969	1970 - 1976
za porušenie zákona	28	25	3
za odloženie prípadu	136	28	108
bez záznamu	42	-	-
Stanovisko Najvyššieho súdu SSR			
	Celkový počet	1968 - 1969	1970 - 1976
zrušenie rozsudkov z 50. rokov 20. storočia	28	25	3
bez záznamu	172	-	-

Tabuľka 3 Stanoviská prokurátorov, Generálneho prokurátora SSR a Najvyššieho súdu SSR³⁹

³⁶ Národní archiv, Generální prokuratura ČSSR, Kolegium generálního prokurátora ČSSR, čj. II/2, Spr. 02/69, schůze kolegia č. 5/70 konaná 25. května 1970, šk. 5, Návrh postupu orgánů prokuratury při vyřizování podnětů k přezkoumání odsouzení pro trestné činy spáchané v souvislosti s provozem zemědělského podniku v průběhu socialistické výstavby.

³⁷ ŠAKE, f. Vsl. KV KSS..., inv. č. 53, č. 19-20, šk. 176, Správa o uplatňování zákona č. 82/1968 Zb. o soudnej rehabilitácii.

³⁸ Stanoviská prokurátorov, generálneho prokurátora či Najvyššieho súdu sa v niektorých spisoch nezachovali.

Žiadosti o súdnu rehabilitáciu z východného Slovenska, ktoré nepodliehali prieskumnému konaniu podľa II. oddielu rehabilitačného zákona a „v ktorých bol vydaný odsudzujúci rozsudok pre niektoré z trestných činov proti republike podľa prvej hlavy osobitnej časti Trestného zákona...“⁴⁰ preskúmavalo revízne oddelenie Krajského súdu v Košiciach. Po preskúmaní jednotlivých žiadostí, prokurátori vytvárali návrh sťažnosti pre porušenie zákona v prospech žiadateľa alebo návrh na odloženie prípadu z rôznych dôvodov. Tieto návrhy sa predkladali generálnemu prokurátorovi, ktorý po posúdení žiadostí a návrhov prokurátorov buď vydal súhlasné stanovisko a posunul daný prípad na Najvyšší súd, alebo návrh zamietol a tým bol celý prípad ukončený. Najvyšší súd uvedené návrhy a stanoviská prokurátorov i generálneho prokurátora prešetril a buď priamo rozhodol o zrušení rozsudkov z inkriminovaného zakladateľského obdobia, alebo celý prípad opätovne nariadil prešetriť prvostupňovému príslúchajúcemu súdu s cieľom vydania konečného rozhodnutia o schválení či neschválení súdnej rehabilitácie.

Na základe analyzovaných dát v horeuvedených tabuľkách pozorujeme v období tzv. tretej vlny výrazný podiel vplyvu vládnucej strany na rozdiel v rozhodovaní prokurátorov medzi obdobím rokov 1968 – 1969 a normalizačným obdobím od roku 1970. Zatiaľ čo v reformnom období v čase uskutočňovania Akčného programu v spoločnosti a slobodnejšieho rozhodovania prokurátorov prevyšovali kladné rozhodnutia a návrhy sťažností pre porušenie zákona v prospech žiadateľov o súdne rehabilitácie nad zamietavými stanoviskami, normalizačné tendencie a tzv. konsolidačné pomery rázne zmenili (či vynútili zmeniť) postoje prokurátorov i vyšších orgánov, čo potvrdzujú aj uvedené dáta z analyzovanej vzorky rehabilitačných spisov. Rapídny pokles návrhov v prospech žiadateľov o súdne rehabilitácie a súčasne nárast zamietavých prípadov len potvrdzovalo smerovanie novej vládnucej garnitúry a návrat späť ku konzervatívnej komunistickej ideológii spred roka 1968 aj keď už nie v takej intenzite, ako to bolo v 50. rokoch 20. storočia.

Záver

Rehabilitácie v rokoch 1968 – 1969 a ich následné „zmrazenie“ po roku 1970 predstavujú vrcholnú fázu rehabilitačného procesu v podmienkach komunistického režimu, na ktorú sa po dvoch desaťročiach faktickej nečinnosti nadviazalo až po Novembri 1989. Na základe analýzy troch vymedzených období v príspevku konštatujeme, že intenzita vplyvu moci komunistickej vlády na jednotlivé sledované subjekty závisela od aktuálnej politickej situácii v strane, medzinárodnej sugestivity či stavu spoločnosti v štáte. Uvedené potvrdzovala rázna transformácia postojov a rétoriky komunistických funkcionárov v sledovaných vymedzených obdobiach. Na príklade priebehu súdnych rehabilitácií sme poukázali na radikálne výkyvy vplyvu moci vládnucej garnitúry a následné dôsledky na rehabilitačnú agendu a prácu sudcov

³⁹ Podrobnejšie informácie o analýze vzorky 200 rehabilitačných spisov z fondu Krajskej prokuratúry v Košiciach, ktorý je uložený v Štátnom archíve v Košiciach budú publikované v podobe prípadovej štúdie v pripravovanej monografii o súdnych rehabilitáciách vyhotovenej v spolupráci s Ústavom pro studium totalitních režimů v Praze začiatkom roka 2024.

⁴⁰ ...pre trestný čin ohrozenia hospodárskeho tajomstva podľa § 122, ohrozenia služobného tajomstva podľa § 173, násilia proti skupine obyvateľov alebo jednotlivcovi podľa § 196, 197, hanobenia národa, rasy a presvedčenia podľa § 198 alebo šírenia poplašnej správy podľa § 199 Trestného zákona, prípadne pre obdobné trestné činy podľa predtým platných zákonov alebo pre trestný čin neoznámenia alebo neprekazenia uvedených trestných činov alebo nadržovania k nim, je generálny prokurátor povinný podať sťažnosť pre porušenie zákona, ak na ňu dala podnet osoba oprávnená žiadať o obnovu konania a ak je podnet dôvodný; ak generálny prokurátor sťažnosť nepodá, je povinný upovedomiť o tom osobu, ktorá podnet podala a oznámiť jej dôvody svojho rozhodnutia; prejednaníu novej sťažnosti pre porušenie zákona nebráni skutočnosť, že Najvyšší súd vec už predtým preskúmaval na podklade sťažnosti pre porušenie zákona.“ SloV-Lex. *Zákon o súdnej rehabilitácii č. 82/1968 Zb.* [online]. [cit. 2023-08-16]. Dostupné na internete: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1968/82/19680801.html>.

či prokurátorov v štáte. Súčasne sme v príspevku načrtli spôsoby mediálnej sugescie na obyvateľov československého štátu, ktoré podnietili politickú aktivizáciu spoločnosti. Výsledky súdnych rehabilitácií na východnom Slovensku z pohľadu reformného hnutia skončili s nízkym percentom úspešnosti v prospech obetí politických procesov. Naopak z normalizačnej perspektívy potvrdzovali výsledky rehabilitačnej agendy na východnom Slovensku „hystériu pravicovo-oportunistických síl“ a správne fungovanie tzv. socialistickej zákonnosti počas zakladateľského obdobia 50. rokov 20. storočia v Československu.

ZOZNAM PRAMEŇOV:

Slovenský národný archív, fondy:

Slovenská národná rada III. Výbor SNR pre veci vnútorného poriadku, prokuratúry a spravodlivosti (1968) 1969 – 1992

Námestník generálneho prokurátora SSR 1954 – 1969

Ministerstvo spravodlivosti SSR 1969 – 1992

Národní archív, fondy:

Generální prokuratura ČSSR (1969) 1970 – 1992

Štátny archív v Košiciach, fondy:

Krajská prokuratúra v Košiciach II. 1960 – 2003

Krajský súd v Košiciach II. 1949–2008

Východoslovenský Krajský výbor Komunistickej strany Slovenska v Košiciach 1960 – 1990

Periodiká:

Má prokurátor čisté svedomie? In *Východoslovenské noviny*, 26.4.1968, roč. 17, č. 100, s. 4.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

BALÍK, Stanislav. Totalitní a autoritativní režimy. In *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, 2007, roč. 56, č. 54, s. 41-42. ISSN 0231-7710.

BALÍK, Stanislav – KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe nedemokratických režimů*. Praha : Dokořán, 2012. 216s. ISBN 978-80-7363-266-3.

BALOG, Boris – TITLOVÁ, Marcela – FAKLA, Martin. *Amnestie a milosti v právnem poriadku Slovenskej republiky*. Bratislava : Wolters Kluwer SR, 2019. 128s. ISBN 978-80-571-0064-5.

BLÁHOVÁ, Ivana – BLAŽEK, Lukáš – BOŠTÍK, Martin – STARÁ, Tereza. *Jménem republiky! Osm případů zvěle komunistické justice*. Praha : Auditorium, 2015. 400s. ISBN 9788087284551.

BLÁHOVÁ, Ivana – BLAŽEK, Lukáš – KUKLÍK, Jan – ŠOUŠA, Jiří a kol. *Oběti komunistické spravedlnosti. Právní aspekty politických procesů 50. let 20. století*. Praha : Auditorium, 2013. 372s.

CHOVANEC, Jaroslav – HOTÁR S. Viliam. *Politológia. Terminologický a výkladový slovník*. Bratislava : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2019. 440s. ISBN 978-80-85717-35-8.

HAUSER, Michal (ed.). *Pražské jaro. Logika nového světa. Od reformu k revoluci*. Praha : Filosofia, 2022. 314s. ISBN 9788070077276.

KAPLAN, Karel. *Druhý proces. Milada Horáková a spol. – rehabilitační řízení 1968 – 1990*. Praha : Karolinum, 2008. 584s.

KOČIAN, Jiří (ed.). *Tematická příručka k československým dějinám 1948 – 1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2019. 1047s. ISBN 978-80-7285-239-0

MAREJKA, Peter. Politické procesy v Československu (1948 – 1954). In *Studia Iuridica Cassoviensia*, 2018, roč. 6, č. 2., s. 82. ISSN 1339-3995.

MILLER, David a kol. *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Brno : Barrister & Principal, 2003. 581s. ISBN 8085947560.

- PEŠEK, Jan – LETZ, Róbert. *Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004. 807s. ISBN 8071654698.
- SIKORA, Stanislav. Zo strany von! Čistky radového členstva KSC na Slovensku v roku 1970. In ROGULOVÁ, Jaroslava – HERTEL, Maroš a kol. *Adepti moci a úspechu. Etablovanie elit v moderných dejinách. Jubileum Valeriána Bystrického*. Bratislava : VEDA, 2016. 599s. ISBN 978-80-224-1503-3.
- SOPÓCI, Ján. *Politika v spoločnosti. Úvod do sociológie politiky*. Bratislava : VEDA, 2004. 169s. ISBN 9788022408028.
- Stručný prehľad vývoja územného a správneho členenia Slovenska*. Bratislava : Ministerstvo vnútra SR, 2007. 117s.
- TOKÁROVÁ, Zuzana. *Slovenský štát. Režim medzi teóriou a politickou praxou*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2016. 272s. ISBN 978-80-8152-459-2.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE:

- Zákon č. 231/1948 Sb. na ochranu ľudovodemokratickej republiky*. [online]. [cit. 2023-07-26]. Dostupné na internete: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1948/231/19481024.html>.
- Trestný zákon č. 86/1950 Zb.* [online]. [cit. 2023-07-26]. Dostupné na internete: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1950/86/19500801.html>.
- Zákon o trestnom konaní súdnom (trestný poriadok) č. 87/1950 Zb.* [online]. [cit. 2023-07-26]. Dostupné na internete: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1950/87/>.
- Zákon č. 82/1968 Zb. o súdnej rehabilitácii*. [online]. [cit. 2023-08-02]. Dostupné na internete: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1968/82/19680801.html>.
- Zákon z 8. júla 1970, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 82/1968 Zb. o súdnej rehabilitácii* [online]. [cit. 2023-08-16]. Dostupné na internete: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1970/70/19700717.html>.

ZOZNAM AUTOROV

Miriama BALVIRČÁKOVÁ

Štátny archív v Košiciach

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Patrik BEŇUŠ

Historický ústav SAV

Simona BILECOVÁ

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Sabina DANKOVÁ

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Michael DUDZIK

Ústav hospodárskych a sociálnych dejín, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

David NYKODÝM

Historický ústav Filozofickej fakulty Univerzity Hradec Králové

Dominik ŠÍPOŠ

Historický ústav Filozofickej fakulty Univerzity Hradec Králové

Monika TRESOVÁ

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Moc v dejinách ľudskej spoločnosti
Stretnutie mladých historikov XIII.

Zborník príspevkov z vedeckej konferencie. Košice, 24. október 2023

Zostavovateľky: Mgr. Simona Bilecová
Mgr. Monika Tresová

Vydavateľ: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Vydavateľstvo ŠafárikPress

Rok: 2024
Počet strán: 113
Rozsah: 11,05 AH
Vydanie: prvé

DOI: <https://doi.org/10.33542/MDS-0303-6-0>
ISBN 978-80-574-0303-6 (e-publikácia)

